

Historická geografie

39/1
2013

Z OBSAHU: Zemský měřič Johann Glocksperger a jeho mapy krajů ■ Krajina v bitce – bitka v krajine: Vojenské a historickogeografické aspekty bitky pri Hámroch (1708) a ich rekonštrukcia na digitálnom modeli reliéfu ■ Vliv industrializace na změnu krajiny ostavsko-karvinského revíru. Příklad Slezské Ostravy a její proměny v 19. a 20. století ■ August Sedláček a historická geografie. Historické mapy Orlicka a Zvíkovska z roku 1893 ■ Wilhelm Friedrich – zakladatel české historické geografie?

Historická geografie
39/1 (2013)

HISTORICKÁ GEOGRAFIE / HISTORICAL GEOGRAPHY
39/1 (2013)

VEDOUCÍ REDAKTOR / EDITOR-IN-CHIEF

PhDr. Robert ŠIMŮNEK, Ph.D. (r_simunek@lycos.com)

REDAKČNÍ RADA / ASSOCIATE EDITORS

PhDr. Pavel BOHÁČ, Praha

Ing. Jiří CAJTHAML, Ph.D., ČVUT v Praze, katedra mapování a kartografie

PhDr. et PaedDr. Jiří DVOŘÁK, Ph.D., Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

RNDr. Václav FRAJER, CSc., Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Dr. Ryszard GŁADKIEWICZ, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław

Mgr. Eva CHODĚJOVSKÁ, Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

doc. RNDr. et. Mgr. Peter CHRASTINA, Ph.D., Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra

doc. RNDr. Pavel CHROMÝ, Ph.D., Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha

prof. PhDr. Eva SEMOTANOVÁ, DrSc., Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

PhDr. Robert ŠIMŮNEK, Ph.D., Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

prof. PhDr. Josef ŽEMLIČKA, DrSc., Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

VYDÁVÁ / PUBLISHED BY

Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

The Institute of History, Academy of Sciences of the Czech Republic, v. v. i., Prague

ADRESA / ADDRESS

Prosecká 76

190 00 Praha 9 – Nový Prosek

TEL.:

(+420) 283 882 138

ZKRATKA ČASOPISU / JOURNAL SHORTCUT

HG

HG vychází dvakrát ročně / HG is published twice a year

ISSN 0323–0988

HISTORICKÁ GEOGRAFIE

HISTORICAL GEOGRAPHY

39/1

Historický ústav

Praha 2013

ISSN 0323–0988

© Historický ústav, Praha 2013

STUDIE

Jitka Močíčková*

ZEMSKÝ MĚŘIČ JOHANN GLOCKSPERGER A JEHO MAPY KRAJŮ

LAND SURVEYOR JOHANN GLOCKSPERGER AND HIS MAPS OF REGIONS

Keywords

Glocksperger Johann
(1689–1771)
historical cartography
maps of regions
land surveyors
cartographers
administrative districts

Abstract

This essay discusses a unique (and extant only in fragmentary form) collection of maps of the Czech lands. The maps were produced probably in the first half of the 18th century by the land surveyor Johann Glocksperger (1689–1771), who had not yet received substantial scholarly attention. The study also briefly outlines the life fortunes of this land surveyor and notes his cartographic works.

* Mgr. Jitka Močíčková, Mapová sbírka Přírodovědecké fakulty UK v Praze, Albertov 6, 128 43 Praha 2. E-mail: jitka.mocickova@gmail.com. Tento článek byl podpořen z grantu Ministerstva kultury ČR, DF11P01OVV003, TEMAP – Technologie pro zpřístupnění mapových sbírek ČR: metodika a software pro ochranu a využití kartografických děl národního kartografického dědictví.

Úvod

Johann Glocksperger (1689 – 17. dubna 1771), jehož osobnosti a dílu je příspěvek věnován, působil jako přísežný zemský měřič u desk zemských. Instituce zemských měřičů v Čechách má zajímavou a dlouhou historii, které byla již dříve věnována pozornost, a na tomto místě proto postačí jen stručné připomenutí.¹ Historie zemských měřičů byla vždy spjata s historií desk zemských. První písemná zmínka o měřících zemských desk pochází z právní sbírky Ondřeje z Dubé z počátku 15. století, ve Vladislavském zřízení zemském z roku 1500 se již hovoří o „zemském měřiči“ a dále o „přísežném zemském měřiči“. V té době již existoval i sazebník za měřické práce. Nicméně první měřič, který je znám jménem, je doložen až k roku 1532 – byl jím Jan z Jelče (†1546). Zprávy a zmínky o jeho nástupcích jsou poté stále častější. Činnost zemských měřičů byla orientována především na oblast hraničních sporů, odhady cen pozemků, měření vodních toků, působili při vyměřování a parcelaci statků, fortifikačních pracích, měření míle, které souviselo s městskými privilegii a jejich dodržováním apod. Od konce 17. století a především v 18. století se jejich působnost stále rozšiřovala, např. o práce na katastru, mapování vrchnostenských pozemků, silnic apod. Zemští měřiči skládali služební přísahu, souvislé záznamy o tomto úkonu jsou však dochovány až od roku 1737. Počet přísežných zemských měřičů u desk zemských postupně narůstal, kolem poloviny 18. století, tj. v Glockspergerově době, jich bylo již 16. Ke zrušení úřadu desk zemských a s nimi rovněž i instituce přísežných zemských měřičů došlo v roce 1783. Agenda úřadu přešla pod zemský soud a desky zemské mu byly přičleněny jako jeho registratura. K zemskému soudu byli převedeni i zemští měřiči.²

¹ Mezi nejdůležitější patří především práce Františka ROUBÍKA, Zemští měřiči v Čechách v 16. až 18. století, SAP 15, 1965, s. 269–301; Ivan HONL, Přísežní měřiči u desk zemských, Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky 4, 1958, s. 141–159; Pavla BURDOVÁ, Úřad desk zemských, SAP 36, 1986, s. 273–379, zde s. 367–370; Karel PECKA, Mapy a plány měřičů a zemských měřičů v 16. až 18. století, in: Geografie v socialistické výstavbě ČSSR. Sborník referátů k XVI. sjezdu Československé geografické společnosti v Čelákovících 2.–6. 7. 1984, Brno 1984, s. 556–563; Eva BÍLKOVÁ, Samuel Globic z Bučina a zeměměřictví v Čechách v 2. polovině 17. století, HG 32, 2003, s. 31–61.

² Srov. literaturu v pozn. 1. O dochovaných mapových dílech jednotlivých zemských měřičů podává podrobnější informace např. František ROUBÍK, Příspěvky ke kartografii českých zemí v 17. a 18. století, SAP 13, 1963, s. 247–271; TÝŽ, Rukopisné mapy od 16. do poloviny 18. století ve Státním ústředním archivu v Praze, SAP 11, 1961, s. 138–186; Ivan HONL, K rozvoji map velikostatků v 18. a na začátku 19. století, Archivní časopis 10, 1960, s. 221–227.

Život a dílo Johanna Glockspergera

Johann Glocksperger, původem z rakouského Aschachu, který však většinu života prožil v Čechách, složil svou přísahu 16. prosince 1737. Do měřického umění ho zasvětil jeho o pár let starší švagr, taktéž zemský měřič Jan Jakub Knittl (1686–1735), který byl v této funkci uváděn od roku 1720. Knittl byl rovněž znám jako mechanik matematických přístrojů, který zároveň patřil k personálu pražského hradu. Po jeho smrti v roce 1735 se o místo dvorského výrobce matematických přístrojů ucházel právě Johann Glocksperger, o tři roky později pak žádal o udělení privilegia na sluneční hodiny, které sám vynalezl.³

Ze zeměměřické činnosti Johanna Glockspergera je možno doložit dle dochovaných materiálů a zmínek v odborné literatuře např. jeho vyměřování obory Hvězda (1722), plán města Litoměřic (1726), působení při měření pozemků hraběte Jáchyma Pachtu z Rájova v Tloskově (1732), mapu novodvorského panství (1734), mapu pozemků u Zbraslavic a Opatovic na Čáslavsku (1736), mapu sporných pozemků kláštera v Kosmonosech (1739), mapu ulice na Újezdě v Praze (1746), dále působil také např. na bezenském panství.⁴ Dochovalo se i jeho pět plánů dvorů: Dolní Sokolovec,

³ I. HONL, Přísežní měřiči u desk zemských (jako pozn. 1), s. 147–148; Josef TLAPÁK, Podblanicko na starých mapách velkostatků, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 1, 1957, s. 114–127, zde s. 116.

⁴ František ROUBÍK, Soupis map českých zemí 2, Praha 1955, č. 714 (Nové Dvory), 804 (Kosmonosy) a 963 (Tloskov). Pod č. 977 je uvedena mapa tučapského panství z roku 1771 a jako autor J. J. Glocksperger. Jelikož téhož roku v dubnu Glocksperger zemřel ve vysokém věku přes osmdesát let, je diskutabilní, zda se jedná o jeho dílo. TÝŽ, Zemští měřiči v Čechách v 16. až 18. století (jako pozn. 1), s. 17; podrobnější popisy jednotlivých map přináší TÝŽ, Příspěvky ke kartografii českých zemí v 17. a 18. století (jako pozn. 2), č. 21 (obora Hvězda) a 53 (Újezd); TÝŽ, Rukopisné mapy od 16. do poloviny 18. století ve Státním ústředním archivu v Praze (jako pozn. 2), č. 70 (silniční mapa Čech), 99 (Zbraslavice a Opatovice), 102 (Kosmonosy) a s. 182; I. HONL, K rozvoji map velkostatků v 18. a na začátku 19. století (jako pozn. 2), s. 222, 226. K plánu města Litoměřic Oldřich KOTYZA – Jan SMETANA – Jindřich TOMAS a kol., Dějiny města Litoměřic, Litoměřice 1997, s. 83, 93, 121, 212 (reprodukce části kopie Glockspergerova plánu města Litoměřic, kterou vytvořil F. K. Steinský v roce 1762), 226. Mapám tloskovského panství se podrobněji věnoval J. TLAPÁK, Podblanicko na starých mapách velkostatků (jako pozn. 3), s. 114–121, Kosmonosům a Tloskovu dále Lenka UHLÍŘOVÁ, Kulturní krajina Česka na mapách panství z první poloviny 18. století – na příkladech panství Kosmonosy a Tloskov, in: Historická krajina a mapové bohatství Česka. Prameny, evidence, zpřístupňování a využívání, red. Robert Šimůnek, Praha 2006, s. 78–82. Ke Glockspergerově mapě novodvorského panství Věra VÁVROVÁ – Markéta ŠANTRŮČKOVÁ, Využití archivních pramenů při studiu krajiny na příkladu Novodvorská a Žehušicka, in: Regiony – časoprostorové průsečíky, red. Robert Šimůnek, Praha 2008, s. 63–76, zde s. 72, 73 a Zdeněk LIPSKÝ – Markéta ŠANTRŮČKOVÁ – Martin WEBER a kol.,

Podhořice, Kroměšín, Libice nad Doubravou a Klokočovská Lhotka (okr. Havlíčkův Brod),⁵ dále se podílel na pracích na tereziánském katastru, což dokládají mapy částí pozemků těchto obcí: Samšina a Drštěkryje (1739), Bečov a Patokryje (1723), Doupov (před r. 1732), Pacov (1734) a Prudice (1735).⁶

Z Glockspergerovy kartografické činnosti je třeba na prvním místě uvést jeho silniční mapu Čech s názvem *Militarische Marche-Route durch das Koenigreich Boheimb = Regni Bohemiae in duodecim circulos divisae cum comitatu Glacensi et districtu Egerano conspectus generalis : cujus sectiones XXV ...*, pocházející pravděpodobně z poloviny 30. let 18. století. Mapa vznikla na podkladě Müllerovy mapy Čech⁷ a je významným kartografickým pramenem, poskytujícím značné množství

Vývoj krajiny Novodvorská a Žehušicka ve středních Čechách, Praha 2011, s. 20, 48–50 (barevná reprodukce mapy), 52.

⁵ Národní archiv (dále NA) Praha, Sběrka map a plánů, inv. č. 1002–1006, sign. F-VII-17 až F-VII-21. Za laskavé vyhledání ve fondu děkuji správci sbírky Mgr. Filipu Paulusovi.

⁶ NA Praha, fond Tereziánský katastr, inv. č. 697, Samšina a Drštěkryje, ka. 181, pořadové číslo 17; inv. č. 1709, Bečov a Patokryje, ka. 503, pořadové číslo 104; inv. č. 1936, Doupov, ka. 580, pořadové číslo 110; inv. č. 2872, Pacov, ka. 843, pořadové číslo 179; inv. č. 2887, Prudice, ka. 847, pořadové číslo 181. Za upozornění na tyto mapy a laskavé vyhledání ve fondu děkuji Mgr. Filipu Paulusovi.

⁷ K životu a dílu Johanna Christopa Müllera existuje množství literatury, např. František KOLÁČEK, Některé poznámky o Müllerových mapách, Sborník Československé společnosti zeměpisné 33, 1927, č. 1, s. 16–21; Karel KUCHAR, Vývoj mapového zobrazení území Československé republiky. D. 1. Mapy českých zemí do poloviny 18. století, Praha 1959; Ivan KUPČÍK, Nález rukopisné předlohy tisku Müllerovy mapy Čech, pohřešovaného rukopisu mapy Moravy a tiskové desky mapy okolí Chebu, Sborník České geografické společnosti 100, 1995, č. 1, s. 25–34; František FIALA, Jan Kryštof Müller, inženýr – kartograf a jeho práce při vydání první správné mapy Čech r. 1720, Praha 1922; Václav ČADA – Martina VICHROVÁ, Rukopisné mapy Čech J. Ch. Müllera, Kartografické listy 17, 2009, s. 21–30; Antal András DEÁK, Johann Christoph Müller (1673–1721), Kartografija i geoinformacije 3, 2004, s. 68–80 (dostupné na <http://hrcak.srce.hr/2489>); Josef PALDUS, Johann Christoph Müller. Ein Beitrag zur Geschichte vaterländischer Kartographie, in: Mitteilungen des k. u. k. Kriegsarchivs, 3. Folge, 5. Band, Wien 1907. Kartometrické analýze Müllerových map se věnoval např. projekt GAČR 205/09/P102 „Komplexní studium, analýza a zpřístupnění Müllerových map Čech a Moravy pomocí technologie GIS“ na Katedře mapování a kartografie ČVUT. Dále Jiří CAJTHAML – Jakub HAVLÍČEK, Kartometrická měření na Müllerových mapách Čech a Moravy, Sympozium GIS Ostrava 2011 (dostupné na http://gis.vsb.cz/GIS_Ostrava/GIS_Ova_2011/sbornik/papers/Cajthaml.pdf); Václav ČADA, Kartometrická kvalita Müllerovy mapy Čech (aneb vychází Müllerovy mapy Čech z astronomicky určených zeměpisných souřadnic?), Z dějin geodézie a kartografie 14, 2010, s. 14–20; TÝŽ, Kartometrická analýza a lokalizace rukopisných Müllerových map krajů Čech pro jejich publikování na mapovém portálu, Kartografické listy 19, 2011, s. 20–30 (dostupné na <http://home.zcu.cz/~cada/www-kma/download/Kartometricka%20analyza%20Mullerovych%20rukopisnych%20map.pdf>); Pavla KRÁLÍČKOVÁ, Lokalizace rukopisných Müllerových map Prácheňského a Berounského kraje, bakalářská

informací o komunikačních poměrech v Čechách v daném období.⁸ Glocksperger byl také pověřen stavovskou silniční komisí, aby zhotovil partikulární mapy šesti hlavních silnic v Čechách (rovněž na základě Müllerovy mapy Čech). Již dříve působil v bývalé rektifikační komisi a na svém novém úkolu začal pracovat od prosince 1731. Právě na návrh stavovské silniční komise byl následně s účinností od 1. ledna 1732 přijat za zemského měřiče s ročním platem 500 zlatých. Pravděpodobně ve 30. a 40. letech tedy vznikly činností Johanna a jeho syna Františka Glockspergerových a Jana Václava Práška rukopisné mapy jednotlivých úseků zemských silnic. Johann Glocksperger je jako autor výslovně uveden u dvou map částí Žitavské silnice, úseku Vídeňské silnice u Jihlavy (1748), u devíti map částí Lipské silnice a u mapy části Slezské silnice.⁹ O Glockspergerových mapách krajů, hlavním tématu tohoto příspěvku, bude podrobněji pojednáno dále.

V rodinné tradici zemských měřičů pokračoval také již výše zmíněný Glockspergerův syn František (†1774), který u desk zemských složil přísahu 24. dubna 1750.

Glockspergerovy mapy českých krajů

Mimo výše zmíněná díla vytvořil Johann Glocksperger také soubor map českých krajů. Mapy vznikly pravděpodobně někdy ve 30. letech 18. století. V tomto období (1714–1751) byly Čechy děleny na 12 krajů: Bechyňský, Berounský, Boleslavský,

práce, Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta aplikovaných věd, Plzeň 2008, TÁŽ, Datový model rukopisných Müllerových map Čech, diplomová práce, Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta aplikovaných věd, Plzeň 2011; Stanislav MÜLLER, Lokalizace rukopisných Müllerových map Litoměřického a Rakovnického kraje, bakalářská práce, Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta aplikovaných věd, Plzeň 2008. Nejnověji se podrobným rozbohem Müllerových rukopisných map, které vznikaly v letech 1712–1718, zabývali Václav ČADA – Martina VICHROVÁ, Rukopisné mapy krajů Jana Kryštofa Müllera. Krajina a sídla v Čechách na počátku 18. století, in: Krajina jako historické jeviště. K poctě Evy Semotanové, red. Eva Chodějovská – Robert Šimůnek, Praha 2012, s. 123–142.

⁸ Ivan HONL, Příspěvek k historické kartografii našich zemí. Glockspergerova silniční mapa Čech, in: Sborník 4. sjezdu československých geografů v Olomouci 1937, Brno 1938, s. 20–21; František ROUBÍK, Soupis map českých zemí 1, Praha 1951, č. 399 a 512.

⁹ F. ROUBÍK, Rukopisné mapy od 16. do poloviny 18. století ve Státním ústředním archivu v Praze (jako pozn. 2), č. 107 a 116.

Čáslavský, Hradecký, Chrudimský, Kouřimský, Litoměřický, Plzeňský, Prácheňský, Rakovnický a Žatecký (ke kterému patřilo i dříve samostatné Chebsko a Loketský).¹⁰ Vytvoření tohoto souboru map patrně reagovalo na poptávku po podrobnějších mapách jednotlivých správních celků, která nastala po vydání Müllerovy mapy Čech. Glocksperger mapy zhotovil pravděpodobně z úředního podnětu, a to na výzvu pražského komerčního kolegia na základě již zmíněné Müllerovy mapy Čech. Dle Františka Roubíka byly vydány jako atlas pod názvem *Neu gefertigter Atlas über das Königreich Böhme aller dazu gehörigen zwölf Creise sambt der Grafschaft Glaz und Egerischen Bezirk : wie solche mit allen darinnen befindlichen gross und kleinen Städten, Marktstellen, Schlössern, Klöstern, Dörfern, Haupt- und Post-Strassen, Wasserflüssen, Cais. und Privat-Mauthen auch mit ihren herum anliegenden Granitzen situirt und von Mittag gegen Mitternacht anzusehen sein / welcher auf hochgnädigen Befehl eines löbl. Commerzien-Colegii in diese formam transferirt und eingerichtet worden durch Johann Glocksperger, geschworenen Landmessern und Burgern der Königl. Alten Stadt Prag.*¹¹ Při ověřování Roubíkem uvedené lokace dokumentu (zmiňuje pouze jeho fotokopii uloženou v Technickém muzeu v Praze) bylo zjištěno, že kopie atlasu se již v současnosti ve fondu Národního technického muzea nenachází. Nepodařilo se rovněž dohledat jakékoliv informace o případných dalších exemplářích tohoto díla. Roubík u zmíněného atlasu uvádí pouze 11 listů, obsahoval pravděpodobně 10 map, a to pro Čáslavský, Prácheňský, Žatecký, Rakovnický, Královéhradecký, Chrudimský, Plzeňský a Kouřimský kraj, Kladsko a Chebsko (s názvy *Circulus Czaslaviensis, Prachinensis, Satecensis, Rakonitzensis, Reginohradecensis, Chrudimensis, Pilsnensis, Kaurzimensis, Comitatus Glacensis a Districtus Egeranus*). Kromě topografického obsahu měly být v mapách vyznačeny rovněž hlavní zemské a poštovní silnice a státní a soukromá mýta, což by odpovídalo účelu vzniku map, tj. pro potřeby komerčního kolegia.¹²

Při pátrání po dalších Glockspergerových mapách krajů bylo nalezeno torzo blíže neurčeného souboru v Mapové sbírce Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Ve fondu je dochováno šest mapových listů, a to pro kraje Chrudim-

¹⁰ Eva SEMOTANOVÁ, *Historická geografie českých zemí*, Praha 2002, s. 137; Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2007, s. 133–134; Jitka MAREČKOVÁ, *České kraje v historickogeografických proměnách*, diplomová práce, FF UK Praha, Katedra pomocných věd historických a archivního studia, Praha 2012, s. 22.

¹¹ F. ROUBÍK, *Soupis map českých zemí 1* (jako pozn. 8), č. 693.

¹² Tamtéž, s. 69.

ský,¹³ Plzeňský,¹⁴ Prácheňský,¹⁵ Rakovnický (s vedlejší mapou Chebska),¹⁶ Žatecký¹⁷ a Kladsko.¹⁸ Také tyto mapy jsou uvedeny v Roubíkově *Soupisu*, nejsou ovšem zmíněny jako celek a jejich citace jsou značně nejednotné (někde je přesně opsán celý údaj o autorské odpovědnosti, avšak např. u mapy Žateckého kraje se nachází pouze poznámka „*del. Joh. Glocksperger*“, která se navíc ani na mapě nevyskytuje), a dokonce jsou všechny označeny jako rukopisy, ačkoliv se jedná o tištěné mapy s dodatečným rukopisným dokreslením některých mapových prvků. Jako rukopisný však Roubík uvádí také výše zmíněný atlas. Pro fakt, že se jedná o tištěné dokumenty, svědčí kromě prokazatelně tištěných názvů sídel například také shodná formule s uvedeným autorstvím mapy u všech dochovaných map: „*In hanc formam reductus per Johannem Glocksperger juratum geometrem et civem Vetero Regiae Urbis Pragensis*“ (srov. obr. č. 1). Na tomto místě je možné vyslovit hypotézu, že těchto 6 map je torzem původního Glockspergerova atlasu. Podle počtu krajů, na které v dané době byly Čechy členěny, chybí mapy pro Berounský, Bechyňský, Boleslavský, Čáslavský, Hradecký, Kouřimský a Litoměřický kraj. V porovnání s Roubíko-

¹³ F. ROUBÍK, *Soupis map českých zemí 1* (jako pozn. 8), č. 818. *Circulus Chrudimensis*. Fond Mapové sbírky PřF UK v Praze, přír. č. 11/08479. Dostupné na http://digitool.is.cuni.cz/R/EYV7B2A88H9LNT5517J9N822LAJ68T9LCV32HU4FXFH9MQ2VKG-01573?func=results-jump-page&set_entry=000004&result_format=003.

¹⁴ F. ROUBÍK, *Soupis map českých zemí 1* (jako pozn. 8), č. 907. *Circulus Pilsnensis*. Fond Mapové sbírky PřF UK v Praze, přír. č. 11/06609. Dostupné na http://digitool.is.cuni.cz/R/EYV7B2A88H9LNT5517J9N822LAJ68T9LCV32HU4FXFH9MQ2VKG-01533?func=results-jump-page&set_entry=000003&result_format=003.

¹⁵ F. ROUBÍK, *Soupis map českých zemí 1* (jako pozn. 8), č. 921. *Circulus Prachinensis*. Fond Mapové sbírky PřF UK v Praze, přír. č. 11/06577. Dostupné na http://digitool.is.cuni.cz/R/EYV7B2A88H9LNT5517J9N822LAJ68T9LCV32HU4FXFH9MQ2VKG-01872?func=results-next-page&result_format=003.

¹⁶ F. ROUBÍK, *Soupis map českých zemí 1* (jako pozn. 8), č. 946. *Circulus Rakonicensis* + doplňková mapa *Districtus Egranus*. Fond Mapové sbírky PřF UK v Praze, přír. č. 11/06576. Dostupné na http://digitool.is.cuni.cz/R/EYV7B2A88H9LNT5517J9N822LAJ68T9LCV32HU4FXFH9MQ2VKG-01947?func=results-next-page&result_format=003.

¹⁷ F. ROUBÍK, *Soupis map českých zemí 1* (jako pozn. 8), č. 981. *Circulus Satecensis*. Fond Mapové sbírky PřF UK v Praze, přír. č. 11/06512. Dostupné z: http://digitool.is.cuni.cz/R/EYV7B2A88H9LNT5517J9N822LAJ68T9LCV32HU4FXFH9MQ2VKG-01910?func=results-next-page&result_format=003.

¹⁸ F. ROUBÍK, *Soupis map českých zemí 1* (jako pozn. 8) neuvádí. *Comitatus Glacensis*. Fond Mapové sbírky PřF UK v Praze, přír. č. 11/06093. Dostupné na http://digitool.is.cuni.cz/R/EYV7B2A88H9LNT5517J9N822LAJ68T9LCV32HU4FXFH9MQ2VKG-01288?func=results-jump-full&set_entry=000002&set_number=011240&base=GEN01.

vým *Soupisem* z 50. let 20. století, ve kterém jsou uvedeny informace o dnes již nezvěstném Glockspergerově atlasu, chybí mapy Čáslavského, Hradeckého a Kouřimského kraje.

Dochované Glockspergerovy mapy krajů mají na rozdíl od většiny kartografických dokumentů, které v dané době vznikaly, velice střízlivý a jednoduchý název – „*Circulus ...*“. I tento fakt by mohl svědčit pro výše zmíněnou hypotézu, že se jednalo pouze o názvy dílčích map, které byly součástí honosněji nazvaného atlasu. Navíc názvy existujících map se shodují s Roubíkem uvedenými názvy map, které měly být součástí atlasu. Mapy mají jednotnou grafickou, velice střízlivou úpravu bez doprovodných ozdobných prvků, avšak nejednotnou velikost (například mapa Kladska je výrazně menší než ostatní listy).¹⁹

Mapy jsou barevné, barevně jsou rozlišeny i hranice mezi jednotlivými kraji. Terén je znázorněn kopečkovou metodou, zachyceny jsou i lesní porosty a vodstvo, které však bylo pravděpodobně zakresleno rukopisně. Dále se na mapách nachází značné množství sídel a komunikací. Červenou barvou tištěné mapové značky rozlišují různé typy sídel, u měst jsou odlišena města královská (značka s královskou korunou), relativně věrně jsou zobrazena centra měst s městskými hradbami. Pouze schematickými značkami jsou pak rozlišena města bez hradeb, městyse, vsi s kostely, zámky apod. Mapovými značkami jsou zde rovněž znázorněny poštovní stanice, mosty, přívozy, hostince apod. Názvy sídel a vodních toků jsou tištěny černou barvou; názvy měst byly vysázeny majuskulami. Nabízí se zde srovnání s již výše zmíněnou tištěnou Müllerovou mapou Čech z roku 1720, ze které Glocksperger s největší pravděpodobností vycházel. Na svých mapách krajů nemá uvedeno ani měřítko, ani legendu, využívá však stejné mapové značky, jaké byly Müllerem použity na jeho mapě Čech. Výsledné kartografické znázornění Glockspergerovy mapy se však od Müllerovy odlišuje. Glocksperger na mapách nezachycuje hospodářské budovy (hutě, hamry), doly, léčivé prameny apod. Rovněž vodstvo je znázorněno méně podrobně než na Müllerově mapě. Navíc Glocksperger na rozdíl od Müllera opatřil své mapy výhradně německou nomenklaturou.²⁰

Vytvoření map by se tedy mohlo časově zařadit přibližně do druhé poloviny 30. let 18. století, kdy pravděpodobně vzniknul i Roubíkem zmiňovaný Glockspergerův atlas. Pokud tato datace odpovídá, jedná se nejspíše o nejstarší tištěný soubor map těchto správních celků pro oblast Čech.

¹⁹ Chrudimský kraj 58,5 × 92 cm na listu 63 × 98 cm, Plzeňský kraj 85 × 72 cm na listu 89 × 76,5 cm, Prácheňský kraj 73 × 89 cm na listu 77 × 93 cm, Rakovnický kraj 59 × 90,5 cm na listu 63,5 × 95 cm, Žatecký kraj 58,5 × 88 cm na listu 63,5 × 95,5 cm, Kladsko 55,3 × 49,7 cm na listu 61,8 × 56,4 cm. Rozměry jsou uváděny ve tvaru výška × šířka.

²⁰ J. MAREČKOVÁ, České kraje v historickogeografických proměnách (jako pozn. 10), s. 42–45.

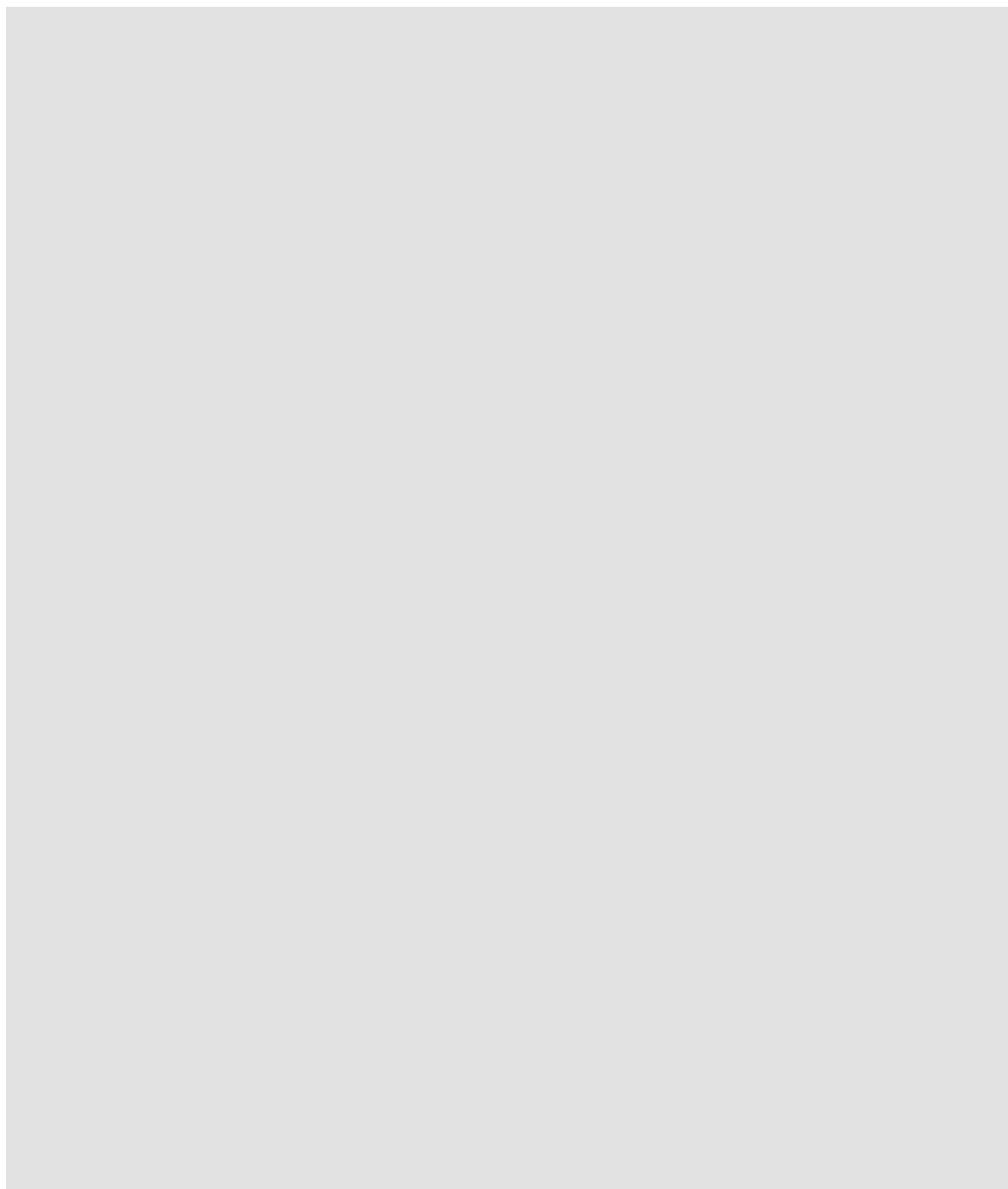
Další zajímavostí je dochování dvou prokazatelně rukopisných Glockspergerových map Litoměřického kraje, které jsou uloženy v Mapové sbírce Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze a ve Sbírci map a plánů Národního archivu. Navzájem se zásadně odlišují, a to nejen názvem – jedna mapa je nazvána „*Circulus Litomericensis*“,²¹ druhá obsahuje o poznání rozsáhlejší, podrobnější a navíc německý název „*Mappa des Leitmeritzer Creis : worinnen die durch diesen Creyss gehende Landstrassen mit Benennung der Oerther wordurch sie gehen zu finden seynd, wie folget*“.²² Mapa *Circulus Litomericensis* pravděpodobně vznikla jako podkladová mapa pro tištěnou mapu Litoměřického kraje, která se však ve výše zmíněném Glockspergerově souboru tištěných map krajů nedochovala. Pro tento fakt svědčí shodný název, stejné kartografické znázornění a užití shodných mapových značek. Ve spodní části mapy je uveden údaj o autorství ve tvaru „*Johannes Glocksperger Ingenieur Delliniert*“. Tato rukopisná mapa na rozdíl od tištěných navíc obsahuje měřítko (cca 1 : 115 000, uvedeno v českých mílích; srov. obr. č. 2) i legendu (obr. č. 3). Je tedy možné uvažovat o tom, že i Glockspergerovy tištěné mapy krajů měly svou vlastní legendu a měřítko, např. na samostatném listu, pro tuto hypotézu však bohužel neexistuje žádný doklad.

Naopak německy pojmenovaná druhá rukopisná mapa Litoměřického kraje *Mappa des Leitmeritzer Creis ...* je výrazně odlišná. Také ona obsahuje legendu i měřítko, nemá však zakreslen výškopis a je zřejmé, že vznikala pro naprosto jiné účely než mapa předchozí – jak je již dle jejího názvu patrné, specializuje se na silniční síť, mýta apod.²³

²¹ F. ROUBÍK, Soupis 1 (jako pozn. 8), č. 865. Fond Mapové sbírky PŘF UK v Praze, přír. č. 11/01330. Dostupné na http://digitool.is.cuni.cz/R/-?func=dbin-jump-full&object_id=790622&silolibrary=GEN01.

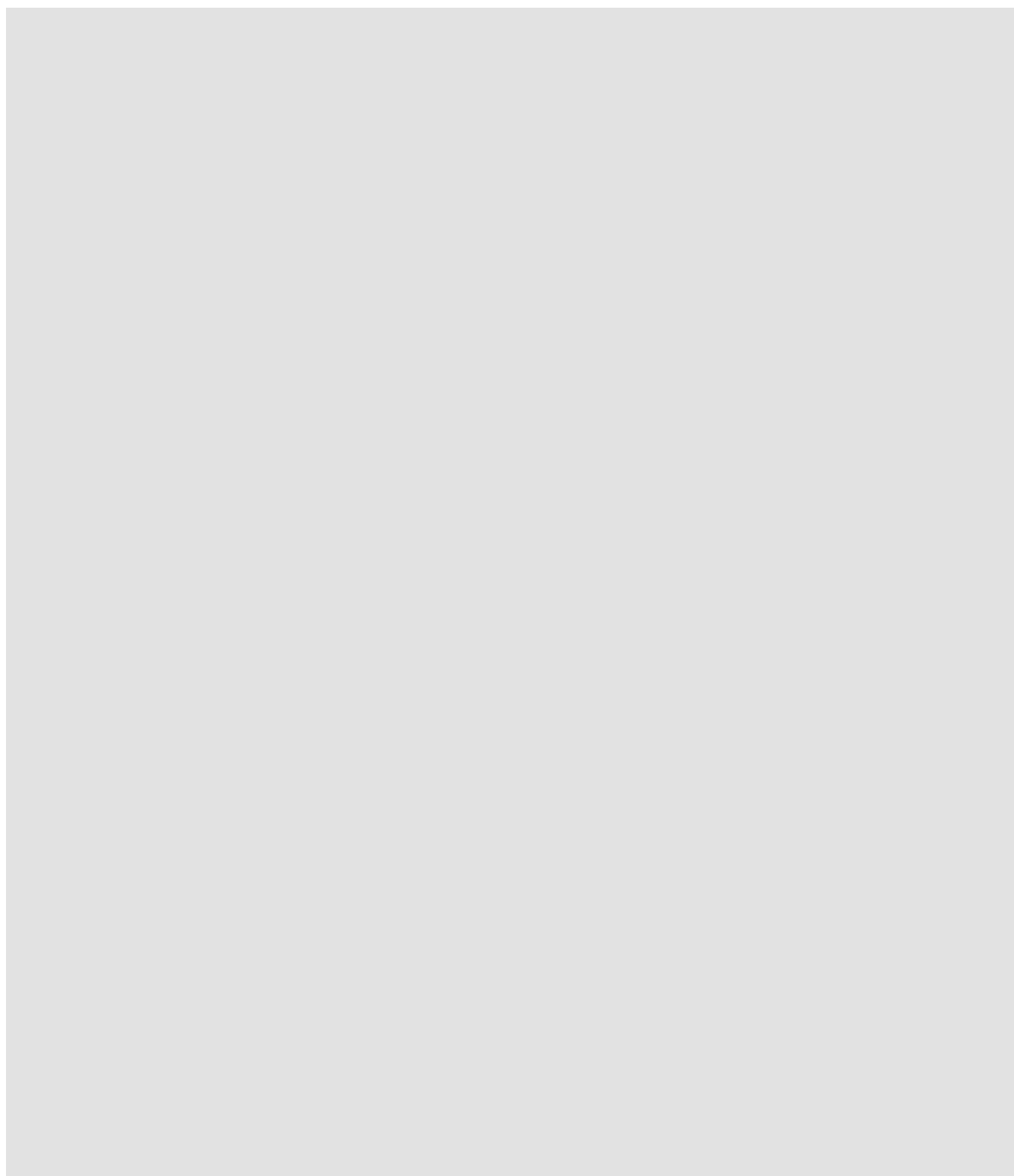
²² Tamtéž, č. 866. NA Praha, Sbíрка map a plánů, inv. č. 1535, sig. B-XI-24.

²³ J. MAREČKOVÁ, České kraje v historickogeografických proměnách (jako pozn. 10), s. 31.

Závěr

Johann Glocksperger byl jedním z významných přísežných zemských měřičů 18. století, na jehož rozsáhlou měřickou a kartografickou činnost poukazuje množství map, které za svého života vytvořil. Dochované torzo jeho tištěných map krajů, kterému dosud nebyla věnována větší badatelská pozornost, je patrně nejstarším tištěným souborem map krajů pro území Čech. Ačkoliv s největší pravděpodobností při jejich zpracování vycházel z Müllerovy mapy Čech, zcela jistě by si toto bezpochyby

velice cenné kartografické dílo zasloužilo podrobnější kartometrickou analýzu, tak jako byla provedena u Müllerových map.²⁴ Zoomovatelné mapy z fondu Mapové sbírky Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze jsou dostupné v Digitálním repozitáři Univerzity Karlovy.²⁵

²⁴ Viz literatura uvedená v pozn. 7.

²⁵ Digitální univerzitní repozitář, Univerzita Karlova v Praze, Ústav výpočetní techniky. Dostupné z: <http://digitool.is.cuni.cz>.

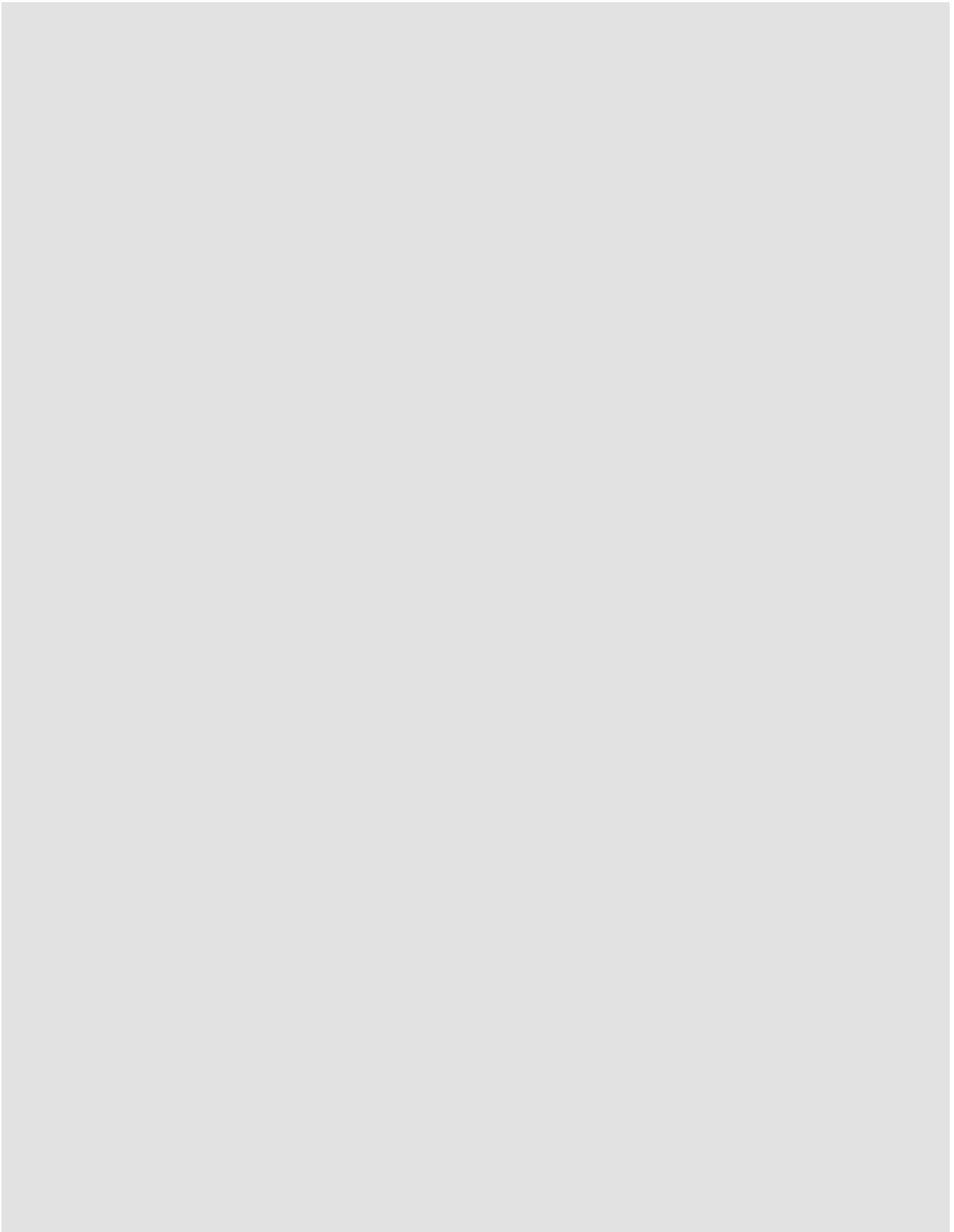
Jitka Močíčková

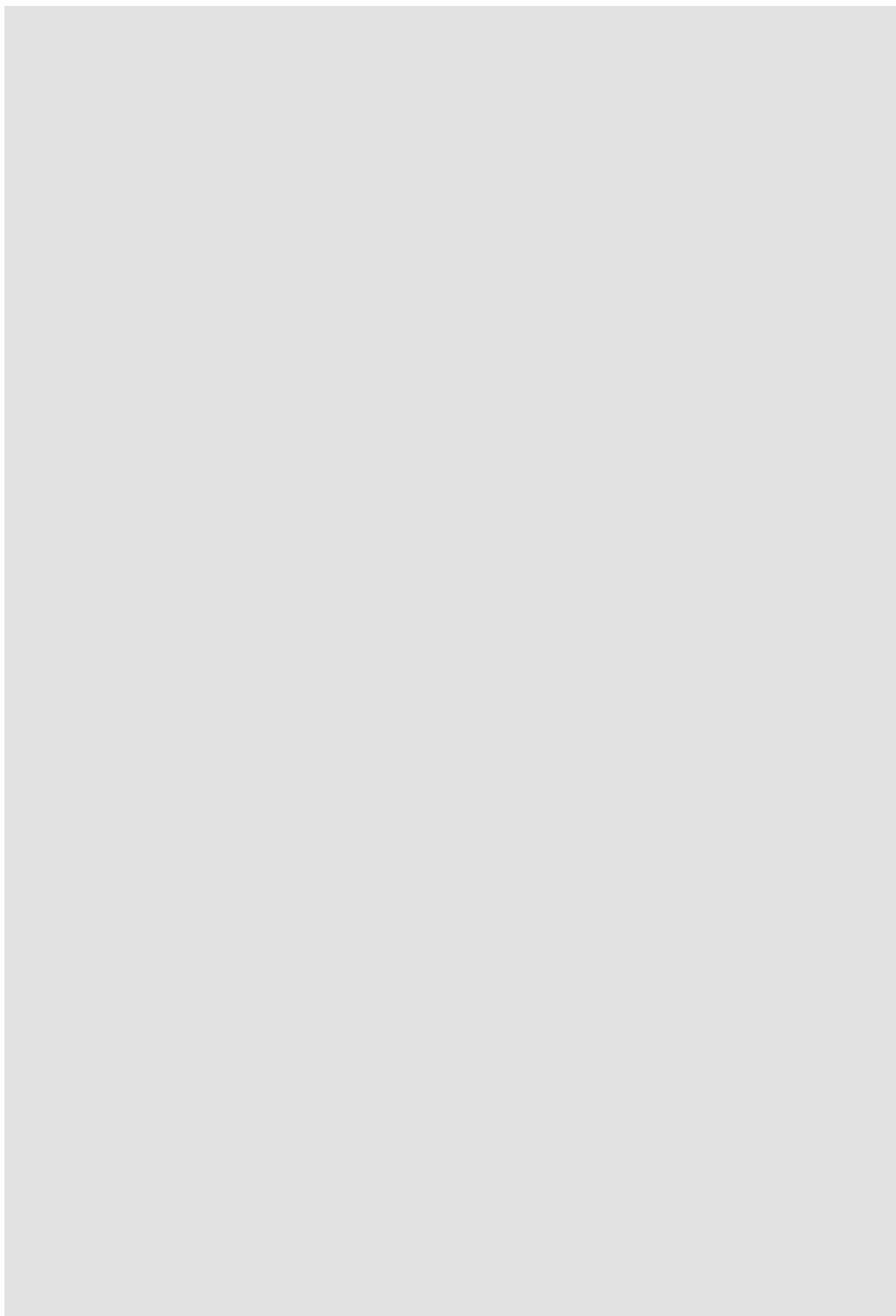
Land surveyor Johann Glocksperger and his maps of regions

The activities of land surveyors, first mentioned as early as the medieval period, continued to expand in the early modern period, which also caused the increase in their numbers. In the 18th century, there were about twenty of them, working on the land rolls. One of them was Johann Glocksperger (1689–1771), who took the oath at the end of 1737. Of his surveying and cartographic activities we can name a few: for example, the survey of the estates in Tloskov, Nové Dvory and Bezno; he also produced the road map of Bohemia, town plan of Litoměřice, map of disputed lands of the monastery in Kosmonosy, including his plans of several manor houses and others. In the 1720s and 1730s, he also participated in works on the Tereziánský land register, and, in the 1730s, he was appointed by the road commission of the estates to participate in the production of particular maps of the six main roads in the realm (based on Müller's map of Bohemia). The most important work for the purposes of this study is a collection of maps of Czech regions, which Glocksperger produced probably in the 1730s. The collection is probably the oldest printed collection of maps of regions ever made of the Czech territory. According to the Register of Maps of the Czech Lands by František Roubík, the work originated as an atlas, but the only available specimen (photocopy) is no longer accessible. In the Map Collection at the Faculty of Sciences of the Charles University, there is a fragment of the collection of Glocksperger's printed maps of regions, which could hypothetically have belonged to the above-mentioned atlas. These maps were also mentioned in Roubík's Register, but only as individual manuscripts (the above mentioned atlas is also described as a manuscript); however, they clearly are printed maps that belong to the same one whole. The titles of the six extant maps correspond with the atlas; they have a uniform graphic design and they include a great number of different types of settlements, roads, rivers, post stops etc., which are denoted by various cartographic signs. These signs are identical to the map signs used by Johann Christoph Müller on his map of Bohemia from 1720, which Glocksperger probably used as a basis for his maps. The resulting cartographic representation, however, differs from the Müller's map; in addition, Glocksperger used exclusively German nomenclature.

Two other interesting sources worth mentioning are two manuscript maps of the Litoměřice region, which were also produced by Johann Glocksperger and which are kept in the Map Collection of the Faculty of Sciences of the Charles University and in the Collection of Maps and Plans of the National Archive of the Czech Republic. Whereas it is possible that the map from the Map Collection of the Faculty of Sciences of the Charles University could theoretically have originated as the foundational map for the (no longer extant) printed map of the Litoměřický region from the above-mentioned collection, the map of the same region from the Collection of Maps and Plans of the National Archive of the Czech Republic is completely different and was produced for an entirely different set of purposes (it focuses on road networks and toll gates).

Glocksperger's printed maps of regions are a very valuable cartographic source, which has not yet been studied by scholars and which certainly deserves a more detailed cartometric analysis on account of its importance.

Peter Chrastina*

**KRAJINA V BITKE – BITKA V KRAJINE: VOJENSKÉ
A HISTORICKO GEOGRAFICKÉ ASPEKTY BITKY
PRI HÁMROCH (1708) A ICH REKONŠTRUKCIA
NA DIGITÁLNO M MODEL I RELIÉFU**

LANDSCAPE IN BATTLE – BATTLE IN LANDSCAPE: MILITARY
AND HISTORICAL-GEOGRAPHICAL ASPECTS OF THE BATTLE
BY HÁMRY (1708) AND THEIR RECONSTRUCTION
USING A DIGITAL MODEL OF THE RELIEF

Keywords

historical landscape
battle by Hámry (1708)
digital model of the relief

Abstract

The battle by Hámry (1708) is linked to names, events and tragedies of the fallen and the injured. The evaluation and specific maneuvers of the enemy armies have been discussed (fairly) reliably in the scholarly literature. On the other hand, only incomplete, fragmented data about the character of the landscape of the battlefield and its unique parameters are available. This essay examines the landscape of the battlefield and other selected phenomena of the battle, which are reconstructed using a digital model of the relief.

* Doc. RNDr. Peter Chrastina, PhD., katedra histórie FF UKF, Hodžova 1, 949 74 Nitra, Slovenská republika. E-mail: pchrastina@ukf.sk. – Štúdiá je súčasťou riešenia projektu č. 1/0208/12 (*Krajina a jej využívanie ako fenomén základného a aplikovaného historickogeografického výskumu*), podporovaného grantovou agentúrou VEGA a Výskumného projektu č. GAP410/12/G113 (*Výzkumné centrum historické geografie*), podporovaného Grantovou agentúrou České republiky.

Úvod

Bitka pri Hámroch¹ bolo bojové stretnutie armád Františka II. Rákociho (Rákoczi) s cisárskou armádou pod vedením generála Siegberta Heistera 3. augusta 1708. Táto ozbrojená konfrontácia je pretkaná menami, udalosťami, ale najmä tragédiou bezmennej masy padlých a zranených. Hodnotenie a konkrétne manévry znepriateľených strán sú v literatúre (pomerne) spoľahlivo spracované. Na druhej strane má potenciálny bádateľ k dispozícii iba neúplné, torzovité údaje o charaktere krajiny v priestore bojiska a jej špecifikách. Rovnaké konštatovanie sa vzťahuje napr. k otázke dislokácie kuruckej pechoty v priestore ozbrojeného zápasu. Väčšina historikov totiž vychádzala z memoárov, príp. autobiografií Františka II. Rákociho, Juraja Otlíka (Ottlyk) a ďalších, ktorí svoje zážitky spísali neskôr, často s odstupom niekoľkých rokov od tejto udalosti.

Subjektívny prístup autora historickej správy ku skutočnosti je nepopierateľný. Sú však udalosti ním zaznamenané iba nerealistickou súčasťou štandardizovaného rétorického modelu z 18. storočia, alebo odzrkadľujú skutočnú realitu? Vo svojich pamätiach analisti z prostredia kuruckých (i cisárskych) elít viaceré fakty o krajine medzi Trenčianskou Turnou, Mníchovou Lehotou a Soblahovom neuvádzajú, príp. ich opis bojiska a rozmiestnenie konkrétnych jednotiek obsahuje viacero „bielych“ miest. Paradoxne, značná časť týchto informácií bola bez predchádzajúcej kritической analýzy prebratá historikmi (príp. pisateľmi z radov laickej verejnosti) zaoberajúcimi sa vojenskou otázkou posledného stavovského povstania v Uhorsku.

Cieľom článku je štúdium krajiny v priestore bojiska a vybraných fenoménov hamranskej bitky, ktoré rekonštruujem na digitálnom modeli reliéfu. V tomto zmysle boli koncipované výskumné otázky: Ako vyzerala krajina, v ktorej sa odohrala bitka pri Hámroch? Ktoré prvky geoekologickej štruktúry miestnej krajiny ovplyvnili alebo mohli ovplyvniť priebeh ozbrojeného stretu medzi povstalcami a cisárskym vojskom? Kde, v ktorých miestach bola (aspoň približne) rozmiestnená kurucká pechota?

Historický kontext bitky pri Hámroch

Hamranská bitka bola najväčšia (a najvýznamnejšia) ozbrojená konfrontácia medzi kurucmi Františka II. Rákociho s cisárskym vojskom generála Siegberta Heistera 3. augusta 1708.² V lete r. 1708 sa Rákoci rozhodol zorganizovať výpravu svojich

¹ V literatúre prevažuje názov *Bitka pri Trenčíne* (maď. *Trencsényi csata*) alebo *B. pri Trenčianskej Turnej*. Správnejšie by sa mala nazývať *Bitka pri Hámroch*, pretože najintenzívnejšie boje prebiehali na území obce Hámry (dnes časť Trenčianskej Turnej).

² Pôvod termínu „kuruc“, ktorým sa označovali povstaleckí vojaci je nejasný. V zásade môže ísť o derivát z latinského „*crux*“ (kríž); v širšom slova zmysle by tak Rákociho kuruci predstavovali nasledovníkov Dóžovho križiackeho vojska, bojujúci za spravodlivú vec. Druhá možnosť sa viaže

vojsk do Sliezska, kde od jari vládla napätá situácia. Úlohou tohto vojenského ťaženia bolo pripraviť cestu na uhorský trón pruskému princovi Fridrichovi Wilhelmovi a zároveň podnietiť k protihabsburskému povstaniu sliezkych protestantov.³ Po stiahnutí zo Záhoria sa kurucká armáda v počte cca 14 – 15 000 mužov v zbrani (t.j. 8 000 pešiakov a zhruba 7 000 jazdcov) cez Senicu a Vrbové dostala na Považie k Piešťanom.⁴ Pôvodný Rákociho zámer obsadiť pevnosť Leopoldov sa nezrealizoval pre odpor jeho najvyšších veliteľov, ktorí navrhovali zmocnenie sa Trenčína, resp. Trenčianskeho hradu.⁵ Oplyvnený názormi Mikuláša Berčéniho (Bercsényi), J. Otlíka, Ondreja Zaia (Zay) a ďalších, ktorí poukazovali na nebezpečenstvo zanechať si počas pochodu do Sliezska v tyle tieto vojenské bázy, dal Rákoci súhlas k ich dobytíu.⁶ Preto z Piešťan začala kurucká armáda postupovať dolinou Váhu na sever cez Beckov k Trenčínu. Pri Trenčíne plánoval jej vrchný veliteľ prejsť na Moravu a potom ďalej na sever – do Sliezska.

Dozvediac sa o Rákociho pohyboch, hlavný veliteľ cisárskych vojsk v Uhorsku generál S. Heister vyrazil z Prešporka (Bratislavy) smerom k Trenčínu.⁷ Údaje

k posmešnému nemeckému slovu „*Kruzitürken*“ („*kresťanskí Turci*“). Slovo *kuruc* sa ujalo vo vtedajšej spoločnosti a stalo sa bežne používaným. Okrem pomenovania *kuruc* sa vyskytovali aj iné pomenovania. Napr. „*bujdosó*“, čo v preklade z maďarčiny znamená skrývajúci sa, príp. „*mal-konten*“ (vzbúrelec, nespokojenec), ktorý používali najmä prohabsburskí autori. – bližšie Vojtech DANGL, Vešelénioho sprisahanie a počiatky kuruckého odboja, in: Vojtech DANGL – Vojtech KOPČAN, Vojenské dejiny Slovenska II. (1526–1711), Bratislava 1995, s. 169.

³ István CZIGÁNY, „Sliezska záhada“ – otázniky kuruckého ťaženia roku 1708, in: Neďaleko od Trenčína. Pamätnica k 300. výročiu bitky pri Trenčianskej Turnej, red. Vladimír Segeš – Božena Šeďová, Trenčianska Turná – Bratislava 2008, s. 86, 90–91; Vojtech DANGL, Vojenské akcie na Slovensku od roku 1706 do Satumarského mieru, in: V. DANGL – V. KOPČAN, Vojenské dejiny Slovenska (ako pozn. 2), s. 204.

⁴ Spolu 27 kuruckých plukov (po 450 až 500 mužov). K nim treba pripočítať žoldnierov z Francúzska, Poľska, nemeckých krajín, resp. francúzskych vojenských poradcov atď. Bližšie: Arpád MARKÓ, A trencsényi csata (1708 augusztus 3), Pécs 1931, s. 37–40.

⁵ Peter KÓNYA, Generál Juraj Ottlyk v čase po trenčianskej bitke, in: Neďaleko od Trenčína, red. V. Segeš – B. Šeďová (ako pozn. 3), s. 142–162, tu s. 143–144; IDEM, Veliteľské pôsobenie generála Juraja Ottlyka v povstaní Františka II. Rákocziho, Vojenská história 12, 2008, č. 3, s. 24–46, tu s. 33.

⁶ Vojtech DANGL, Bitka pri Trenčíne a koniec kuruckých vojen, in: Bitky a bojiská v našich dejinách. Od Samovej ríše po vznik stálej armády, Bratislava 2005, s. 212–223, tu s. 214; IDEM, Bitka pri Trenčianskej Turnej a otázky kuruckého vojenstva, in: Neďaleko od Trenčína, red. V. Segeš – B. Šeďová (ako pozn. 3), s. 103–118, tu s. 108.

⁷ Štefan ANDROVIČ, Z vojenských dejín Trenčína, in: TRENČAN. Trenčanom o Trenčíne 3. Neperiodický zborník príspevkov najmä o histórii – TTT3, Trenčín 2011, s. 1–110, tu s. 38–39.

o počte labancov⁸ ako aj zloženie Heisterovho vojska, ktoré bojovalo v bitke pri Hámroch sa v literatúre líšia. Napr. maďarské (a vybrané slovenské zdroje⁹) uvádzajú, že ozbrojeného stretu s povstalcami sa zúčastnilo výlučne jazdectvo v počte 5 200 mužov.¹⁰ Ďalší (slovenskí) autori píšú o 8 až 9000 vojakoch; okrem jazdy (ktorá výrazne prevažovala) sa spomína pechota i delostrelectvo.¹¹ Napriek asi 2- až 3-násobnej presile kurucov mali cisárske jednotky lepší výcvik, výstroj a výzbroj i bojovú morálku.¹²

Pramenná báza a metódy výskumu

Štúdium krajiny bojísk a vojenskohistorických aspektov bitiek nepatrí medzi časté a diskutované témy historickogeografických prác. Táto skutočnosť zrejme súvisí s interdisciplinárnym charakterom problematiky, resp. jej špecifickým objektom a predmetom výskumu, ktorý leží na styku humanitných, prírodných a spoločenských vied.

Z rešerše dostupnej literatúry vyplýva, že danú tému, príp. problém charakterizuje flexibilný časopriestorový a kvalitatívny kontext. Príkladom je interdisciplinárny pohľad na krajinu trebelského bojiska zahrňajúci i opis vojenských udalostí z leta 1647, ktoré sa odohrali v priestore medzi Planou a Černošínom v západných Čechách.¹³ Kabinetné metódy výskumu a rekonštrukcia fortifikačných a vojenských

⁸ Etymologický pôvod názvu „labanc“ nie je dodnes spoľahlivo objasnený. Najčastejšie sa interpretuje ako skomolenina „*Lauf Hans*“, čiže „*Utekaj Hans*“, čo bol posmešný pokrik kurucov na príslušníkov a prívržencov cisárskych vojsk bojujúcich v Uhorsku. Taktiež mohlo ísť o archaický maďarský výraz „*lafanc*“, čiže pľuhavý. Pravdepodobnejšie však vznikol z nemeckého výrazu pre žoldnierskeho kopijníka – „*Lanzer*“. V. DANGL, Vešeléního sprisahanie (ako pozn. 2), s. 169.

⁹ Pozri napr. V. DANGL, Vojenské akcie (ako pozn. 3), s. 204.

¹⁰ A. MARKÓ, *A trencsényi csata* (ako pozn. 4), s. 40–41; IDEM, II. Rákoczi Ferenc a hadvezér, Budapest 1934, s. 324. Autor vymenúva 8 jazdeckých plukov: 3 kyrysnícke (*Hohenzollern*, *La Tour* a *Steinville*), 2 dragúnske (*Althann*, *Wolfskehl*) a 3 husárske (cisársky *Jozefa Esterháziho* (*Eszterházy*), srbský *Jána Dimitroviča* a chorvátsko-slávónsky pluk *Secula*). Každý pluk tvorilo asi 650 jazdcov. Cisárske delostrelectvo údajne zanechal hlavný veliteľ 2. augusta pri Novom Meste n. Váhom.

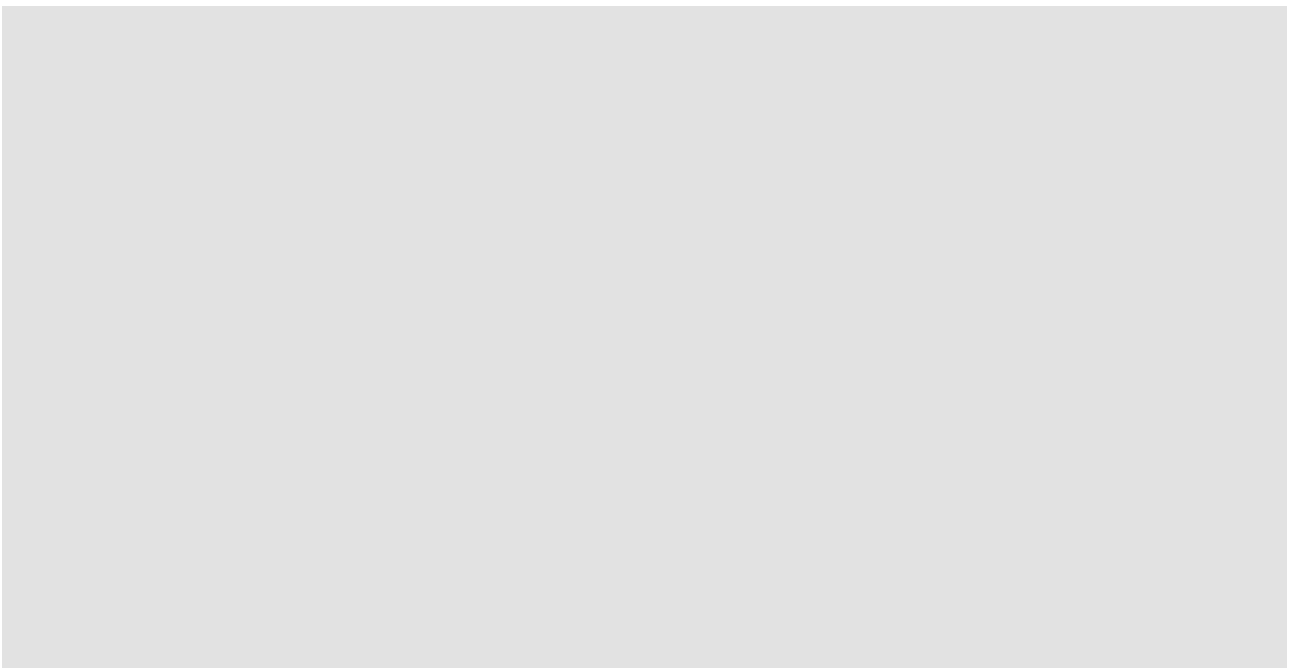
¹¹ V. DANGL, *Bitka pri Trenčianskej Turnej* (ako pozn. 6), s. 110; IDEM, *Bitka pri Trenčíne* (ako pozn. 6), s. 215; Š. ANDROVIČ, *Z vojenských dejín Trenčína* (ako pozn. 7), s. 39.

¹² A. MARKÓ, *A trencsényi csata* (ako pozn. 4), s. 77.

¹³ Václav MATOUŠEK, *Třebel. Obraz krajiny s bitvou*, Praha 2006; IDEM, *Bojiště u Třebele*, in: Martin KUNA et al., *Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle*, Praha 2004, s. 290–294.

prvkov na digitálnom modeli reliéfu boli použité pri štúdiu bojiska pri meste Teplá, kde prebehla jedna z bitiek záverečnej fázy 30-ročnej vojny.¹⁴

Na Slovensku nebol podobný výskum dosiaľ zrealizovaný, posledné stavovské povstanie nevynímajúc. Vybrané udalosti tohto turbulentného obdobia vymedzenom rokmi 1703 až 1711 boli zaznamenané na vedutách – napr. bitka pri Trnave (26. 12. 1704), či kapitulácia kurucov na Majténskom poli (29. 4. 1711). Hamranskú bitku, presnejšie bojovú scénu pešiakov s jazdcami zachytáva iba jedna rytina (obr. č. 1).¹⁵ Tento prameň však vzhľadom na zobrazený výjav neumožňuje hlbšie poznanie špecifik miestnej krajiny ani konkrétnu rekonštrukciu ozbrojeného stretu alebo jeho fázy. Jeho význam pre korektný historickogeografický výskum predmetnej problematiky je preto obmedzený.

Informácie o príčinách, vojenských a politických súvislostiach ako aj priebehu danej bitky možno získať z tematickej monografie Markóa,¹⁶ kapitol v monogra-

¹⁴ Václav MATOUŠEK – Růžena ZIMOVÁ – Tomáš JANATA, Optický klam generála Kleinrätla. Rytina bojů u Teplé v září 1647 ve světle mezioborového studia, in: Krajina jako historické jeviště. K počtě Evy Semotanové, red. Eva Chodějovská – Robert Šimůnek, Praha 2012, s. 63–80.

¹⁵ Vlastimil HÁBL, Trenčín a povstanie Františka II. Rákociho, in: Neďaleko od Trenčína, red. V. Segeš – B. Šeďová (ako pozn. 3), s. 222.

¹⁶ A. MARKÓ, A trencsényi csata (ako pozn. 4).

fiách¹⁷ ako aj z článkov v zborníkoch¹⁸ a časopisoch.¹⁹ Účelovú charakteristiku krajiny hamranského bojiska spracoval Chrastina,²⁰ ktorý sa pokúsil aj o modelovanie vybraných aspektov ozbrojeného stretu medzi kurucmi a cisárskym vojskom na digitálnom modeli terénu.²¹ Rekonštrukciu vybraných vojenských fenoménov bitky pri Hámroch som realizoval v súlade s aktuálnymi prístupmi k hodnoteniu prostredia ozbrojeného zápasu – t.j. krajiny hamranského bojiska.²² Najväčším nedostatkom vybraných titulov je absencia odkazov na citované zdroje v texte, vrátane obrazových a mapových príloh. Niektorí autori dokonca neuvádzajú ani literatúru, z ktorej preberali údaje týkajúce sa bitky pri Hámroch.

Druhá skupina prác približuje teoretické hľadisko trojrozmerného (3D)²³ modelovania krajiny na digitálnom modeli reliéfu (DMR)²⁴ s akcentom na jeho využitie

¹⁷ Vojtech DANGL, Bitka pri Trenčíne (ako pozn. 6), s. 212–223; IDEM, Vojenské akcie (ako pozn. 3), s. 203–208; Pavol HORVÁTH, Stavovská povstání na Slovensku a boj ľudu proti feudalizmu (1604–1711), in: Vojenské dejiny Československa II. (1526–1918), Praha 1986, s. 133–137; A. MARKÓ, II. Rákoczi (ako pozn. 10), s. 320–351.

¹⁸ Š. ANDROVIČ, Z vojenských dejín Trenčína (ako pozn. 7), s. 1–107; V. DANGL, Bitka pri Trenčianskej Turnej (ako pozn. 6), s. 103–118; V. HÁBL, Trenčín (ako pozn. 15), s. 215–224; P. KÓNYA, Generál Juraj Ottlyk (ako pozn. 5), s. 142–162.

¹⁹ Vojtech DANGL, Bitka pri Smoleniciach v r. 1704 a pri Trenčíne v r. 1708, in: Spoločnosť, armáda, osobnosť 5, 1997, s. 65–69; Karol KULAŠÍK, Veľké bitky v Slovenskej histórii: Pri Trenčíne 3. augusta 1708, in: Střelecká revue 16, 1985, s. 32; P. KÓNYA, Veliteľské pôsobenie generála Juraja Ottlyka (ako pozn. 5), s. 24–46; Štefan POZDIŠOVSKÝ, Bitka pri Trenčíne – koniec kuruckej slávy, in: Trenčianske Noviny 9, 1968, s. 3.

²⁰ Peter CHRASTINA, Vývoj využívania krajiny Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby, Nitra 2009; IDEM, Vinohradníctvo a rybníkárstvo v Trenčíne a jeho okolí, HG 36, 2010, s. 73–98.

²¹ Peter CHRASTINA, Bitka pri Trenčíne vo svetle starých máp a terénneho výskumu (vybrané aspekty), in: Bitka pri Vavrišove (Zborník príspevkov z vedeckej konferencie pri príležitosti 300. výročia Bitky pri Vavrišove), red. Marcela Feriančeková, Vavrišovo 2009, s. 25–31.

²² Mikuláš RYBÁR et al., Modelovanie a simulácia vo vojenstve, Bratislava 2000.

²³ V užšom slova zmysle nemožno DMR považovať za prvý trojdimenzionálny (3D) údajový model. Hodnota „z“ je v nich definovaná ako pseudoatribút, vzťahnutý k polohe určenej súradnicami „x“, „y“. Preto je vhodné používať skôr označenie „2,5D“.

²⁴ Jaroslav HOFIERKA, Digitálny model reliéfu a jeho využitie: http://www.pce.sk/clanky/body_zbor98_1.htm (10. 1. 2013); Michal BILIC – Martin VALACH – Lucia ŠOLCOVÁ, Možnosti 3D modelácie reliéfu v prostredí Microsoft Office 2010 – MS Excel, in: Scientia Iuvenis. Book of scientific papers, red. Michal Hudec et al., Nitra 2012, s. 226–231; Martin BOLTIŽIAR – Matej VOJTEK, Geografické informačné systémy pre Geografov II., Nitra 2009; Katarína ČULÁKOVÁ – Miloslav OFÚKANÝ, Presnosť digitálneho modelu reliéfu územia PVOD Kočín, in: Pozemkové úpravy v podmienkach EÚ, Pedagogické listy 10, Bratislava 2003: <http://www.gku>.

pri tematickom výskume krajiny bojísk.²⁵ DMR použitý v článku vznikol digitalizáciou (manuálnou vektorizáciou) „on screen“ (t.j. priamo na obrazovke počítača) na podklade oskenovanej Základnej mapy SR 1 : 50 000 v prostredí programu ArcGIS 9.3. 2,5D vizualizácia DMR s mapami 1. vojenského mapovania z r. 1769/1772²⁶ sa realizovala v nadstavbe programu ArcScene. Napriek tomu, že takto skonštruovaný DMR nie je presný (polohové, výškové chyby starých máp atď.), vyhovuje potrebám historickogeografického výskumu miestnej krajiny ako aj modelovaniu niektorých vojenských aspektov bitky pri Hámroch.

Pri štúdiu literatúry som uplatnil „konvenčné“ metódy (heuristiku, kritický rozbor prameňov, ich komparáciu a interpretáciu). Vzhľadom na generalizovaný obsah a kvalitu informácií získaných štúdiom literatúry a starých máp bolo potrebné ich doplnenie a precizovanie. Konkrétne údaje o primárnych vojenskogeografických charakteristikách skúmaného územia s dôrazom na georeliéf a riečnu sieť miestnej krajiny poskytli výsledky polostacionárneho terénneho geoeologického (komplexného fyzickogeografického) výskumu. Tento som realizoval metódou pozorovania. Získané informácie boli zaznamenané do Základnej mapy SR v mierke 1 : 25 000²⁷ s vyznačenými pozíciami kuruckej a cisárskej armády. Aktuálny stav miestnej krajiny, resp. historické krajinné štruktúry z obdobia hamranskej bitky, som zdokumentoval aj fotograficky.

Poloha a vymedzenie územia

Bitka pri Hámroch sa odohrala v území, ktoré má tvar nepravidelného trojuholníka s rozlohou zhruba 9,5 km². Jeho vrcholy predstavujú Mníchova Lehota, Trenčianska Turná a Soblahov. Operačný priestor cisárskej a kuruckej armády bol väčší (cca 16 km²), zasahoval územia obcí Rozvadze, Sedličná, Veľké Bierovce a Belá ležiacich južne od Trenčína (mapa č. 1). Z hľadiska krajinných jednotiek ide o severný okraj Trenčianskej kotliny, ktorá je súčasťou Považského podolia v severozápadozápadnej časti Slovenska.

Krajina v bitke (rámcová vojenskogeografická charakteristika)

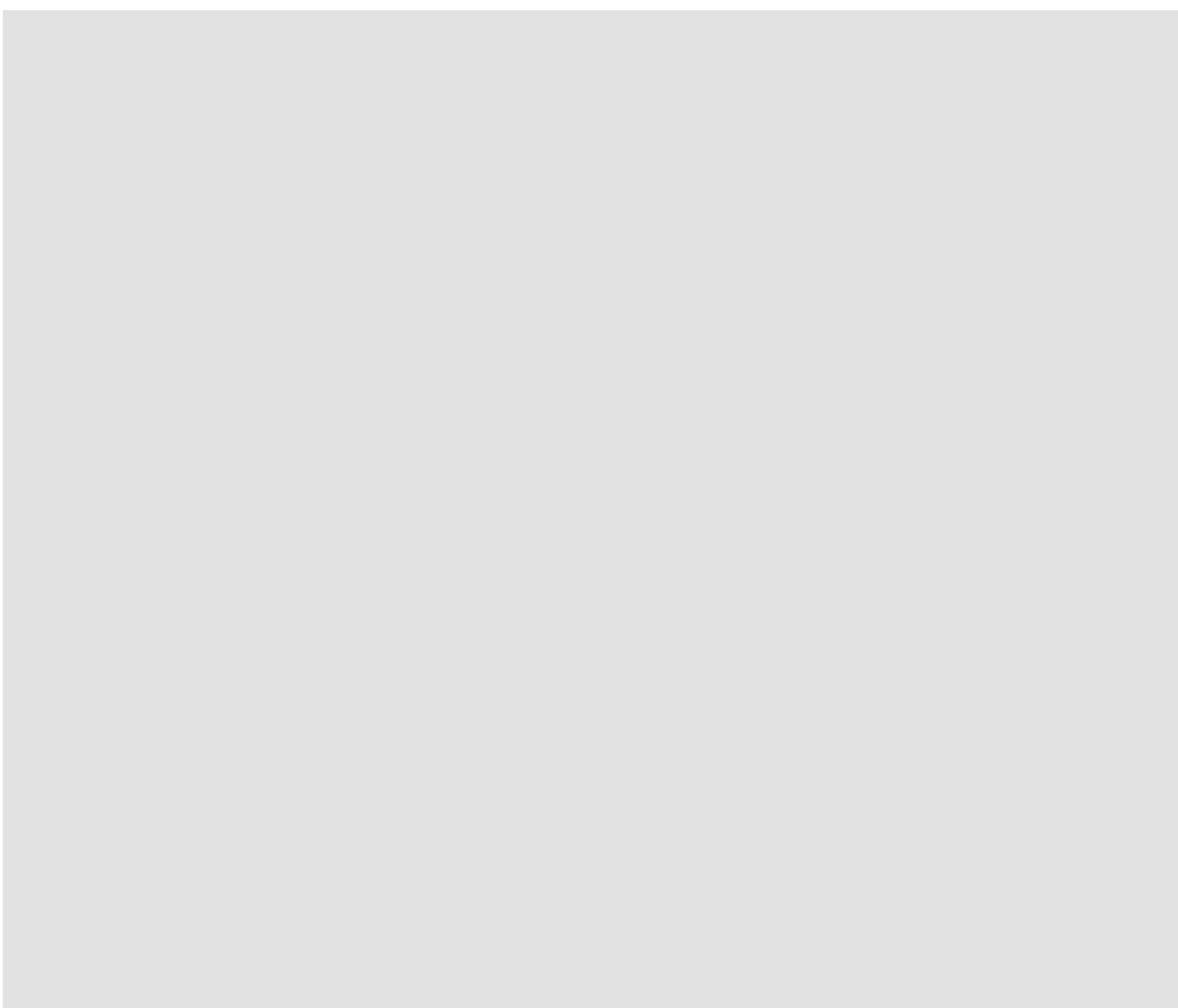
Napriek intenzívnemu poľnohospodárstvu, melioráciám, výstavbe sídiel a dopravnej infraštruktúry sa krajina bojiska hamranskej bitky od r. 1708 zmenila iba čiastočne.

sk/docs/referaty/2003/dmr.pdf (11. 1. 2013); Tomáš ORŠULÁK – Jan PACINA, 3D modelování a virtuální realita, Ústí nad Labem 2012.

²⁵ V. MATOUŠEK – R. ZIMOVÁ – T. JANATA, Optický klam (ako pozn. 14), s. 73.

²⁶ 1st Military Survey, Section 9-2, 9-3, 10-4 a 10-5 z r. 1769/1772 (1 : 28 800).

²⁷ Listy 35-213 (Trenčín) a 35-231 (Trenčianska Turná) z r. 1988, resp. 1990.

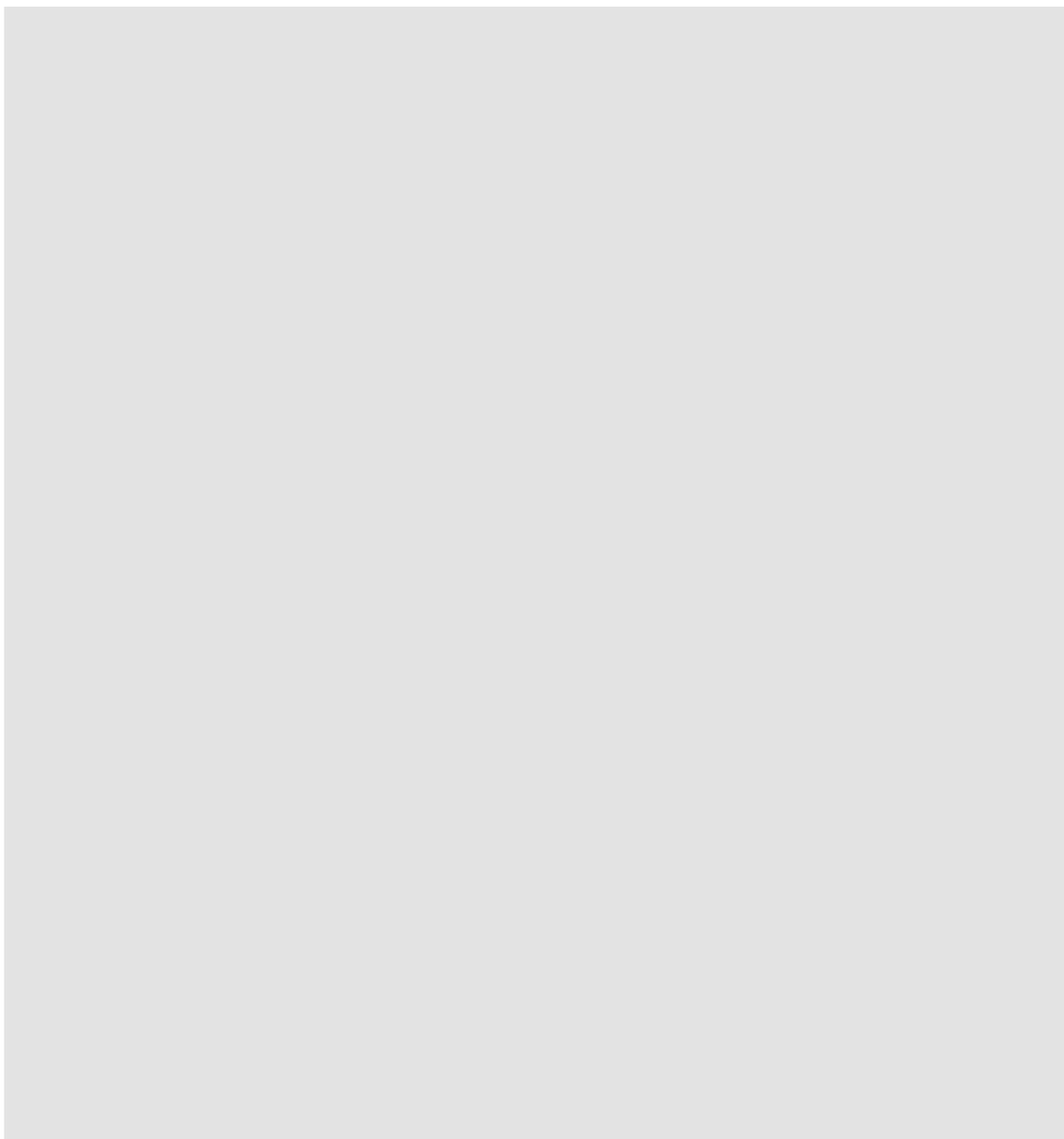

Okrem chýb v taktike a operačnom plánovaní kuruckého velenia, priebeh ozbrojeného zápasu medzi Rákociho armádou a cisárskym vojskom, ovplyvnili georeliéf a riečna sieť miestnej krajiny. V zmysle východísk pre modelovanie a simuláciu vo vojenstve majú tieto prírodné fenomény zásadný význam. Preto je nevyhnutné ich zohľadnenie v príprave ako aj pri vedení samotného boja.²⁸

Typické črty miestnej krajiny – t. j. „... kopcovitý, silne zvrásnený, priekopami a kríkmi prerušovaný terén ...“, pretkaný „... močaristými jarkami a potokmi ...“ uvádza vo svojich *Pamätiach* i Rákoci, ktorý 2. augusta spoločne s francúzskymi poradcami (brigádnikom Antoine de La Mothem a ženijným inžinierom Demoiseauom) vybral oblasť medzi Sedličnou a Soblahovom na táborenie svojich jednotiek.²⁹ Vtedy ešte netušil, k akej tragédii tu zajtra dôjde.

²⁸ M. RYBÁR et al., Modelovanie (ako pozn. 22), s. 56.

²⁹ A. MARKÓ, A trencsényi csata (ako pozn. 4), s. 34–35.

Krajinu skúmaného územia tvoria dva kontrastné typy georeliéfu: fluviálna rovina a kotlinová pahorkatina (mapa č. 2). Fluviálna rovina s nadmorskou výškou okolo 200 m zaberá severozápadnú časť mapového výrezu, ktorý ukazuje bojisko bitky pri Hámroch a jeho okolie s odstupom cca 62 rokov. Jej terén je plochý, pokrytý fluvizemami a čiernicami. Brehy a stabilnejšie štrkové ostrovy (sihote) v rozvetvenom koryte Váhu pokrývali na začiatku 18. storočia antropogenizované spoločenstvá krovitých vrbín s topoľom a jelšou. Porasty s podobnou druhovou štruktúrou sa vysky-

tovali v podobe pásov alebo enkláv v blízkosti Turnianskeho a Soblahovského potoka (mapa č. 2).

Vzhľadom na rovinatý charakter má táto časť skúmaného územia vhodné predpoklady na vedenie vojenských operácií. Prehľadnosť miestnej krajiny je veľmi dobrá, avšak bez možnosti krytia jednotiek strednej a väčšej veľkosti. Dislokovaním vojska mimo intravilánu vidieckych sídiel alebo vo väčšej vzdialenosti od Váhu sú jeho krídelné jednotky vystavené možnosti bočného úderu; vylúčiť nemožno ani obchvat, resp. obklúčenie armády. V prípade rozmiestnenia hliadok vo výbežkoch kotlinovej pahorkatiny, príp. na náplavových kuželoch Sedličnianskeho a Soblahovského potoka v miestach ich vyústenia do vázskej nivy, možno kontrolovať pohyb nepriateľa na ľavobreží rieky v priestore Rozvadze – Trenčín (obr. č. 2). Potenciálnu hrozbu pre táborenie a stálu prítomnosť vojenských jednotiek v tejto oblasti predstavujú povodne v jarných mesiacoch (marec až máj).³⁰

Podstatná časť bitky prebehla v kotlinovej pahorkatine. V miestnej krajine sa dodnes zachovalo niekoľko historických krajinných štruktúr spojených s vojenskými reáliami ozbrojeného zápasu medzi Rákocim a Heisterom dňa 3. augusta 1708. Svahy pahorkatiny s rôznou dĺžkou majú sklon 3 až 7, max. 12°. Najväčšie nadmorské výšky v priestore bojiska dosahujú sprašové chrbtý – od 230 do 280 m. Najnižšie tvary geomorfologického reliéfu miestnej krajiny tvoria úvaliny a úvalinové doliny. Pretekajú ich Turniansky, Hukov a Soblahovský potok, ktoré v blízkosti Hámrov, event. Soblahova pretínajú hrádze zo 16. storočia.³¹

Okrem vodných tokov vyššieho rádu pahorkatinu odvodňujú menšie potoky (Járek, Sitina, Dráčný p. atď.) a bezmenné stružky, ktoré na svahoch a dnách úvalín vyeroďovali výmole a erózne zárezy s rôznou hĺbkou i šírkou.³² Agrárne využitie hnedozemí v tomto priestore umožnilo jeho odlesnenie v 14. storočí. Lesy sa preto zachovali iba na svahoch Považského Inovca a Strážovských vrchov s väčším sklonom a kyslými pôdami typu hnedozem a kambizem.³³ V r. 1708 pôvodnú vegetáciu na bojisku zastupoval ostrovček dubohrabín asoc. *Galio-Carpinetum* juhovýchodne od Hámrov. Pásky a ostrovčeky antropogenizovaných vrbín s topoľom a jelšou rástli pozdĺž potokov, resp. vo vlhkých výmoľoch. Okraje úvozov, poľných ciest a hrádze

³⁰ P. CHRASTINA, Bitka (ako pozn. 21), s. 25–26.

³¹ Pavel HORVÁTH, Novšie údaje o pobyte českej pobelohorskej emigrácie v Trenčíne a na okolí, in: Trenčín – remeslá, tlačiarne, architektúra, red. Milan Šišmiš, Bratislava 1985, s. 164–188, tu s. 171; IDEM, Trenčín v období novoveku, in: Trenčín. Vlastivedná monografia I., red. Milan Šišmiš, Bratislava 1993, s. 73–127, tu s. 98.

³² Juraj BETÁK, Geomorfologický výskum a mapovanie v oblasti k. ú. Trenčianska Turná, diplomová práca, PriF Univerzita Komenského, Bratislava 2002, s. 63, 73.

³³ P. CHRASTINA, Bitka (ako pozn. 21), s. 26; IDEM, Vývoj (ako pozn. 20), s. 171.

bývalých rybníkov boli zrejme bez vegetácie alebo ich miestami pokrýval nálet ruđerálnej a synatropnej vegetácie (mapa č. 2).

Na rozdiel od predchádzajúceho typu georeliéfu je kotlinová pahorkatina menej vhodná na vedenie vojenských operácií. Napriek tomu kurucká, v podstate obranná zostava, využívala jej zvlnený terén s výmoľmi a močaristými nivami potokov (pozri mapu č. 2).

Dynamika terénu miestnej krajiny spôsobuje jej nižšiu prehľadnosť. Včasný výber a zaujatie bojových pozícií kurucmi na svahoch a chrbtoch južného a východného okraja pahorkatiny s nadmorskou výškou od 250 do cca 285 m (oproti max. 250 m n. m. na postaveniach cisárskej armády) tento nedostatok prakticky stiera. Vyvýšené polohy umožňovali povstalcom prehľad konkrétnej situácie i efektívny dostrel artilérie a ručných zbraní na príslušné úseky bojiska (obr. č. 2, 3). Dislokovanie kuruckých jednotiek na odvrátených sklonoch pahorkatiny alebo v úvalinových dolinách s vlhkými, podmočenými nivami vodných tokov mimo dohľadu protivníka, umožňovalo realizovať skryté manévry, resp. presuny vojenských oddielov blízko frontovej línie.

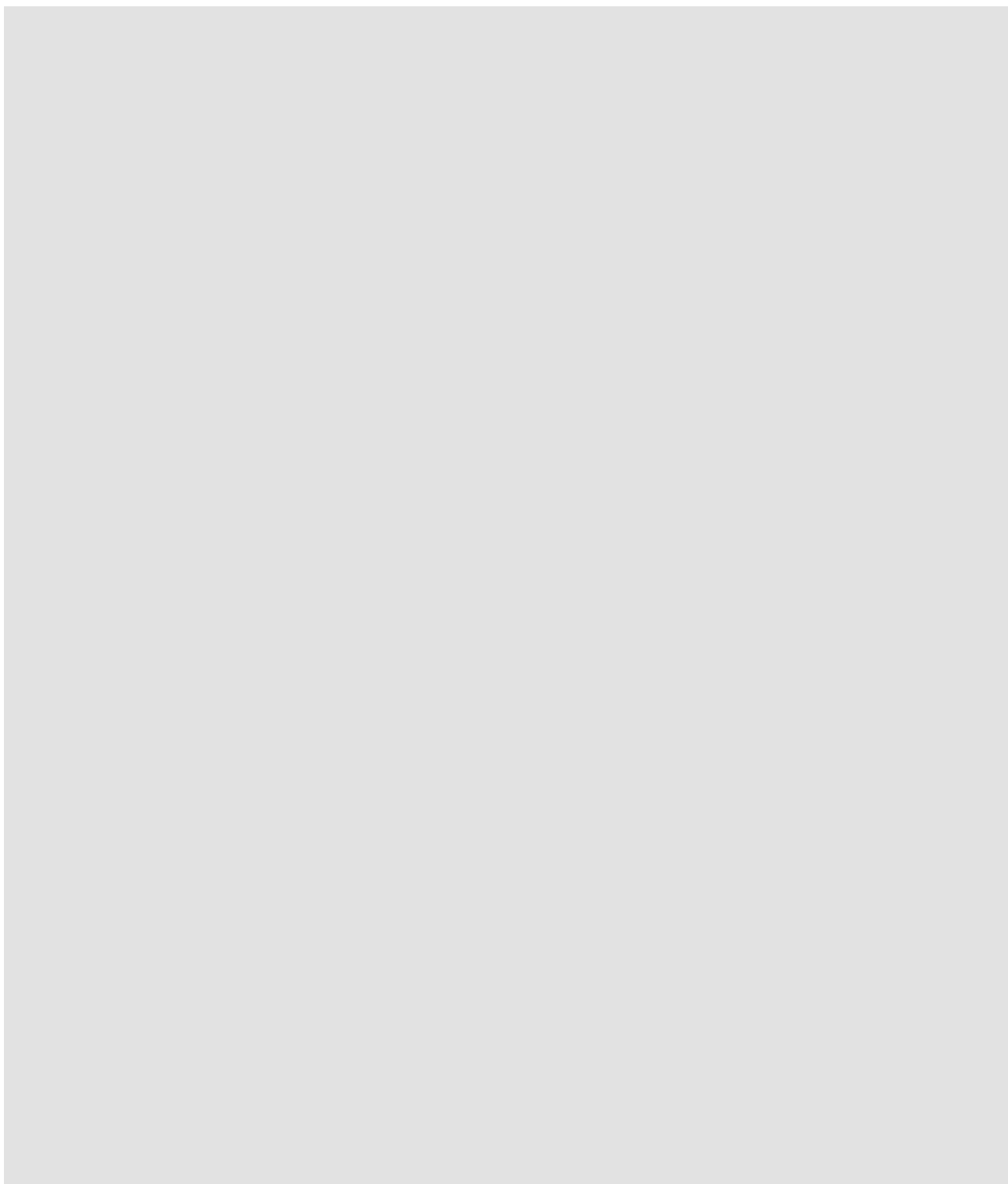
Vlhké, miestami močaristé úseky nív Soblahovského, Turnianskeho a Hukovho potoka oddeľovali pozície nepriateľských armád a zároveň predstavovali potenciálne prekážky pri manévroch jazdectva i pechoty. Bočné presuny Rákociho jednotiek na svahoch pahorkatiny medzi Trenčianskou Turnou a Mníchovou Lehotou sťažoval systém paralelných výmoľov a erózných zárezov s vodnými tokmi nižšieho rádu (mapa č. 2). Na druhej strane tieto morfoskulptúry pôsobili ako prírodná bariéra, ktorá labancom znemožňovala rozvinúť efektívny útok do ľavého boku kuruckého vojska (obr. č. 2, 4 a 5).

Napriek svojim rozmerom³⁴ hrádze bývalých rybníkov v kotlinovej pahorkatine nemali v 18. storočí väčší vojenský význam (obr. č. 6–8) a zrejme preto nefigurujú na príslušných mapových listoch 1. vojenského mapovania z r. 1769/1772.³⁵ Mapa č. 2 ukazuje, že na začiatku poslednej tretiny 18. storočia sa pôvodne zatopené areály v povodí Hukovho a Soblahovského potoka využívali ako orná pôda a trávne porasty.³⁶ Analogický land use s poľami a extenzívnymi pasienkami tu zaiste existoval

³⁴ Napr. hrádza na Hukovom potoku severovýchodne od Hámrov má dĺžku zhruba 400 m, v centrálnej – najviac namáhanej časti je päta hrádze široká asi 50 m. Jej koruna siaha do výšky okolo 9 m. Ďalšia hrádza pretínala Soblahovský potok poniže rovnomennej obce. V porovnaní s predchádzajúcou štruktúrou bol tento násyp kratší (cca 200 až 250 m) a nižší (asi 5 m), so šírkou temena cca 2 až 2,5 m.

³⁵ P. CHRASTINA, *Vinohradníctvo* (ako pozn. 20), s. 91.

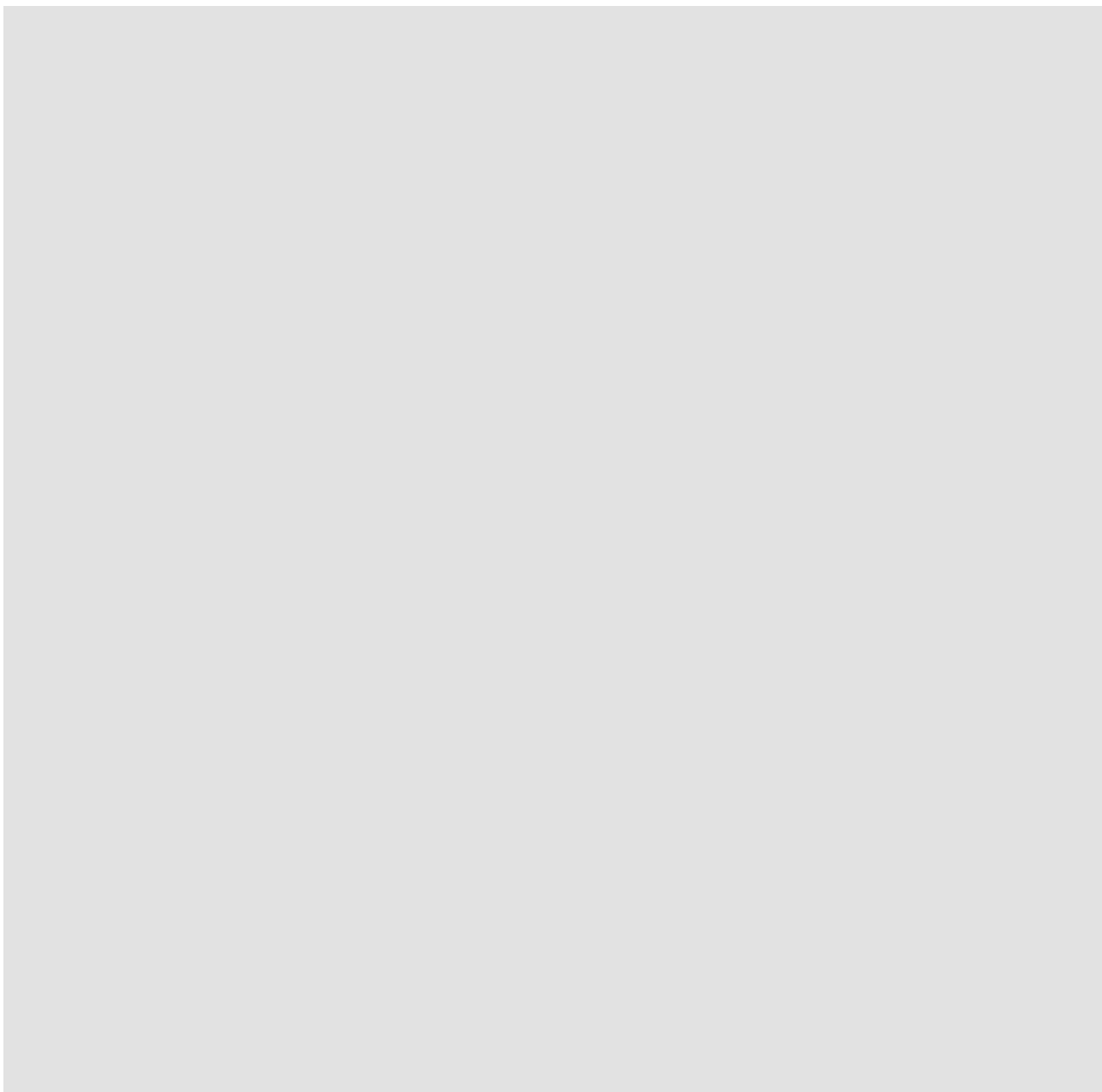
³⁶ Marián Robert ZEMENE, *Zo starších dejín obce*, in: *Soblahov*, red. Milan Šišmiš – Marián Robert Zemene, Martin 2009, s. 46–73, tu s. 66.

i v čase hamranskej bitky. V poklesnutých úsekoch potočných nív blízko hrádzí sa mohli vyskytovať zamokrené plochy pripomínajúce močiare.³⁷ Z Rákociho *Pamäti*

³⁷ Ako konkrétny príklad uvádzam lokalitu na Soblahovskom potoku, ktorá je v literatúre stotožňovaná s jazerami, rybníkmi, resp. jazerami a močiarmi – bližšie A. MARKÓ, A trencsényi

vyplýva, že takýto charakter mala napr. nivná krajina Soblahovského potoka v lokalite *Rybník* pri starej hrádzi.³⁸ Dané miesto však bolo priechodné – dokonca aj pre ťažkú cisársku jazdu (konkrétne dragúnov Althanského pluku).

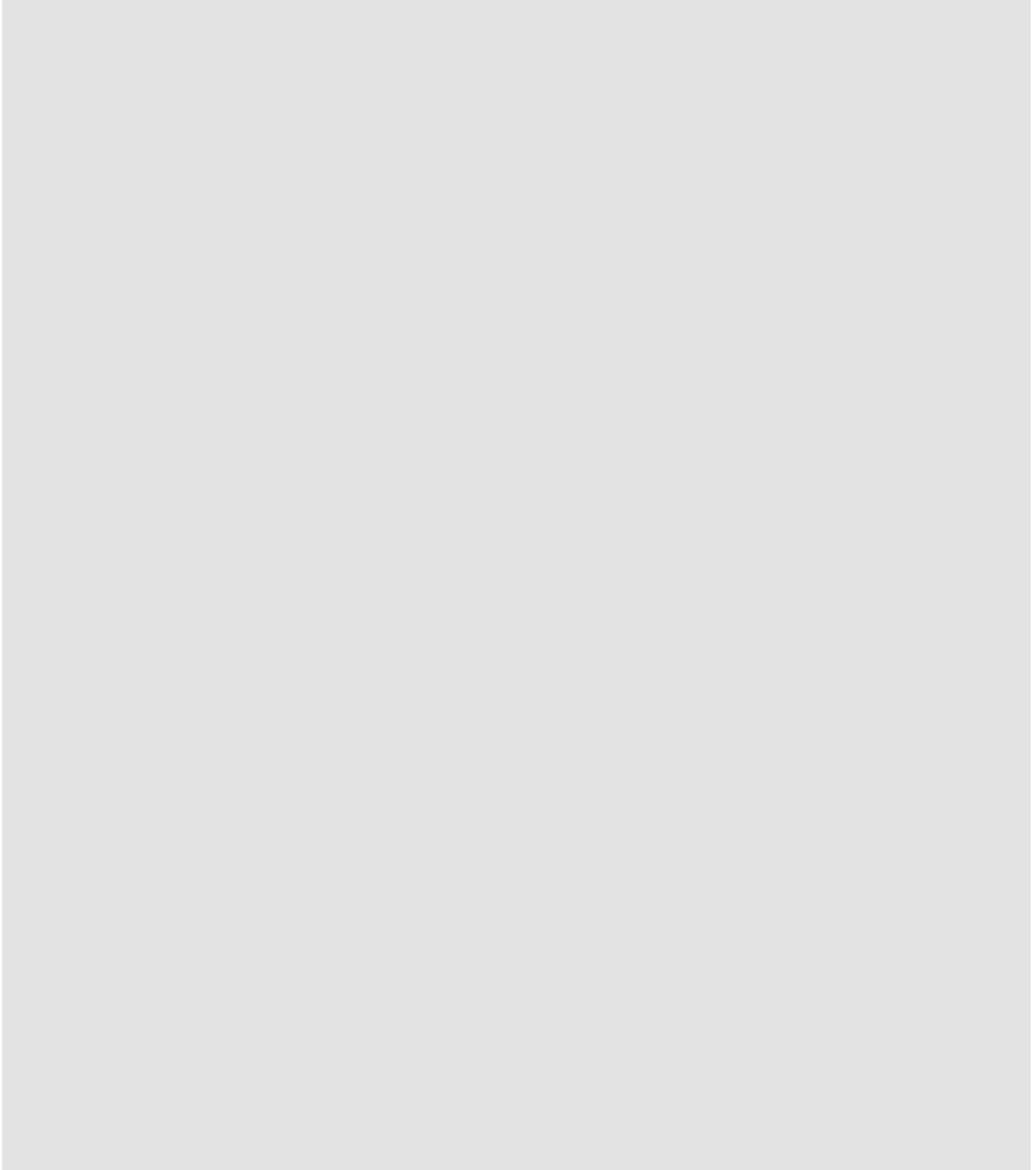
csata (ako pozn. 4), s. 49. IDEM, II Rákoczi (ako pozn. 10), s. 332; V. DANGL, Bitka pri Smoleniciach (ako pozn. 19), s. 67; IDEM, Bitka pri Trenčíne (ako pozn. 6), s. 215; IDEM, Bitka pri Trenčianskej Turnej (ako pozn. 6), s. 110; IDEM, Vojenské akcie (ako pozn. 3), s. 205; P. HORVÁTH, Stavovská povstání (ako pozn. 17), s. 317.

³⁸ A. MARKÓ, A trencsényi csata (ako pozn. 4), s. 50.

Vzhľadom na porušenosť sypaných hrádzí pri Hámroch a Soblahove³⁹ a ich relatívne úzke koruny (max. 3 – 3,5, resp. 2,5 m) by bol prípadný prechod väčšieho

³⁹ Napr. hrádza na Hukovom potoku je v miestach, kde ju pretína vodný tok prerušená v dĺžke okolo 8 až 10 m. Pravdepodobne ide o dielo erózie potoka. Táto vzdialenosť mohla byť na začiatku 18. storočia menšia. Každopádne, aj menšia medzera by zamedzila alebo prinajmenšom limitovala prípadný prechod vojenských jednotiek po korune hrádze. K otázke priechodnosti hrádze v lokalite *Rybník* na Soblahovskom potoku nemožno zaujať adekvátne stanovisko, pretože z jej telesa sa zachovala iba ľavá strana.

počtu pechoty alebo jazdectva po týchto štruktúrach z operačno-taktického hľadiska problematický; predmetná skutočnosť mala napokon zásadný vplyv na priebeh i výsledok bitky.

Bitka v krajine I. (priebeh a rekonštrukcia na digitálnom modeli reliéfu)

31. júla podvečer dorazila kurucká armáda k Rakoľubom a Beckovu, kde vo štvrtok 1. augusta celý deň odpočívala.⁴⁰ V piatok 2. augusta ráno zveril Rákoci velenie armády Berčénimu a v dopoludňajších hodinách sa spoločne s niekoľkými štábnymi dôstojníkmi vydal k Trenčínu so zámerom nájsť vhodné miesto na prenocovanie svojich jednotiek. Popoludní (okolo 16⁰⁰ hod.) dorazila kurucká armáda k Veľkým Bierovciam a rozložila sa pri Váhu.⁴¹ Asi o 21⁰⁰ hod. kuruci zaujali pozície v priestore kotlinovej pahorkatiny medzi Sedličnou, Trenčianskou Turnou, Hámrami, Mníchovou Lehotou a Soblahovom.⁴²

Po noci strávenej pri Beckove, v sobotu 3. augusta 1708 skoro ráno, sa dva pochodové prúdy generála Heistera pohli k Trenčínu. Pri Rozvadzoch však predsunuté oddiely cisárskeho predvoja narazili na asi 150 jazdcov pod velením Urbana Celdera (Czelder), ktorých tam 2. augusta predvídavo zanechal Berčeni. Kuruci spustili paľbu, čím upozornili Rákociho tábor na nebezpečenstvo a umožnili včasné zoradenie bojovej línie (mapa č. 3).⁴³

Krátko po 6⁰⁰ hod. sa od druhej cisárskej kolóny oddelila skupina dragúnov, ktorí zosadli z koní, a východne od Malých Stankoviec a Sedličnej zozadu postúpili k Trenčianskej Turnej.⁴⁴ Zastavili sa pred výmoľom, odkiaľ vypálili niekoľko sáľv na kuruckú pechotu na ľavom krídle (mapa č. 3, obr. č. 9 – hore). Tento útok však priniesol iba obmedzené výsledky. Zrejme išlo o klamný útok (prieskum bojom) s cieľom získať predstavu nielen o počte a štruktúre síl protivníka; sekundárny cieľ predstavovali informácie o charaktere miestnej krajiny. Po ukončení tejto úlohy sa cisárski vojaci stiahli dole svahom okolo obce.⁴⁵

Medzičasom sa obidva pochodové prúdy Heisterovho vojska spojili a mimo dostrel kurucov (medzi 6⁰⁰ až 7⁰⁰ hod.) obišli medzi Turnou a Belou ľavé krídlo povstalcov, čím sa dostali frontálne pred ich pozície. Tam urobili za pochodu obrat

⁴⁰ A. MARKÓ, *A trencsényi csata* (ako pozn. 4), s. 30; IDEM, *II. Rákóczi* (ako pozn. 10), s. 322.

⁴¹ Mária ĎURČOVÁ, *Denník neznámeho šľachtica – pozorovateľa z Trenčianskeho hradu*, in: *Ned'aleko od Trenčína*, red. V. Segeš – B. Šeďová (ako pozn. 3), s. 163–180, tu s. 175.

⁴² A. MARKÓ, *A trencsényi csata* (ako pozn. 4), s. 34–35.

⁴³ V. DANGL, *Bitka pri Trenčianskej Turnej* (ako pozn. 6), s. 109–110; IDEM, *Bitka pri Trenčíne* (ako pozn. 6), s. 215; A. MARKÓ, *A trencsényi csata* (ako pozn. 4), s. 43; IDEM, *II. Rákóczi* (ako pozn. 10), s. 325.

⁴⁴ A. MARKÓ, *A trencsényi csata* (ako pozn. 4), s. 43.

⁴⁵ Š. ANDROVIČ, *Z vojenských dejín Trenčína* (ako pozn. 7), s. 39.

o 90° a z bojovej línie, ktorú predtým sformovali na poliach za Sedličnou, prešli znova do pochodového prúdu kolóny (mapa č. 3, obr. č. 9 – hore).⁴⁶

Heister totiž pravdepodobne zistil, že frontálny úder na nepriateľa nemá vo zvlhnom teréne s potokmi a výmoľmi šancu na úspech. Možno chcel iba paralelne postupovať pozdĺž kuruckých pozícií smerom na východ dovtedy, kým nenájde vhodné miesto pre útok. Cisársky veliteľ počas daného manévru určite pozoroval výhodné rozloženie i početnú prevahu kuruckých oddielov. Keďže sa mu nenaskytla vhodná príležitosť k výpadu, tak sa krátko pred 7⁰⁰ hod. rozhodol stiahnuť po hradskej na sever k Trenčínu (mapa č. 3, obr. č. 9 hore).⁴⁷ Podľa inej alternatívy mal Heister k dispozícii informácie o počtoch a rozložení síl povstalcov. Manévrom sa teda snažil vylákať svojho protivníka z obranných pozícií a k útoku na cisárske jednotky.⁴⁸

Z pohľadu kurucov sa pohyb cisárskych oddielov črtal ako snaha ich hlavného veliteľa vyhnúť sa priamemu boju a odpochodovať smerom k Trenčínu.⁴⁹ V mylnom presvedčení, že labanci ustupujú, Rákoci okolo 7⁰⁰ hod. nariadil Pekriho dragúnom a husárom⁵⁰ na pravom krídle začať útok a vpadnúť do tyla zdanlivo „ustupujúcich“ cisárskych oddielov.⁵¹ Zároveň vydal rozkaz delostrelcom, aby jazdu podporili v ofenzíve. Počas paľby kanónov a mažiarov zostúpili 3 prápory kuruckej pechoty zo svahov do dediny Hámry, kde sa skryli do domov a húštin na severnom okraji obce (mapa č. 3, obr. č. 9 – v strede).⁵²

Terén kotlinovej pahorkatiny juhozápadne až západne od Soblahova, po ktorom malo útočiť zhruba 6000 – 7000 kuruckých jazdcov, bol vhodný na vedenie takýchto manévrov. Jedinú prírodnú prekážku pre útočiacich predstavoval močaristý Soblahovský potok, resp. jeho rozšírená niva s dvoma mokradľami poniže rovnomennej obce. Tieto zamokrené plochy porastené vlhkomilnou vegetáciou rozdeľovala takmer nepoužiteľná, popretrhávaná hrádza (mapa č. 3).⁵³ O týchto bariérach však Rákoci nevedel.⁵⁴

⁴⁶ A. MARKÓ, A trencsényi csata (ako pozn. 4), s. 43.

⁴⁷ Ibidem, s. 44; IDEM, II. Rákoczi (ako pozn. 10), s. 326.

⁴⁸ Š. ANDROVIČ, Z vojenských dejín Trenčína (ako pozn. 7), s. 39.

⁴⁹ Ibidem, s. 39.

⁵⁰ Takmer polovicu ľahkej jazdy tvorili Cigáni zo Sedmohradska. Š. ANDROVIČ, Z vojenských dejín Trenčína (ako pozn. 7), s. 38.

⁵¹ A. MARKÓ, A trencsényi csata (ako pozn. 4), s. 47–48.

⁵² Ibidem, s. 48.

⁵³ V. DANGL, Vojenské akcie (ako pozn. 3), s. 204–205; P. HORVÁTH, Stavovská povstání (ako pozn. 17), s. 137.

⁵⁴ A. MARKÓ, A trencsényi csata (ako pozn. 4), s. 48.

Pekri chcel bez zbytočného zdržiavania zaútočiť na cisárske jazdecko uberajúce sa na sever k Trenčínu, a preto nemohol obchádzať mokrade na nive Soblahovského potoka. Navyše, po úzkom násype museli jeho jazdci ísť jeden za druhým, maximálne dvaja veľa seba. Vďaka tomuto pomalému presunu strácali kuruci čas potrebný na prekvapenie cisárskej jazdy. O cca 7¹⁰ hod. prvá časť Pekriho jednotiek prešla po hrádzi na druhú stranu potoka, kde sa začali formovať do bojovej zostavy (mapa č. 3, obr. č. 9 – uprostred).⁵⁵ Skúsený Štefan Ebecky (Ebeczky) však Pekriho ako svojho nadriadeného upozornil, že v prípade ústupu bude presun jazdecka po úzkej hrádzi riskantný. Ebeckého informácia bola opodstatnená, prišla však v nepravú chvíľu. Nebolo totiž isté, či by kuruci v prípade neúspešného útoku na cisárske vojsko smerujúce ku Trenčínu použili rovnakú trasu. Pekri však zaváhal a nariadil ústup po násype, ktorý sa nezaobišiel bez zmätku.⁵⁶ Predné (odchádzajúce) rady sa premiešali s prichádzajúcimi, a tak celá formácia stratila schopnosť manévrovania (mapa č. 3, obr. č. 9 – uprostred).

⁵⁵ A. MARKÓ, A trencsényi csata (ako pozn. 4), s. 50.

⁵⁶ A. MARKÓ, II. Rákóczi (ako pozn. 10), s. 334; IDEM, A trencsényi csata (ako pozn. 4), s. 50–51.

Cisársky veliteľ jazdectva Ján Pálfi (Pálffy) sa rozhodol takmer okamžite využiť neistý Pekriho manéver v okolí hrádze. Od nepriateľa ho delilo 2 až 2,5 km zvlnenej poľnohospodárskej krajiny. Vyžiadal si súhlas od Heistera a po prekročení Soblahovského potoka vyrazil o cca 7²⁰ hod. do protiútok s dragúnmi (pluk Althann), ktorých podporovali srbskí husári z pluku J. Dimitrovića.⁵⁷ Pálfiho jazda bez väčších problémov prekonala nivu Soblahovského potoka s mokradami v blízkosti násypu, kde asi o 7²⁰ došlo k zrážke oboch protivníkov (mapa č. 3, obr. č. 9 – dole). Prvý útok cisárskej jazdy ešte povstalci odrazili, ale ďalší (trval asi 15 min.) už nevydržali.⁵⁸ Bojovú morálku kurucov na pravom krídle totiž negatívne poznačila porážka od cisárskeho generála Petra Viarda, ktorú iba prednedávnom (28. júla) utrpelo Pekriho jazdectvo pri Strážnici.⁵⁹ Okolo 8⁰⁰ hod. zvyšky kuruckej jazdy, prenasledované Pálfiho stotínami, v panike cválali smerom na Mníchovu Lehotu, príp. do lesov medzi Soblahovom a Mníchovou Lehotou (obr. č. 10 – hore). Úspech Pálfiho útoku súvisel s tým, že jeho dragúni a husári bez väčších problémov prekonali močaristú nivu Soblahovského potoka, vrátane dvoch väčších mokradí okolo hrádze (mapa č. 4).⁶⁰

Medzi 8⁰⁰ až 9⁰⁰ hod., takmer súčasne s finálnou fázou Pálfiho útoku, Heister zastavil svoj postup ku Trenčínu a jeho hlavné sily udreli na stred nepriateľskej zostavy pri Hámroch,⁶¹ kde vzápätí začal tvrdý a (zatiaľ) nerozhodný zápas (mapa č. 4, obr. č. 10 – uprostred).⁶² Pešie jednotky na pravom krídle zložené z málo odolných nováčikov a naverbovaných sedliakov tzv. stoličnej pechoty už nemohli vzdorovať Pálfiho jazde. Rákoci sem preto vyslal zo svojho neporušeného stredu na pomoc oddiel nemeckých a poľských karabinierov (mapa č. 4, obr. č. 10 – dole).⁶³ Postup cisárskej kavalérie však nedokázali zastaviť ani oni. Rákoci sa chcel ešte osobnou prítomnosťou na najohrozenejšom úseku bitky pokúsiť o zvrát a zastaviť

⁵⁷ A. MARKÓ, A trencsényi csata (ako pozn. 4), s. 52; IDEM, II. Rákoczi (ako pozn. 10), s. 336.

⁵⁸ V. DANGL, Bitka pri Trenčíne (ako pozn. 6), s. 215.

⁵⁹ A. MARKÓ, A trencsényi csata (ako pozn. 4), s. 55; István CZIGÁNY, „Sliezska záhada“ (ako pozn. 3), s. 99–100.

⁶⁰ A. MARKÓ, II. Rákoczi (ako pozn. 10), s. 338–339.

⁶¹ Tvorili ju napr. francúzski granátnici Fierville d'Herissyho a Bonfenoussa, palácový pluk Jána Sentivániho (Szent-iványi), hajdúsi z Celderovho pluku, nemecká pechota Hansa Jakoba Dittricha a polovica delostrelectva (7 kanónov) pod velením La Motheho. Jazdecké jednotky zastupovali karabinieri z pluku Juraja Ordódyho, jazdeckí granátnici Ondreja Zaya a i. Bližšie A. MARKÓ, A trencsényi csata (ako pozn. 4), s. 39–40.

⁶² Ibidem, s. 54.

⁶³ Ibidem, s. 55.

kurucký ústup (mapa č. 4, obr. č. 11 – hore). Pri preskakovaní výmoľa alebo priekopy však jeho kôň zakopol a padol. Ľahko zranený veliteľ povstaleckej armády zostal ležať pod mŕtvym koňom v bezvedomí.⁶⁴ Medzi jeho vojakmi sa okamžite rozšírila panická správa o jeho smrti.⁶⁵ Väčšina oddielov, ktoré dosiaľ bojovali, sa preto začala živelne sťahovať z frontovej línie na juh a juhovýchod do lesov Považského Inovca. Týmto smerom napr. ušlo jazdectvo a väčšina pechoty z ľavého (Berčeniho) krídla medzi Hámrami a Trenčianskou Turnou.⁶⁶

V záverečných fázach boja (pred 11⁰⁰ hod.) vzdorovali labancom už len jednotky v strede bojovej zostavy kurucov (mapa č. 4, obr. č. 11 – dole). Išlo o pluky Peréniho (Perényi), Celdera, Andrášiho (Andrássy), Čajágiho (Csajághy) a Ňáraiho (Nyáray) hajdúchov, spolu so zvyšnými delostrelcami (7 obslúh), Lužinského a Berčeniho karabiniermi atď.⁶⁷ Srdnato sa bránili aj Fiervilleovi a Bonefousovi granátnici, pričom väčšina z nich zahynula.⁶⁸ Dôkazom všeobecného zmätku v radoch povstalcov v záverečnej fáze bitky je presun gardového pešieho pluku Jána Ištvániho (Istványi), ktorý menil pozíciu. Keď vyšiel z lesa pri Hámroch, našiel na bojisku už iba labancov. Veliteľ pluku nemal iné východisko ako zložiť zbrane a vzdať sa nepriateľovi aj so svojimi 500 mužmi.⁶⁹ Sám Rákoci unikol zajatiu len vďaka udatnosti svojej telesnej stráže, ktorá ho vyložila na koňa a odviezla do blízkeho lesa.⁷⁰

Okolo 11⁰⁰ Heisterovi vojaci zdolali posledné bojujúce oddiely kurucov.⁷¹ Bitka pri Hámroch sa skončila.

⁶⁴ Táto situácia je opísaná aj v kuruckých novinách *Mercurius Veridicus ex Hungaria*. Podľa dobovej správy o priebehu Bitky pri Hámroch sa Rákociho kôň splašil a spadol po zmätku, ktorý vyvolal cisársky útok na jeho jazdecký oddiel telesnej stráže zložený z nováčikov(!). Bližšie Mária KOHÚTOVÁ, Kurucké noviny *Mercurius Veridicus ex Hungaria* o bitke pri Trenčíne, in: Neďaleko od Trenčína, red. V. Segeš – B. Šeďová (ako pozn. 3), s. 119–121, tu s. 120.

⁶⁵ A. MARKÓ, A trencségi csata (ako pozn. 4), s. 59–60; IDEM, II. Rákoczi (ako pozn. 10), s. 345–346; V. DANGL, Bitka pri Trenčianskej Turnej (ako pozn. 6), s. 110; P. HORVÁTH, Stavovská povstání (ako pozn. 17), s. 137.

⁶⁶ A. MARKÓ, A trencségi csata (ako pozn. 4), s. 56, 58. Nažive zostalo len asi 50 mužov, ktorí sa okolo 11⁰⁰ hod. zachránili útekou do blízkeho lesa.

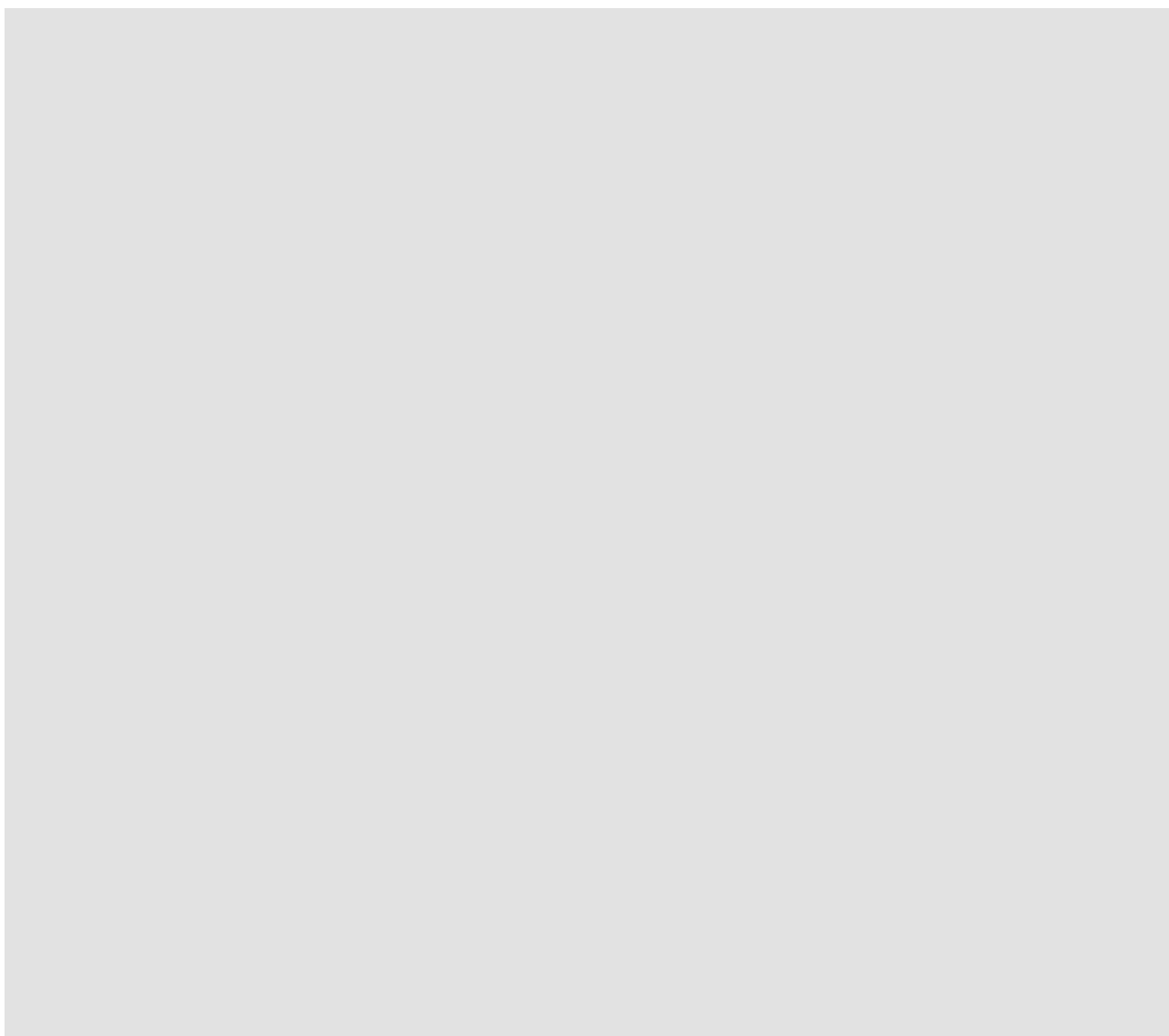
⁶⁷ A. MARKÓ, II. Rákoczi (ako pozn. 10), s. 343.

⁶⁸ A. MARKÓ, A trencségi csata (ako pozn. 4), s. 64–65. V bitke padol aj náčelník Rákociho štábu a zároveň veliteľ kuruckého stredu a delostrelectva La Mothe.

⁶⁹ Š. ANDROVIČ, Z vojenských dejín Trenčína (ako pozn. 7), s. 40.

⁷⁰ V. DANGL, Bitka pri Trenčianskej Turnej (ako pozn. 6), s. 110.

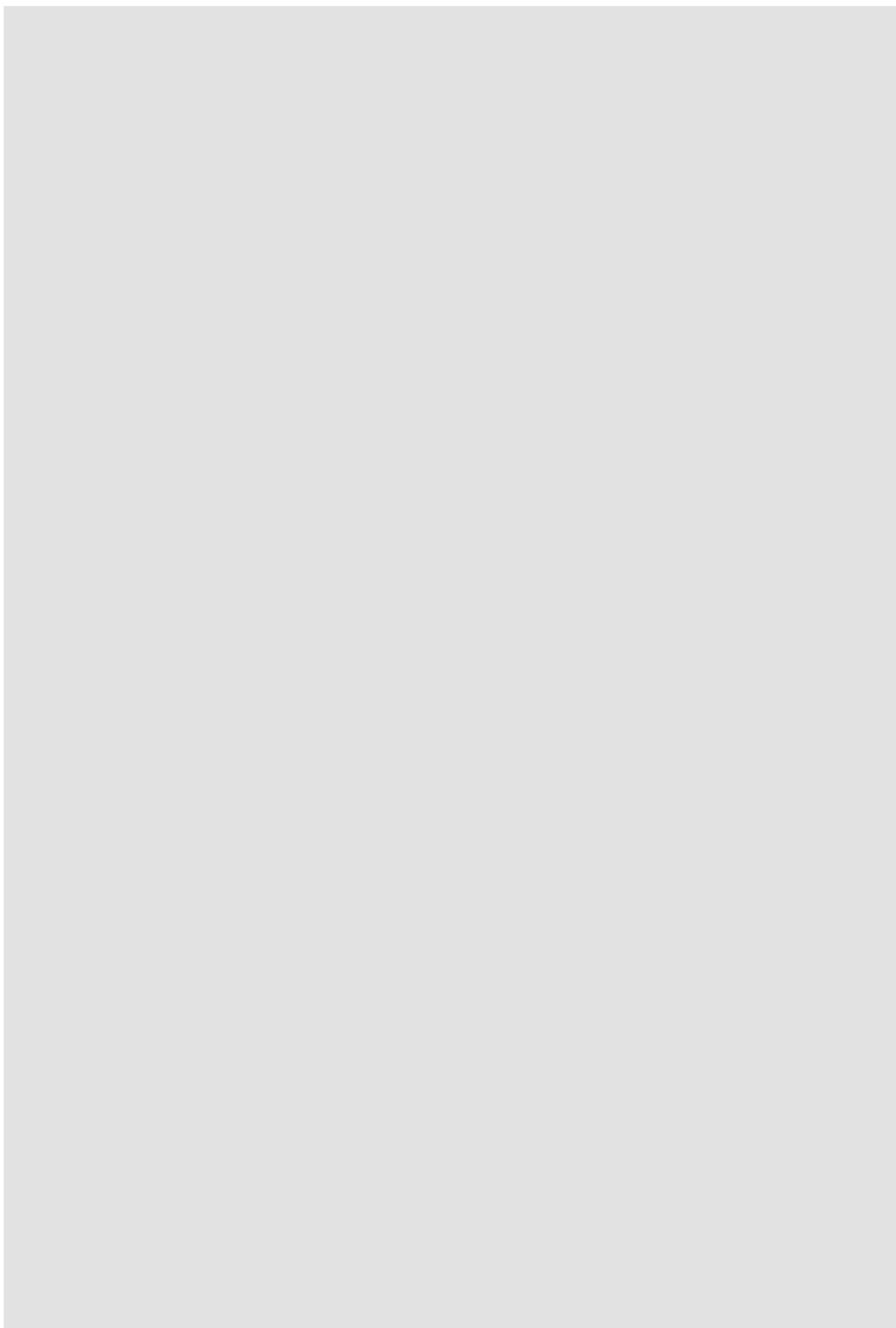
⁷¹ A. MARKÓ, A trencségi csata (ako pozn. 4), s. 56; V. DANGL, Vojenské akcie (ako pozn. 3), s. 205.

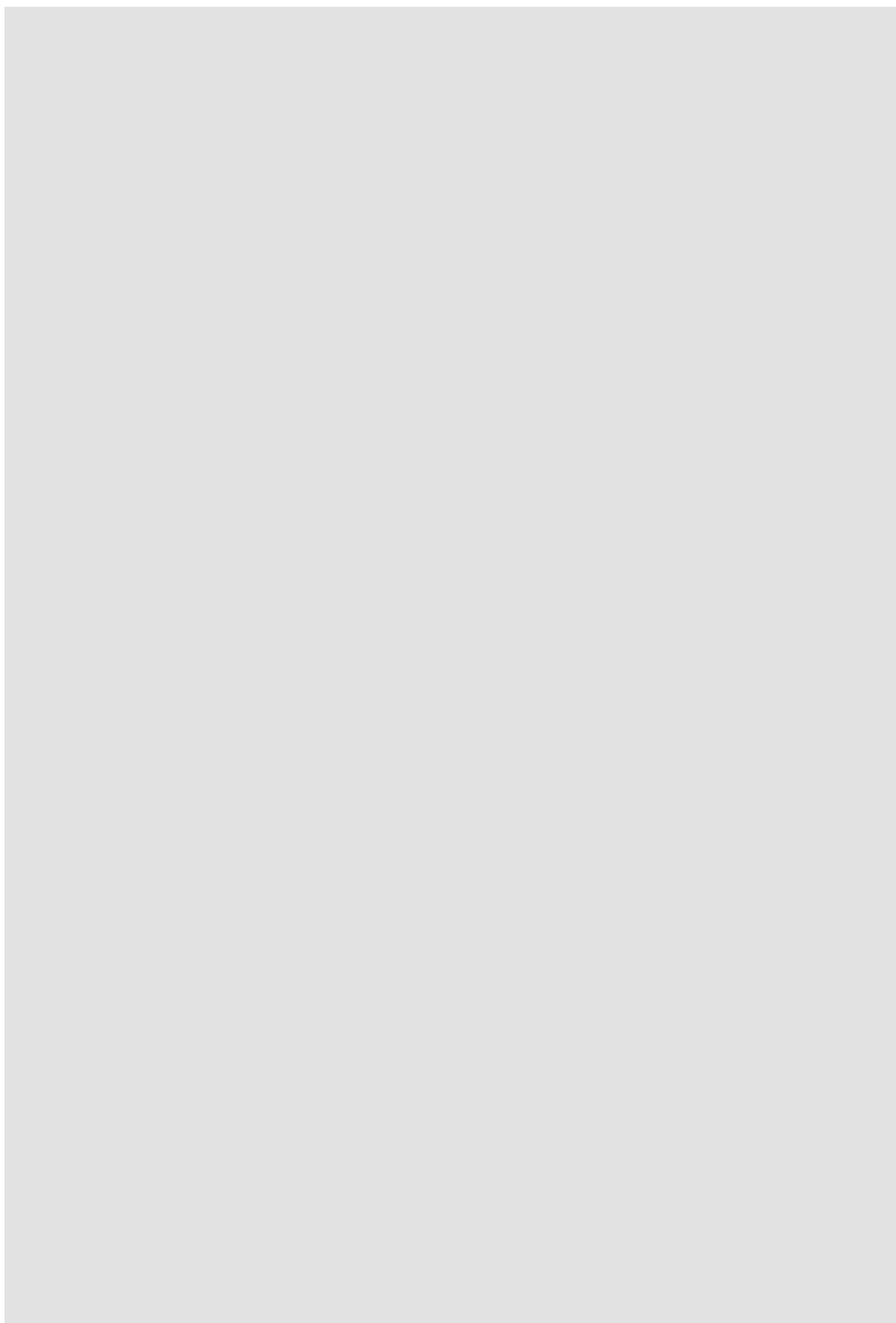

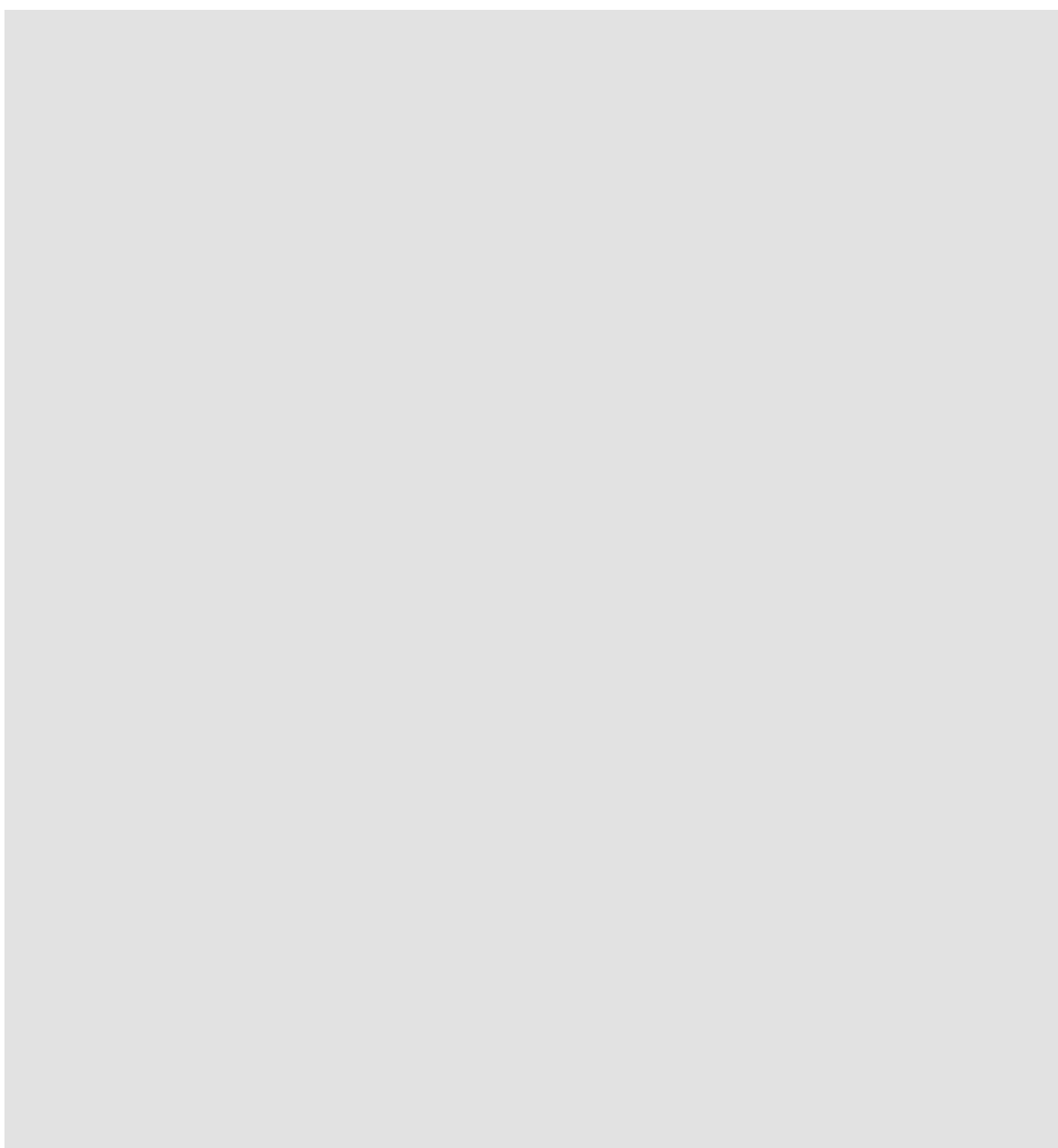
[s. 42] Obr. č. 9. Rekonštrukcia bitky pri Hámroch na DMR (vývoj situácie na bojisku od 5⁰⁰ do cca 7²⁰ hod. – pohľad zo severu).

[s. 43] Obr. č. 10. Rekonštrukcia bitky pri Hámroch na DMR (vývoj situácie na bojisku od cca 7⁴⁰ do 10⁰⁰ hod. – pohľad zo severu).

[s. 44] Obr. č. 11. Rekonštrukcia bitky pri Hámroch na DMR (vývoj situácie na bojisku od cca 10⁰⁰ do cca 11⁰⁰ hod. – pohľad zo severu).

Bitka v krajine II. (dislokácia kuruckej pechoty pred bitkou podľa autobiografie Juraja Otlíka: rekonštrukcia na digitálnom modeli reliéfu)

Jedným z priamych účastníkov hamranskej bitky bol kniežací dvormajster Juraj Otlík. Nachádzal sa v Rákociho štábe a mohol tak sledovať jej priebeh. Ozbrojený zápas medzi kurucmi a cisárskou armádou neskôr stručne opísal vo svojej autobiografii.⁷²

⁷² P. KÓNYA, Generál Juraj Ottlyk (ako pozn. 5), s. 142, 144.

Aspekt dislokácie kuruckej pechoty na bojisku pred bitkou má iba doplnkový význam pre poznanie danej historickej reality. Túto skutočnosť odrážajú strohé informácie v relevantnej literatúre.⁷³ V zmysle komplexnejšej interpretácie údajov z písomného prameňa a menej známych fenoménov bitky pri Hámroch sa pokúsim daný problém rekonštruovať na digitálnom modeli reliéfu.

K rozmiestneniu pechoty na bojovej línii uvádza Otlík nasledovné: „*Naše vojsko tiež vyslali na ten kopec nad Hámorským lesom. ... pechotu oddelili od jazdy, jednu jej časť nechali v údolí, druhú časť odviekli k lesu a tretiu k hámorskému lesu. ... [palácový pluk] ... regulárne stál v hámorskom lese*“.⁷⁴ Na tomto mieste treba poznamenať, že Rákociho dvormajster sa zrejme zmieňuje iba o strede kuruckej línii, príp. o pravom (Pekriho) krídle. Pechota na ľavej strane bola totiž menej početná.⁷⁵

Z citátu vyplýva, že velenie tu rozdelilo pešiakov na tri časti (obr. č. 12). Prvú časť peších plukov rozmiestnili v strede bojovej línii, na zamokrenú nivu Turnianskeho potoka blízko Hámrov(?). Druhá časť pechoty bola pravdepodobne dislokovaná na pravom krídle, na svahu kotlinovej pahorkatiny v lokalite *Pilcové/Dielcové* (cca 275 m n. m.). Tretiu skupinu pešiakov, ktorých spomína Otlík, potenciálne tvorili hajdúsi z elitných plukov Celdera, Ňaraiho, Peréniho atď. Tieto oddiely sa pred vypuknutím prvých bojov nachádzali v okolí tzv. Hámorského lesa, ktorý stotožňujem s lokalitou *Nadalky* (260–265 m n. m.; obr. č. 13). Palácový pluk J. Sentivániho stál v hámorskom lese neďaleko Rákociho štábu (obr. č. 12).

Rekonštruovaná situácia naznačuje, že nielen jazdectvo, ale i pechota tvorila dôležitú zložku kuruckej bojovej línii. Pešie oddiely rozmiestnené na dne úvalinovej doliny Turnianskeho potoka nemohol cisársky prieskum zo svojich pozícií identifikovať. Pozorovaním počas terénneho výskumu som zistil, že dané jednotky nevideli ani dragúni, ktorí ráno 3. augusta robili prieskum bojom k výmoľu *Dolnácka cesta*. Ich prítomnosť na bojisku tak zrejme zostala skrytá až do kontaktu s útočiacou cisárskou jazdou. Blízky les a svahy horskej obruby kotlinovej pahorkatiny zasa znemožňovali útok nepriateľského jazdectva do tyla kurucov na pravom krídle. Dislokácia elitných jednotiek v hámorskom lese a jeho okolí (dnes lokalita *Nadalky*) zabezpečovala dobrú prehľadnosť bojiska s možnosťou ich potenciálneho nasadenia na najohrozenejšom úseku frontovej línii.

⁷³ Napr. V. DANGL, *Bitka pri Trenčianskej Turnej* (ako pozn. 6), s. 109; IDEM, *Vojenské akcie* (ako pozn. 3), s. 204, IDEM, *Bitka pri Trenčíne* (ako pozn. 6), s. 214; IDEM, *Bitka pri Smoleniciach* (ako pozn. 19), s. 67; A. MARKÓ, *A trencsényi csata* (ako pozn. 4), s. 45, 47–48.

⁷⁴ P. KÓNYA, *Generál Juraj Ottlyk* (ako pozn. 5), s. 144; IDEM, *Veliteľské pôsobenie* (ako pozn. 5), s. 33–34.

⁷⁵ A. MARKÓ, *A trencsényi csata* (ako pozn. 4), s. 45.

Záver

Správu o porážke Rákociho vojska pri Hámroch priniesli o tri dni neskôr (6. augusta 1708) kurucké noviny *Mercurius Veridicus ex Hungaria* (Pravdivý posol z Uhorska). Výsledok ozbrojeného zápasu medzi kurucmi a labancami sa v nich označuje ako nehoda.⁷⁶

Nehoda? V hamranskej bitke padlo okolo 3000 až 3500 kuruckých vojakov, asi 600 bolo zajatých (z toho 25 dôstojníkov). Spolu s neznámym počtom dezertérov

⁷⁶ Mária KOHÚTOVÁ, Kurucké noviny (ako pozn. 64), s. 119–120.

celkové straty povstalcov dosiahli cca 21–27 %.⁷⁷ Heister stratil okolo 200 mužov, čo predstavovalo 2,3% -nú stratu.⁷⁸ Jeho vojaci však získali aj bohatú korisť: všetky kurucké plukovné kanóny a mažiare (10, resp. 4 ks), trén so zásobami a strelivom, 40 až 50 zástav a dva tympany.⁷⁹ Počas bitky vyhorela celá obec Hámry ako aj časti Trenčianskej Turnej a Mníchovej Lehoty.

Pri Hámroch bola porazená kurucká armáda, ktorej Rákoci venoval značnú pozornosť i ekonomické zdroje. Pechota bola v bitke takmer úplne zničená; citeľný bol aj úbytok mužov v elitných jazdeckých jednotkách. Ako nenahraditeľné sa ukázali aj straty francúzskych vojenských poradcov, z ktorých väčšina zahynula. Niekoľko desiatok kuruckých žoldnierov prešlo po bitke do cisárskych služieb. Porážka Rákociho mala negatívny morálny dopad na morálku jeho podporovateľov z radov uhorskej šľachty i poddaných. Bitka pri Hámroch tak v zásadnej miere prispela k rýchlemu úpadku kuruckého hnutia, ktorý zavŕšila kapitulácia na Majténskom poli pri Salmári (dnes Satu Mare v Rumunsku) v r. 1711.

Článok za základe analýzy miestnej krajiny podľa starých máp, výsledkov terénneho výskumu a ich komparácie so sekundárnymi literárnymi zdrojmi načrtáva niektoré fenomény hamranskej bitky, ktoré rekonštruujem na DMR. Aplikácia digitálneho modelu reliéfu v historickogeografickom výskume predstavuje jeden z alternatívnych prístupov pri štúdiu krajiny a jej antropogénnej exploatacie. DMR použitý v článku vznikol digitalizáciou (manuálnou vektorizáciou) priamo na obrazovke počítača na podklade oskenovanej Základnej mapy SR 1 : 50 000 v prostredí programu ArcGIS 9.3. 2,5D vizualizácia DMR s mapami 1. vojenského mapovania z r. 1769/1772 sa realizovala v nadstavbe programu ArcScene. Napriek tomu, že takto skonštruovaný DMR nie je presný, vyhovuje potrebám realizovaného výskumu.

Aplikácie DMR v historickej geografii možno uplatniť nielen v základnom výskume (sídiel, historickej vegetácie záhrad a parkov, dynamiky vodných tokov) alebo v múzejnej prezentácii (interiérovej, príp. exteriérovej),⁸⁰ ale napr. aj pri konkrétnych rozhodovacích procesoch na úrovni samospráv a vybraných orgánov štátnej správy.

Aj týmto spôsobom chcem vydať svedectvo o pohnutej dobe začiatku 18. storočia a posunúť tak odkaz vzácnej i ťažkej histórie ďalej do budúcnosti.

⁷⁷ A. MARKÓ, A trencsényi csata (ako pozn. 4), s. 63–66; IDEM, II. Rákoczi (ako pozn. 10), s. 347–348.

⁷⁸ A. MARKÓ, A trencsényi csata (ako pozn. 4), s. 65–66.

⁷⁹ Ibidem, s. 62, 64.

⁸⁰ Stanislava GOGOVIČ, Archeológia a múzejná prezentácia, Nitra 2011, s. 68–73.

Peter Chrastina

Landscape in battle – battle in landscape: Military and historical-geographical aspects of the battle by Hámry (1708) and their reconstruction using a digital model of the relief

The battle by Hámry was a military engagement between the armies of Franz II. Rákoczi and the imperial army commanded by general Siegbert Heister on August 3 1708. The evaluation and specific maneuvers by the enemy armies have been discussed (fairly) reliably in the scholarly literature. On the other hand, only incomplete, fragmented data about the character of the landscape of the battlefield are available. The same holds true, for example, for the question surrounding the dislocation of the Kuruc infantry by the military engagement. This is because most historians drew on memoirs, or autobiographies of Franz II. Rákoczi, Juraj Ottlyk and others, who first wrote down their experience, often several years after the event. Paradoxically, a great part of this information had been picked over without an accompanying historical analysis by historians (or writers from among the lay public), who dealt with the military question of the last uprising of the estates in Hungary.

The goal of the article is to study the landscape of the battlefield and the select phenomena of the battle by Hámry, which are reconstructed here using a digital model of the relief.

The following research questions were formulated in order to reach the above-mentioned goal: What did the landscape, in which the battle by Hámry took place, look like? Which elements of the geo-ecological structure of the local landscape influenced or could influence the battle proceedings between the rebels and the imperial army? Where, in which places, was (at least approximately) the Kuruc infantry located?

The article is divided into eight parts (chapters). Aside from the introduction and conclusion, chapters 2 to 7 form the core of this essay. The second chapter introduces the historical context of the battle by Hámry. The third chapter analyzes the source basis and the research methodology. The fourth chapter defines the location of the battlefield (Map No. 1). The fifth part is dedicated to a military-geographical characterization of the landscape of the battlefield (Map No. 2). The sixth and seventh chapters analyze select aspects of the battle by Hámry, which I reconstruct using a digital model of the relief (Pictures No. 9–12).

The application of the digital model of the relief (DMR) in research in historical geography is one of the alternative approaches in the study of landscape and of its anthropogenic exploitation. DMR used in this essay was created via digitalization (manual vectorization) directly on the screen of the computer using a scanned Basic Map of the Slovak Republic 1: 50,000 and the ArcGIS 9.3 software. The 2.5D visualization of DMR with maps of the first military cartographic survey from 1769–1772 was created using the extension of the program ArcScene. In spite of the fact that the resulting DMR is not accurate, it meets the needs of this research. However, general adoption would probably be limited by the limits on computer “literacy” among researchers using the instruments of GIS.

The application of DMR in historical geography can be used not only in basic research (settlements, historical vegetation of gardens and parks, dynamic of rivers), or in museum presentations (of both interiors and exteriors), but also in specific decision-making processes at the level of municipalities and select offices of state administration.

Petr Popelka – Renata Popelková – Monika Mulková*

**VLIV INDUSTRIALIZACE NA ZMĚNU KRAJINY
OSTRAVSKO-KARVINSKÉHO REVÍRU.
PŘÍKLAD SLEZSKÉ OSTRAVY A JEJÍ PROMĚNY
V 19. A 20. STOLETÍ**

THE EFFECT OF INDUSTRIALIZATION ON THE TRANSFORMATION OF LANDSCAPE IN THE OSTRAVA-KARVINA MINING DISTRICT. THE CASE STUDY OF SLEZSKÁ OSTRAVA AND ITS EVOLUTION IN THE 19TH AND 20TH CENTURIES

Keywords

industrialization
landscape development
land cover
land use
Ostrava-Karviná mining
district
Slezská Ostrava

Abstract

Slezská (prior 1919 called Polská) Ostrava is linked with the beginnings of coal mining in Ostrava region, which began as early as the last quarter of the 18th century. Mining activities caused the first damages to the building development around the mid-19th century and the increased mining output began to affect land use as well. These trends intensified in the 20th century. This case study analyzes the effect of the industrialization process on the landscape of the western part of the Ostrava-Karviná mining district; it is a part of a larger project, focused on the historical development of landscape in the Ostrava-Karviná mining district in the 19th and 20th centuries.

* PhDr. Petr Popelka, Ph.D., katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity, Reální 5, Ostrava. E-mail: petr.popelka@osu.cz. – RNDr. Renata Popelková, Ph.D., katedra fyzické geografie a geokologie Přírodovědecké fakulty Ostravské univerzity, Chittussiho 10, Ostrava. E-mail: renata.popelkova@osu.cz. – RNDr. Monika Mulková, Ph.D., tamtéž. E-mail: monika.mulkova@osu.cz. – Studie vznikla v rámci řešení grantového projektu GAČR č. P410/12/0487 „Proces industrializace a změny krajiny v ostravské průmyslové oblasti v 19. a 20. století“.

Úvod

Termín *krajina* je v současném slovníku velmi populární. Ve vědecké produkci sledujeme nebyvalý vzrůst zájmu o problémy dlouhodobého vývoje krajiny, zaměřeného obzvláště na rozbor kvantitativního a kvalitativního vývoje krajinného pokryvu (land cover) a na využití krajiny (land use).¹ Za vzrůstem zájmu odborné veřejnosti stojí jak akcentace ekologických problémů současnosti a snaha o jejich pochopení, tak lehčí přístupnost části pramenů i nové analytické možnosti dané využitím sofistikovaného softwaru. Přesto se však ozývají oprávněné kritické hlasy, upozorňující na nedostatky současné podoby bádání.²

Jistým úskalím při studiu vývoje krajiny v minulosti je složitost samotného objektu zkoumání. Krajina jako mimořádně komplikovaná entita se stává průsečíkem zájmu řady vědeckých disciplín, v současnosti především fyzické a socioekonomické geografie, krajinné ekologie, územního plánování, biologie a v neposlední řadě také historie.³ Každá vědní disciplína se přitom na fenomén krajiny dívá ze svého zorného úhlu a využívá pro své výzkumy specifickou terminologii, pracovní postupy i informační zdroje. Ideálním stavem je pak mnohovrstevnatý pohled na vývoj krajiny v minulosti, ve kterém, jak jsme přesvědčeni, může sehrávat historie úlohu „svorníku“, poskytujícího poznání potřebných historických kauzálních souvislostí.

V předložené mikroanalytické studii jsme se pokusili o analýzu specifického vývoje krajiny Slezské Ostravy, která by byla výsledkem mezioborového dialogu mezi historií a geografii. Ve studii nám šlo nejen o vyhodnocení časoprostorových změn krajiny ovlivňované po celé 19. a 20. století specifickou lidskou činností, ale pokusili jsme se v úvodu textu také o zamyšlení nad některými obecnějšími problémy, zvláště pak metodickými otázkami studia dlouhodobého vývoje krajiny poznamenané industrializačními procesy 19. a 20. století. Mikroanalýza vývoje krajiny

¹ Lze odkázat na řadu článků a studií, uveřejněných v posledních letech na stránkách *Historické geografie*. Stav bádání a dosavadní přístupy v české vědecké produkci zachycuje přehledně Ivan BIČÍK, Land Use in the Czech Republic 1845–1948–1990. Methodology, Interpretation, Contexts, AUC – Geographica 32, 1997, s. 255–263; Ivan BIČÍK – Lucie KUPKOVÁ, Dlouhodobé změny ve využití krajiny Česka: metody, výsledky, problémy výzkumu, HG 33, 2005, s. 346–366.

² Nedostatky v bádání z pozice geografa uvádí Jaromír KOLEJKA, K některým závadám současného českého studia krajiny a způsoby jejich nápravy, in: Krajiny Česka a Slovenska v současném výzkumu, red. Jaromír Kolečka, Brno 2011, s. 78–96.

³ O vztahu historie a studia krajiny velmi inspirativně psali již historici první generace francouzské historické školy Annales. Viz např. Marc BLOCH, Obrana historie aneb Historik a jeho řemeslo, Praha 1967, s. 29–31.

Slezské Ostravy má být jedním z kaménků k poznání dopadů industrializačního procesu 19. a 20. století na krajinu v industrializačních centrech.⁴

Teoretická východiska, použité prameny a metody

V současných výzkumech vývoje krajiny posledních dvou staletí si není možné nevšimnout prudkého nárůstu zájmu o prameny, které jsou z historikova pohledu neotřelé a doposud méně využívané. K těmto pramenům patří archivní letecké snímky a katastrální mapy. Z těchto pramenů má v historiografii velkou tradici využití materiálů stabilního katastru, i když zde převažuje využití písemných operátů, zvláště operátu oceňovacího.⁵ V současnosti jsou však katastrální mapy (resp. císařské otisky map stabilního katastru) a letecké snímky „přírodovědně“ zaměřenou veřejností hojně využívány proto, že při použití analytických nástrojů geografických informačních systémů (GIS) mohou přinášet poznání exaktního typu. Naopak slabinou některých těchto výzkumů je citelné potlačení práce s písemnými archivními prameny, v některých případech ústící až do mechanického pojetí historického vývoje krajiny, postrádajícího poznání klíčových historických souvislostí.

Není pochyb o tom, že císařské otisky stabilního katastru a letecké snímky mají při studiu historického vývoje krajiny velký význam.⁶ V současných výzkumech však nebyla otázka srovnatelnosti katastrálních map a leteckých snímků zatím příliš diskutována. Obvykle se vychází z předpokladu, že oba prameny jsou dostatečně

⁴ Autorský tým již publikoval několik analytických studií k vybraným územím ostravsko-karvinského revíru: Monika MULKOVÁ – Renata POPELKOVÁ – Petr POPELKA, Landscape changes in the central part of the Karviná region from the first half of the 19th century to the beginning of the 21st century, in: *Ekológia. International Journal for Ecological Problems of the Biosphere* 31, 2012, č. 1, s. 75–91; Monika MULKOVÁ – Petr POPELKA – Renata POPELKOVÁ, The effect of mining on the landscape of Silesian Ostrava in the 19th and 20th centuries, in: *Geography and geoinformatics: Challenge for practise and education*, ed. Hana Svobodová, Brno 2012, s. 37–49; Renata POPELKOVÁ – Monika MULKOVÁ, Landscape Changes Mapping: Central Part of Ostrava-Karvina Mining District, Czech Republic, in: *Journal of Maps*, 2011, s. 363–375; Renata POPELKOVÁ – Monika MULKOVÁ, The effects of deep hard coal mining on the landscape development in Lazy Allotment, in: *Implementation of Landscape Ecology in New and Changing Conditions. Proceedings of the 14th International Symposium on Problems of Landscape Ecology Research*, Nitra 2008, s. 295–302.

⁵ Tradici poměrně četného využití katastrálních materiálů v české historiografii založil již před první světovou válkou Josef Pekař druhým dílem své stále inspirativní *Knihy o Kosti*, starší katastry pak dále analyzoval ve studii *České katastry 1654–1789*.

⁶ K využití stabilního katastru pro studium krajiny např. Vladimír BRŮNA – Kateřina KŘOVÁKOVÁ – Václav NEDBAL, *Stabilní katastr jako zdroj informací o krajině*, HG 33, 2005, s. 397–409; k využití leteckých snímků např. Monika MULKOVÁ, *Multitemporální analýza leteckých snímků poddolovaných oblastí*, *Geodetický a kartografický obzor* 49, 2003, s. 171–176; obecně k přínosu geografických informačních technologií pro historickou práci Eva CHODĚJOVSKÁ, *Geografické informační systémy v práci historika*, *ČČH* 109, 2011, s. 794–806.

spolehlivé, aby mohly být náležitě a s dostatečnou přesností interpretovány a navzájem srovnány. Avšak z historikovy perspektivy se jedná o dva typologicky rozdílné prameny, vytvořené nejen rozdílnými způsoby, ale také vzniklé z rozličných důvodů a v odlišné společenské realitě. Je proto třeba se zamyslet nad tím, zda vypovídají skutečně o témže.

Stabilní katastr vznikl jako odraz snahy o co nejpřesnější evidenci pozemků a budov za účelem zdanění, přičemž prioritní bylo přesné zaměření a ocenění jednotlivých parcel, jejich charakteru a majetkoprávního stavu. Evidované parcely byly tvořeny pozemky, které se od sebe lišily kulturou, vlastníkem a/nebo přirozeným či umělým ohraničením.⁷ Letecké snímky, z nichž nejstarší byly pořizovány v českých zemích v druhé polovině 30. let 20. století, vznikaly především z důvodů vojensko-strategických. Po druhé světové válce začíná etapa systematického leteckého snímkování za účelem topografického mapování a později obnovy a aktualizace mapového díla. Samy o sobě tvoří specifický historický pramen ikonografického typu, který ale může být pomocí analytických nástrojů geografických informačních systémů exaktně interpretován.⁸

Zatímco interpretace struktury krajiny z císařských otisků stabilního katastru je díky mapovému klíči zdánlivě jednoduchá, interpretace leteckých snímků bývá obvykle složitější. Vyžaduje nejen dostatek zkušeností, ale také předpokládá jednoznačné zařazení jednotlivých krajinných jednotek do kategorií krajinného pokryvu, vytvořených speciálně pro vědeckou analýzu. Jelikož je analýza leteckých snímků založena na vizuální interpretaci, není to záležitost ani jednoduchá, mnohdy ani jednoznačná.⁹

Klasický problém může nastat při převodu, resp. srovnání dobových kategorií stabilního katastru případně dobových statistických kategorií s dnes využívanými kategoriemi krajinného pokryvu, odvozenými z leteckých resp. satelitních snímků.¹⁰

⁷ Podrobně Instruction zur Ausführung der zum Behufe des allgemeinen Catasters in Folge des 8. und 9. Paragraphes des Allerhöchsten Patentes vom 23. Dezember 1817 angeordneten Landes-Vermessung, Wien 1824, část 3, oddíl 3 – Pozemkové parcely.

⁸ Zpracování leteckých snímků, tj. vizuální interpretace, byla prováděna ještě před nástupem geoinformačních technologií. Tyto technologie však podstatně zjednodušily a zrychlily analýzu a také rozšířily možnosti analytických operací. Dřívější využití leteckých snímků bylo limitováno často i tím, že snímky nebyly veřejně přístupné.

⁹ K analýze leteckých snímků pro oblasti ovlivněné hlubinnou těžbou uhlí blíže Renata POPELKOVÁ – Monika MULKOVÁ, The displays of hard coal deep mining on the aerial photos, AUC – Geographica, 48, 2013, v tisku.

¹⁰ Dnes běžně využívaná kategorizace krajinného pokryvu vychází z projektu Evropské unie CORINE Land Cover (CLC), který koordinuje EEA (European Environment Agency). V CLC je krajinný pokryv organizován v třístupňové nomenklatuře a je rozdělen do 44 kategorií, které jsou zařazeny do pěti základních skupin (hlavních tříd CLC).

Obecně vzato lze většinu kategorií map stabilního katastru převést na kategorie krajinného pokryvu. Nejvíce sporné kategorie, které mohou při interpretaci a srovnávání uvedených pramenů činit problémy, jsou kategorie krajinného pokryvu „mozaika polí, luk a trvalých kultur“ a kategorie „stromy, křoviny nebo travní areály“.¹¹ V mapách stabilního katastru je kategorie „mozaika polí, luk a trvalých kultur“ ve většině případů zcela marginální, resp. ji nelze interpretovat ze souvislých lánů orné půdy bez detailní identifikace skutečné skladby polních kultur. Naopak na leteckých snímcích je tato heterogenní kategorie jednoznačně interpretovatelná a tvoří v řadě případů jeden z dominantních prvků krajiny. Obdobně je tomu i u kategorie „stromy, křoviny nebo travní areály“, která není kategorií stabilního katastru, ale na leteckých snímcích může být významným krajinným prvkem.

Otázka srovnatelnosti kategorií a struktur naznačuje hlubší gnozeologický problém. Oba využívané typy pramenů odráží dvě ne zcela shodné skutečnosti. Zjednodušeně řečeno: stabilní katastr vzniká jako reflexe využití krajiny (land use), letecké snímky zachycují věrně krajinný pokryv (land cover). Ačkoliv využití krajiny a krajinný pokryv spolu úzce souvisí, není to totéž. V případě mapového operátu stabilního katastru je otázkou, nakolik věrně zobrazoval skutečný stav. Není zcela jisté, zda přiřazení parcel k jednotlivým kategoriím zcela přesně sleduje jejich skutečné využívání. Tyto pochybnosti vzbuzuje zejména objem protokolů se žádostmi vlastníků o přeřazení jejich parcely do jiné kategorie.¹² Vzájemné srovnávání obou pramenů je tedy sice možné (to naznačuje i dosavadní badatelská praxe), ale z vědeckého hlediska je nutné být si vědom limitů obou pramenů a určitého zkreslení, ke kterému vzájemným srovnáním může dojít. Ve studii jsme srovnání císařských otisků stabilního katastru a leteckých snímků provedli, avšak považovali jsme za nutné upozornit na určité úskalí.

Jak jsme již naznačili výše, bylo by velmi ošidné postavit studium vývoje krajiny pouze na analýzách leteckých snímků a císařských otisků map stabilního katastru. Již jen srovnání map stabilního katastru s oceňovacími operáty může přinést určité drobné, z hlediska vývoje krajiny však potřebné korekce. Na sledovaném území Slezské Ostravy tak např. císařský otisk nepřináší informace o báňských objektech, eviduje pouze jedno hliniště a jeden lom na kámen. Přesto však již v polovině 30. let 19. století fungovaly v této oblasti dva poměrně velké uhelné doly, které popsal oce-

¹¹ Kategorii krajinného pokryvu mozaika polí, luk a trvalých kultur lze definovat jako zemědělsky využívané plochy typické mozaikovitě struktury tvořené drobnými poli, loukami a trvalými kulturami. Kategorii stromy, křoviny nebo travní areály pak jako zemědělsky nevyužívané travní areály s rozptýlenými křovinami nebo soliterními stromy, křoviny, doprovodnou vegetací vodních toků a komunikací či remízky.

¹² K tomuto problému se v náznaku vyjádřila citovaná studie V. BRŮNA – K. KŘOVÁKOVÁ – V. NEDBAL, *Stabilní katastr jako zdroj informací* (jako pozn. 6).

ňovací operát stabilního katastru. Ačkoliv oceňovací operát vznikl několik let po katastrálním mapování, z jiných písemných pramenů víme, že již v době mapování se na Slezské Ostravě poměrně čile dolovalo. V tomto ohledu tedy písemné prameny vhodně doplňují znalosti vzešlé rozborem kartografického pramene.

Při srovnávání údajů oceňovacích operátů s císařskými otisky je ovšem potřeba upozornit na jeden postřeh z badatelské praxe. Detailním srovnáním císařských otisků a oceňovacího operátu můžeme zjistit drobnější i větší odchylky celkové rozlohy sledovaného území v obou pramenech. Tyto odchylky přitom nejsou způsobeny zaokrouhlováním při přepočtu starých dolnorakouských plošných měr do standardní metrické soustavy ani počítačovým zpracováním naskenovaných císařských otisků. Příčina těchto disproporcí není prozatím spolehlivě vysvětlena a bude ji třeba dalšími výzkumy náležitě osvětlit.¹³ Druhou skutečností je, že vektorizací digitalizovaných a georeferencovaných císařských otisků zpravidla dospějeme k odlišným údajům rozlohy jednotlivých kategorií využití krajiny, než uvádí oceňovací operát stabilního katastru. Je tomu tak proto, že při vektorizaci dochází obvykle k určité generalizaci. Navíc může docházet i k mírným deformacím papíru s ohledem na stáří map. Tyto deformace, které jsou i viditelné při spojování a georeferencování mapových listů, mohou zapříčinit menší odchylky rozloh. Určitým disproporcím se tedy patrně nikdy nevyhneme. Otázku preference údajů vzešlých z digitální analýzy císařských otisků nebo údajů oceňovacího operátu lze zodpovědět badatelským účelem. Pokud potřebujeme znát plošné rozmístění jednotlivých kategorií, potom je třeba využít údajů vzešlých z digitální analýzy císařských otisků. Pokud si vystačíme s rozborem vývoje jednotlivých kategorií jako celku (bez ohledu na prostorové rozmístění), bude snazší a patrně i o něco přesnější využívat oceňovacího operátu.

Výběr dalších vhodných pramenů pro studium vývoje krajiny do značné míry záleží jak na studované historické epoše, tak na spektru otázek. Z hlediska vývoje krajiny 19. a 20. století obvykle vzniká značná časová césura mezi analyzovanými císařskými otisky stabilního katastru a prvními leteckými snímky. Vzhledem k tomu, že krajinné změny zaznamenaly ve formujících se průmyslových oblastech právě v průběhu druhé poloviny 19. století a první poloviny 20. století značnou dynamiku, je nanejvýš nutné proměny krajiny v tomto období rekonstruovat i na základě dalších kartografických, tištěných a písemných pramenů. Vedle oceňovacích operátů stabilního katastru, jejichž využití se v souvislosti s interpretací mapového díla stabilního katastru přímo nabízí, je nezbytné studium i řady dalších písemných i tiště-

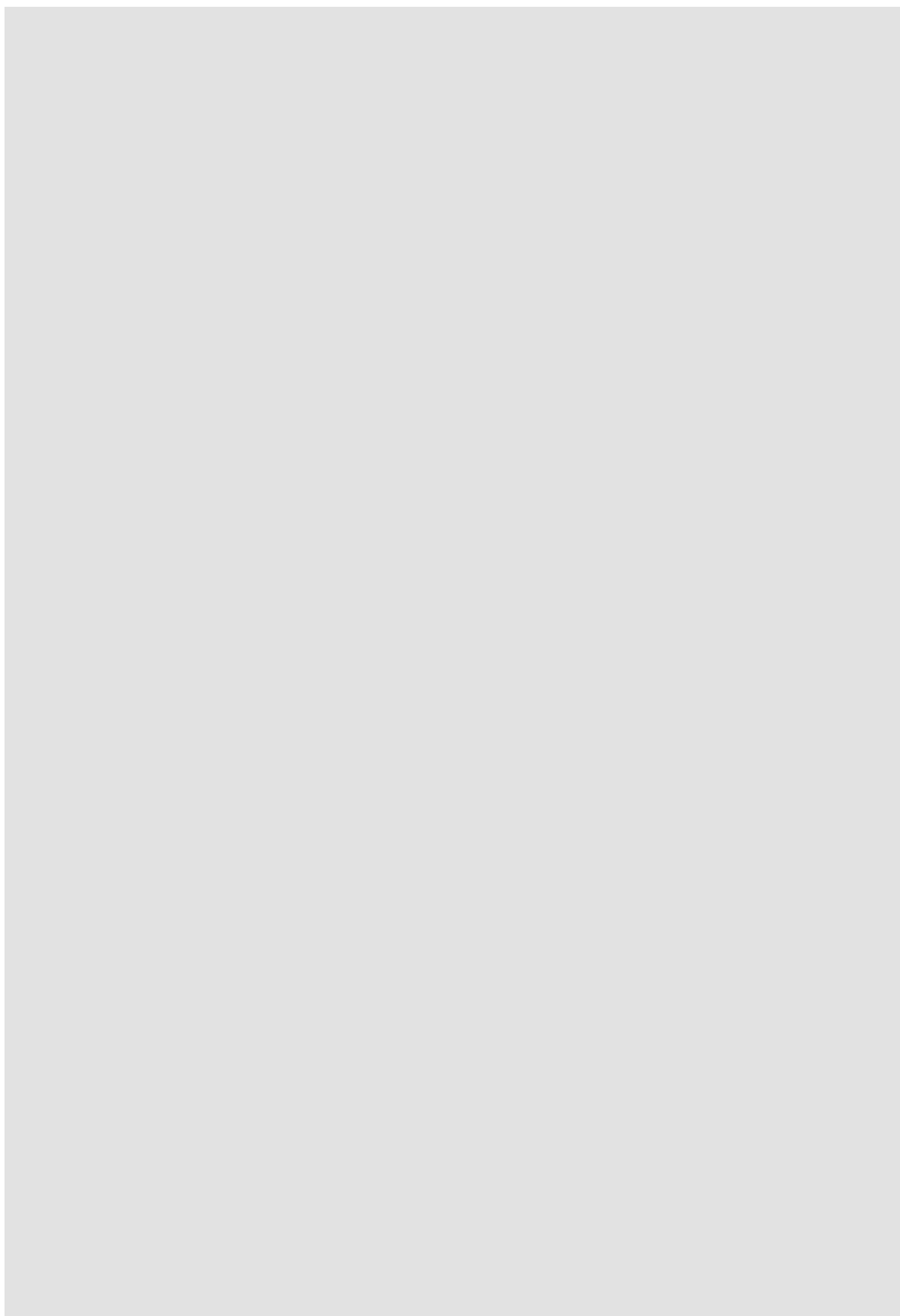
¹³ Tak např. celková rozloha sledovaného katastrálního území Slezská Ostrava činí v oceňovacím operátu 1245,4 ha. Pokud sečteme všechny plochy příslušného císařského otisku, dospějeme k rozloze 1244,5 ha. V tomto případě je tedy odchylka jen velmi malá. K podstatně většímu rozdílu však dospějeme v případě sousedního Zámostí. Zde oceňovací operát udává necelých 164 ha, ale plocha zachycena v císařském otisku odpovídá 169 ha.

ných pramenů, které nám mohou napovědět mnoho konkrétních informací o hospodářských aktivitách člověka v minulosti. Jedná se především o materiály příslušných velkostatků, které představují až do roku 1945 základní pramen pro analýzu zemědělského, ale často i průmyslového hospodaření. Z dalších pramenů je třeba zmínit materiály zemské provenience, obecních samospráv, dobové statistiky (např. schématismy velkostatkářské držby, statistické zprávy obchodních a živnostenských komor apod.) a v případě krajiny ovlivněné důlní činností také materiály báňské správy. Zvláštní skupinu pramenů, které mohou přinést zajímavou reflexi vývoje krajiny, představují obecní kroniky případně prameny osobní povahy (např. pozůstalosti vlastivědných pracovníků). Zapomínat nelze ani na katastrální mapy, vydávané pro různá území nepravidelně po celou druhou polovinu 19. století i ve 20. století. Proměny krajiny druhé poloviny 20. století jsou velmi dobře zachytitelné na sériích leteckých snímků, které vytváří časovou řadu prostou větších césur. Ani v tomto případě bychom však neměli práci s odlišným typem pramenů podcenit. V této souvislosti lze řadu klíčových souvislostí pochopit např. studiem agendy národních výborů.¹⁴

Spektrum pramenů k vývoji krajiny v 19. a 20. století je tedy velmi široké a jejich vhodný výběr záleží pouze na badatelem formulovaných otázkách. Měli bychom proto zmíněné prameny vzájemně kombinovat tak, abychom mohli naplnit nejen požadavek kritické historické práce – základního předpokladu pro zachycení důležitých kauzálních vazeb minulých událostí – ale také požadavek na mnohovrstevnatý pohled na vývoj krajiny a člověka.

V předkládané studii jsme se pokusili o kombinaci různých typů historických pramenů, které by pomohly poodhalit jak kvantitativní, tak kvalitativní proměny krajiny zasažené industrializací 19. i 20. století. Pro kvantitativní analýzu vývoje krajinného pokryvu zájmového území byly analyzovány dnes již standardními analytickými postupy GIS císařské otisky stabilního katastru (1836), série leteckých měřičských snímků z let 1949, 1964, 1985 a barevné ortofoto z roku 2009. Pro upřesnění byl dále použit příslušný oceňovací operát stabilního katastru a oficiální statistiky zemské i celostátní provenience. Mnoho údajů objasňujících kvantitativní i kvalitativní stránku vývoje krajiny bylo získáno rozborem aktového materiálu řady citovaných fondů, zápisů obecní kroniky a dobové vlastivědné literatury.

¹⁴ K různému typu pramenů využitelných pro historicko-geografický výzkum a jejich vypočítací hodnotě Milan MYŠKA – Aleš ZÁŘICKÝ a kol., *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku 1*, Ostrava 2008; *2*, Ostrava 2010. Ze starších prací pokoušejících se stanovit okruh archivních pramenů pro vývoj krajiny resp. životního prostředí sledované oblasti lze upozornit na krátký přehledový článek Dáša SEBEROVÁ – Antonín ROUBIC, *Archivní prameny k vývoji životního prostředí uložené ve Státním oblastním archivu v Opavě*, in: *Dějiny závodů a životní prostředí. Výběr materiálů z kolokvia uspořádaného dne 26. dubna 1983 na Pedagogické fakultě v Ostravě*, Ostrava 1984, s. 22–28.

Prostorové, ekonomické a sociální proměny Slezské Ostravy do roku 1918¹⁵

Slezská Ostrava, dnes součást statutárního města Ostrava, leží v západní části ostravsko-karvinského revíru a již od závěru 18. století byla ovlivňována těžbou černého uhlí. Na přelomu 18. a 19. století tvořila sice tehdejší Polská Ostrava centrum stejnojmenného panství v Těšínském knížectví, samotná obec však byla jednou z mnoha malých vsí ležících v moravsko-slezsko-pruském pohraničí. Základní podobu této obce známe již z několika rukopisných map a plánů pocházejících z druhé poloviny 18. století. Slezská Ostrava je na nich (na rozdíl od Moravské Ostravy) znázorněna pouze jako shluk disperzně rozmístěných domů obklopených zahradami a polnostmi s identifikovatelným objektem kostela a zámku (obr. č. 1).

Z hlediska základního charakteru ležela Slezská Ostrava v průměrně úrodné oblasti bramborářského typu a jako centrum panství na sebe sice vázala nezemědělskou výrobu, avšak ta byla ještě na počátku 19. století zaměřena téměř výhradně na zajišťování potřeb obyvatel vlastního panství. Topograf Reginald Kneifel uvádí, že k roku 1804 žilo na katastru obce pouze 332 obyvatel v 52 domech. Pozemkový fond Slezské Ostravy včetně pozemků v osadě Hranečník obnášel na počátku 19. století 631 ha lesa, 288 ha obdělávatelných polí, 49,5 ha na pole přeměněných rybníků, téměř 39 ha luk, 23,5 ha pastvin a 14,5 ha zahrad. Na zdejších polnostech se pěstovalo především obilí, zvláště žito, oves a zčásti ječmen. Byly to právě obiloviny, které měly na Těšínsku relativně vysoké výnosy. Množství hospodářských objektů odpovídalo vrchnostenskému centru. Kneifel uvádí vrchnostenský dvůr, pivovar, vinopalnu, mlýn, kamenolom, ale také uhelný důl. V sousední malé vsi Zámostí, která se později stala místní částí Slezské Ostravy, žilo v témže roce jen 183 obyvatel v 31 domech. Společně s místní částí Hladnovem disponovala více než 71 ha obdělávatelných polí, 9,5 ha luk, více než 6 ha zahrad a více než 3,5 ha pastvin.¹⁶

Již v průběhu první poloviny 19. století došlo k prvnímu, byť prozatím skromnému nárůstu počtu zdejšího obyvatelstva a sledujeme první náznaky proměny malé zemědělské obce ve významné průmyslové centrum. Podle údajů oceňovacího operátu stabilního katastru žilo ve Slezské Ostravě 623 obyvatel v 66 domech, ve vsi

¹⁵ Až do roku 1919 byl úřední název obce Polská Ostrava. Ke změně toponyma došlo v souvislosti se vznikem Československa a se sporem o Těšínsko po první světové válce, kdy zástupci zdejší správní komise deklarovali svoji sounáležitost s Československem. V tomto kontextu požadovali změnu názvu obce na Slezskou Ostravu a zároveň žádali povýšení zdejšího městyse na město. Změna názvu byla schválena výnosem ministerstva vnitra z 27. listopadu 1919, na město byla Slezská Ostrava povýšena až rozhodnutím vlády ze 17. září 1920.

¹⁶ Reginald KNEIFEL, *Topographie des kaiserl. königl. Antheils von Schlesien*, Brünn 1804, s. 282, 348 a 351.

Zámostí s osadou Hladnov žilo 373 obyvatel ve 42 domech.¹⁷ Zámostí díky malé rozloze katastru a vzrůstající těžbě uhlí patřilo k obcím s nejvyšší hustotou obyvatel v celé oblasti. Průměrné zalidnění domu činilo ve Slezské Ostravě téměř deset obyvatel na dům, v Zámostí pak téměř devět osob na dům. Vzhledem k tomu, že se jednalo převážně o nevelká stavení, koncentrace obyvatel byla již ve 40. letech 19. století nemalá.

Obživu nacházeli zdejší obyvatelé jak v tradičním zemědělství, tak především v rozvíjejícím se hornictví. Ze 152 registrovaných slezskoostravských domácností se jich živilo 145 v zemědělství a v hornictví. Pouze pět domácností živila řemeslná výroba. V Zámostí s Hladnovem nacházelo obživu výhradně v zemědělství pouze 25 domácností, dalších 60 domácností se živilo jak v zemědělství, tak zároveň v nezemědělské výrobě, převážně v hornictví. Oceňovací operáty přímo uvádí, že ve Slezské Ostravě i v Zámostí připadá větší množství zdejších usedlíků na horníky. V zemědělství převažovalo tradiční pěstování obilí, brambor, jetele a zelí. Polní produkce byla označena jako střední kvality. Ve Slezské Ostravě byl zaznamenán výraznější chov hovězího dobytka, v Zámostí, resp. na Hladnově, byl evidován vrchnostenský chov téměř 500 ušlechtilých ovcí na vlnu. Z hlediska vlastnické struktury hospodařilo ve Slezské Ostravě na poddanské půdě devět sedláků obhospodařujících pozemky o velikosti 17 – 24 jiter (tj. 9,8 ha – 13,8 ha), dva velcí zahradníci s 6 – 9 jitry polností (3,5 ha – 5,2 ha), 4 zahradníci se 2 – 8 jitry polností (1,2 ha – 4,6 ha) a 42 domkářů s 1 – 2 jitry (0,6 ha – 1,2 ha). V Zámostí a na Hladnově hospodařilo na poddanském osm zahradníků se 4 – 9 jitry (2,3 – 5,2 ha) a 31 domkářů s 1 – 3 jitry (0,6 – 1,7 ha).¹⁸

Z uvedené vlastnické struktury poddanského majetku, ve které zcela převažovali zahradníci a domkáři, je patrné, že již v této době byla většina poddanských majetků ve sledovaných obcích značně rozdrobena a zapříčiňovala neschopnost ekonomické samostatnosti. To způsobovalo, že místní obyvatelé intenzivně hledali obživu jak na vrchnostenských dvorech panství, tak mimo zemědělskou výrobu. Těžba uhlí se stala již ve 40. letech 19. století vůbec nejvyhledávanějším způsobem obživy zdejších obyvatel.

¹⁷ Zemský archiv (dále ZA) Opava, fond Stabilní katastr slezský, kart. 176, inv. č. 291.

¹⁸ ZA Opava, fond Stabilní katastr slezský, kart. 176, inv. č. 291. Údaje z oceňovacích operátů byly pro obce ostravsko-karvinského revíru souhrnně využity již několikrát: Tomáš PAVLICA, Rozmístění průmyslu v ostravské průmyslové oblasti na počátku průmyslové revoluce, in: Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě 35, řada C 8 (= Studie k vývoji ostravské průmyslové oblasti 5), Praha 1973, s. 31–62; TÝŽ, Ostrava ve světle odhadních operátů stabilního katastru, in: Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města 8, 1975, s. 403–420; TÝŽ, Vliv industrializace na zemědělství ostravské průmyslové oblasti za průmyslové revoluce, in: Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě 76, řada C 16 (= Studie k vývoji průmyslových oblastí), Praha 1981, s. 35–58; Milan MYŠKA, Průmyslová oblast před průmyslovou oblastí, Slezský sborník 86, 1988, s. 194–219.

Z hlediska využívání krajiny byl katastr Slezské Ostravy převážně lesnatý. Z celkové rozlohy 1245,4 ha připadalo na lesy více než 716 ha, přičemž zcela převažovaly vzrostlé jehličnaté porosty (697 ha). Zemědělsky bylo obhospodařováno přibližně 344 ha polí, 53 ha pastvin, dále 42,5 ha luk (většina prostých luk bez ovocných stromů) a více než 9 ha zahrad. Na neproduktivní půdu připadalo 74,5 ha. Tato kategorie byla tvořena především třemi rybníky v jižní části katastrálního území o úhrnné rozloze téměř 43 ha, dále cestami zaujímajícími celkem 17,8 ha, vodními toky (Ostravice a Lučina) s 10,4 ha a 3,4 ha neplodné půdy.¹⁹ K neproduktivní půdě byl započítán také kamenolom o rozloze necelých 12 arů. Katastr Zámostí obnášel pouze necelých 164 ha. Většina katastru obce připadala na pole o rozloze 84,5 ha a na pastviny zahrnující 27,3 ha. Na rozdíl od Slezské Ostravy pouze 22 ha tvořily smíšené lesy, necelých 10 ha louky a 4 ha zahrady. Na neproduktivní půdu připadalo 13,8 ha, tvořenou převážně vodními toky, cestami a neplodnou půdou. Pouze 27 arů připadalo na těžbu šterku/hlinišť.²⁰

Většinu pozemkového fondu ve Slezské Ostravě i v Zámostí obhospodařovala vrchnost. Polskoostravské panství vlastnil již od roku 1714 rod Wilczeků z Hlučína a Dobré Zemice, kteří zdejší velkostatek drželi až do roku 1945. V katastru Slezské Ostravy obnášel dominikální majetek celkem 1029,7 ha (téměř 83 % veškeré půdy), rustikální majetek pouze zbývajících 215,7 ha. Dominikální majetek, obhospodařovaný dvěma vrchnostenskými dvory, přitom zahrnoval téměř všechny lesní porosty, velkou část pastvin i polí. V Zámostí připadalo na dominikální majetek 139,9 ha (více než 85 % veškeré půdy), na rustikální pouze 23,6 ha. Dominikál měl v Zámostí vzhledem ke svému rozsahu převahu ve všech sledovaných kategoriích, včetně polí, luk a zahrad.²¹ Celý polskoostravský velkostatek včetně pozemků v Radvanicích, Hrušově a Heřmanicích pak obnášel v polovině 50. let 19. století plných 2196 ha půdy, z toho 1114,4 ha polností (50,7 %), 804,1 ha lesů (36,6 %), 131,2 ha pastvin (6 %), 75,4 ha luk (3,4 %), 8,6 ha zahrad (0,4 %) a 62,2 ha neproduktivní půdy (2,8 %).

¹⁹ Panství Slezská Ostrava patřilo ještě v první polovině 19. století k oblastem s vysokou koncentrací rybníků. Ve druhé polovině 19. století však došlo k jejich rychlému zániku. Rudolf HURT, *Dějiny rybníkářství na Moravě a ve Slezsku 2*, Ostrava 1960, s. 173. – Hodnoty uvedené v hlavním textu jsou vypočteny z písemných oceňovacích operátů stabilního katastru. Analýzou císařských otisků map stabilního katastru jsme dospěli k mírně odlišným hodnotám: Slezská Ostrava: lesy 712,6 ha, pole 352,6 ha, travní porosty 94,3 ha, vodní plochy 43,3 ha, vodní toky 15,5 ha, ovocné sady 5 ha, sídelní zástavba 9,6 ha a silniční síť 5,8 ha; Zámostí: pole 85,2 ha, travní porosty 34,3 ha, lesy 22,4 ha, vodní toky 12,5 ha, sídelní zástavba 4,8 ha a ovocné sady 4 ha. Částečně jsou odchylky způsobené generalizací při vektorizaci digitalizovaných císařských otisků, částečně vyplývají z problémů, na které jsme upozornili v pozn. 13 a v oddílu „Teoretická východiska, použité prameny a metody“.

²⁰ ZA Opava, fond Stabilní katastr slezský, kart. 176, inv. č. 291.

²¹ Tamtéž.

Uvedené rozlohy velkostatkářské půdy pak zůstaly relativně stabilní se sestupnou tendencí v závěru 19. století.²²

Již v první polovině 19. století vrchnost ve sledovaných obcích rozvinula průmyslové podnikání. Zpočátku se jednalo pouze o doplněk zemědělského vrchnostenského podnikání. Není bez zajímavosti, že všechny vrchnostenské podniky využívaly jako palivo právě zdejší uhlí. Oceňovací operát stabilního katastru uvádí, že ve Slezské Ostravě fungoval vrchnostenský pivovar zaměstnávající tři osoby s ročním výstavem cca 1002 hl piva, lihovar s produkcí 164 hl kořalky, cihelna zaměstnávající osm dělníků s roční výrobou 100 000 cihel, mlýn a pila. Jednalo se tedy o provozy, které měly uspokojit potřeby v rámci panství. Již ve 40. letech 19. století zde ale fungovaly dva uhelné doly (hraběte Stanislava Wilczeka a měšťanského podnikatele Josefa Zwierziny) s produkcí 341 731 vídeňských centů uhlí (cca 19 137 tun).²³ Tyto doly dávaly práci 400 horníkům. V Zámostí se nacházel v místní části Jaklovec důl Salomona Mayera Rothschilda, který zaměstnával 250 osob a produkoval 272 014 měřic uhlí (cca 17 518 tun). Slezská Ostrava se Zámostí tedy patřila v této době k vůbec největším uhelným revírům v monarchii. Dále v katastru Zámostí fungovala malá koželužna s roční produkcí 450 kůží, panská cihelna zaměstnávající deset osob s produkcí 150 000 cihel.²⁴

Je tedy zřejmé, že Slezská Ostrava společně se Zámostí patřila již ve 40. letech 19. století k nejvíce průmyslově rozvinutým obcím na Ostravsku. To vše však bylo pouhé předznamenání následného bouřlivého průmyslového rozvoje. Ten byl bezprostředně spojen s rozvojem těžby černého uhlí, jehož se stala Slezská Ostrava v rámci celého ostravsko-karvinského revíru předním producentem.

Poměrně razantní proměnu Slezské Ostravy v průběhu druhé poloviny 19. století naznačují katastrální mapy sledovaného území, ze kterých lze usuzovat na dynamiku krajinných změn v tomto období. Na revidované mapě stabilního katastru z roku 1858 je Slezská Ostrava zobrazena ještě v původní podobě pouze s menšími změnami ve zdejší krajině. Sídlní zástavba rostla ve srovnání s výchozími 30. léty 19. století stále ještě relativně pomalu, stejně jako plochy těžebních závodů.²⁵ Největším zásahem do krajiny Slezské Ostravy se na počátku 60. let stalo vybudování báňské dráhy, která poprvé výrazným způsobem narušila zdejší lesní porosty i ze-

²² Heinrich Ceasar WEEBER, *Die Landgüter Mährens und Schlesiens nach ihren resp. Besitzern und Culturflächen*, Brünn 1857, s. 144–145; TÝŽ, *Der Grossgrundbesitz und die Naturalproduktion von Mähren und Oest. Schlesien*, Brünn 1877, s. 76–77; Josef BARTOŠ – Jindřich SCHULZ – Miloš TRAPL, *Historický místopis Moravy a Slezska* 16, Olomouc 2011, s. 61.

²³ Hodnota se nevztahuje k roku oceňování. Je výslovně uvedeno, že se jedná o průměr za několik let.

²⁴ ZA Opava, fond Stabilní katastr slezský, kart. 176, inv. č. 291.

²⁵ Archiv města (dále AM) Ostravy, fond Sběrka map a plánů, inv. č. 1595.

mědělské hospodářství.²⁶ Katastrální mapy ze 70. let 19. století pak napovídají, že se krajina Slezske Ostravy začíná citelně měnit. Viditelně narůstá sídelní zástavba, roste počet důlních objektů, zvětšují se manipulační plochy průmyslových závodů a začíná docházet k fragmentaci krajiny dělením parcel.²⁷

Podrobné statistické informace o struktuře půdního fondu máme k dispozici pro přelom 19. a 20. století, kdy došlo na základě zákona č. 121 z roku 1896 k revizi katastru pozemkové daně. Zjištěné údaje ukazují nejen na razantní změny ve využívání zdejší krajiny, ale naznačují i některé rozporuplné tendence. Katastrální území Slezske Ostravy, zahrnujícího také Zámostí a místní části Hranečník a Hladnov, čítalo na přelomu století celkem 1409 ha.²⁸ Z celkové výměry podléhalo zdanění 1334 ha půdy (94,7 %). Zbývajících přibližně 75 ha pozemků nepodléhalo daňové povinnosti.²⁹ Podíl neproduktivní půdy se tedy oproti situaci před šedesáti lety snížil celkem o 13 ha. Již tento údaj však v sobě zahrnuje jistý rozpor. Na jedné straně sice ubylo neproduktivní půdy především v důsledku vysušení rybníků (obr. č. 2), na druhé straně vznikla řada nových neproduktivních pozemků, často velmi disperzně rozmístěných po celém sledovaném území. Jednalo se zvláště o velký počet zastavěných parcel, připadajících na hornické kolonie, a pozemků, které sloužily pro rozšíření dopravní infrastruktury. Čistá zastavěná plocha zaujímala v tomto období téměř 30 ha, tj. 2 % celé rozlohy katastrálního území. V souvislosti s průmyslovou činností také vznikla řada ploch, které se efektivně využívat nedaly (násypy hlusiny,

²⁶ Jednokolejná kmenová trať báňské dráhy se napojovala za říšskou silnicí Opava – Těšín na starší dráhu spojující Vítkovické železářny se Severní dráhou Ferdinandovou a pokračovala přes Ostravici do stanice Vilémovy jámy v bezprostřední blízkosti jámy Zárubek a roku 1859 nově založené jámy Vilém, dále přes řeku Lučinu pokračovala k Wilczkové jámě Jan-Maria, k Salmovým jámám Ignát, Leopoldina a Hugo. Odsud po překonání náročného terénu dospěla k jámě Michal a Petr v Michálkovicích. Ke kmenové trati se přimykala řada železničních přípojek, vedoucích k dalším dolům. Byla to odbočka k jámě Jindřich, Karolína, Trojice, František, Josef a k řadě dalších. Blíže Josef FRÜHWIRT, Ostravská báňská dráha, Studie o Těšínsku 7, 1979, s. 305–357.

²⁷ AM Ostravy, fond Sbirka map a plánů, inv. č. 1599.

²⁸ Oproti situaci před šedesáti lety tedy ještě nedošlo ke změnám katastrálních hranic. K významnější proměně katastrálních hranic došlo až po druhé světové válce. V období první poloviny 20. století sice byla snaha provést rozsáhlejší úpravu katastrální hranice s Moravskou Ostravou, k té však vzhledem k obavě před narušením zemských hranic nedošlo. AM Ostravy, Archiv města Slezska Ostrava, kart. 25, inv. č. 401, AM Ostravy, fond Archiv města Slezske Ostravy, kart. 121, inv. č. 515.

²⁹ Jednalo se především o tzv. neplodnou (neproduktivní) půdu. Mezi pozemky, resp. objekty, které nepodléhaly zdanění, patřily zastavěné plochy, rybníky bez užitku, koryta řek a potoků a veřejné cesty. Srov. Statistisches Handbuch für die Selbstverwaltung in Schlesien, Troppau 1901, s. 92–93; Gemeindelexikon der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder, Band XI. – Schlesien, Wien 1906, s. 17.

průmyslové areály, zatopené poklesové kotliny apod.). Údaj o poklesu neproduktivní půdy zde tedy automaticky neukazuje na agrarizaci oblasti.

Na druhé straně jsme na katastru Slezské Ostravy svědky pozoruhodného nárůstu některých kategorií. Tzv. produktivní půdu tvořilo v roce 1900 celkem 662 ha lesů (47 % rozlohy území), 576 ha polí (41 %), 47,5 ha pastvin (3,4 %), 25 ha luk (1,8 %) a 23 ha zahrad (1,6 %). Z uvedených čísel je patrné, že oproti stavu z počáteční fáze industrializace na sledovaném území výrazně posílila kategorie polí (o 148 ha) a zahrad (o 10 ha). Nárůst rozlohy zahrad je poměrně snadno vysvětlitelný. Prudký vzrůst sídelní zástavby sebou přinesl vytváření zahrad, které zástavbu obklopovaly. Velký přírůstek rozlohy polí je v prostředí rozvinuté báňské činnosti možná překvapivý, avšak vysvětlitelný. Odpovídá totiž obecným vývojovým tendencím ve vývoji půdního fondu. V průběhu druhé poloviny 19. století můžeme pozorovat (nejen) v celém rakouském Slezsku proces intenzifikace zemědělské činnosti extenzivními metodami, jejímž cílem bylo získat co největší možnou výměru orné půdy. Nová orná půda tak byla získávána na úkor rozloh jiných kategorií zemědělského půdního fondu, zvláště luk, pastvin a především na úkor neproduktivní půdy.³⁰ Stejně tak tomu bylo s vysokou mírou pravděpodobnosti i na sledovaném slezsko-ostravském katastru.

³⁰ Kamil RODAN, Dějiny zemědělství v Rakouském Slezsku v letech 1848–1914. Základní vývojové tendence, Ostrava 2008, s. 64–67.

Zde markantně ubylo vedle neproduktivní půdy především pastvin (o 32 ha) a luk (o více než polovinu, konkrétně o 27,5 ha), což souvisí se zásadní proměnou zemědělského hospodaření. Je pravděpodobné, že nová pole vznikala v průběhu druhé poloviny 19. století právě zoráním části pastvin a luk a využitím části neproduktivní či lesní půdy. Vlivem báňské činnosti se totiž snížila rozloha lesních porostů o 76 ha (cca 5 % rozlohy území), což souvisí se značnou spotřebou dřeva v dolech a s nutností získat nové plochy pro skladování vytěžené hlušiny.³¹

Překvapivé však je, že intenzifikace zemědělské činnosti měla proběhnout v oblasti, která dominovala těžbou uhlí. Ačkoliv na přelomu 19. a 20. století statistické údaje naznačují ve sledovaném území nárůst kategorie polí, jiné statistické údaje (např. sčítání zemědělských závodů v roce 1902) mluví o stále menším počtu osob, který nacházel obživu v zemědělství. Na počátku 20. století se pouze necelých 11 % obyvatel celé ostravské průmyslové oblasti³² věnovalo zemědělství, resp. nacházelo v zemědělství hlavní obživu. Vzhledem k rozsahu báňské činnosti na přelomu 19. a 20. století se dá předpokládat, že podíl v zemědělství pracujících osob byl ve Slezské Ostravě srovnatelný s průměrem sousedního soudního okresu Moravská Ostrava, který činil pouhých 5,3 % osob závislých na zemědělství.³³ To znamená, že již na počátku 20. století bylo zemědělství jako hospodářský sektor ve zdejší průmyslově silně využívané krajině na ústupu. Odhad absolutního počtu osob činných v zemědělství a lesnictví se tedy může ve Slezské Ostravě pohybovat na počátku 20. století do 150 osob, z většiny obdělávajících půdu velkostatku. Do počátku 30. let 20. století podle dobových zpráv v podstatě zcela zanikl rolnický stav na Slezské Ostravě. V této době zde údajně hospodařili samostatně pouze čtyři zemědělci, kteří se navíc neuživili z výnosu svých polí a provozovali proto ještě provoznictví.³⁴ Celkový počet v zemědělství a lesnictví činných osob v roce 1930 nedosáhl ani jednoho sta osob.³⁵

³¹ Statistisches Handbuch (jako pozn. 29), s. 92–93; Gemeindelexikon (jako pozn. 29), s. 17.

³² Vymezení z teritoriálního hlediska Milan MYŠKA, K vymezení ostravské průmyslové oblasti, in: Genese průmyslových oblastí. Vznik a vývoj ostravské průmyslové oblasti, red. Lumír Dokoupil – Blanka Pitronová, Ostrava – Katowice – Opava 1967, s. 171–196.

³³ T. PAVLICA, Vliv industrializace na zemědělství (jako pozn. 18), s. 52.

³⁴ Ervín TENGLER, Vlastivěda Slezské Ostravy, Moravská Ostrava 1931, s. 24. Podobně o zemědělství píše ještě v polovině 50. let 20. století Antonín Hořínek: „Vzhled Slezské Ostravy se od počátků dolování uhlí poznenáhlu změnil. Ze starých selských gruntů stojí dnes ještě grunt Trojkův, na levé straně Těšínské ulice u kostela. Na ulici Kapličkové je grunt Piščákův. Z ostatních selských gruntů jsou již jen trosky.“ (AM Ostravy, fond Antonín Hořínek, kart. 3, strojopis Z minulosti Slezské Ostravy, s. 72–73, 103).

³⁵ J. BARTOŠ – J. SCHULZ – M. TRAPL, Historický místopis Moravy a Slezska (jako pozn. 22), s. 60.

Jistým řešením tohoto zdánlivého paradoxu je zjištění velikosti zdejší pozemkové držby a majetkoprávních poměrů. V průběhu druhé poloviny 19. století se razantně proměnila struktura zemědělského hospodaření. Docházelo k vlastnickým změnám, neboť těžářstva usilovala o nákup zemědělské půdy, aby se vyhnula kompenzacím za její poddolování nebo na ní budovala hornické kolonie, event. sypala haldy hlušiny.³⁶ Zemědělsky využívaná půda doznala – vyjma pozemků obhospodařovaných velkostatky – naprostého rozdrobení. Prudce narostl počet tzv. parcelových hospodářství obhospodařujících pozemky do 2 ha.³⁷ Obzvlášť vysoký podíl těchto hospodářství souvisel se socioekonomickými změnami zdejší rostoucí populace. Příchozí obyvatelé získávali nový domov povětšinou v hornických koloniích, kde měli obvykle možnost obhospodařovat menší díl půdy a chovat drobné hospodářské zvířectvo. Většina horníků pozemky nevlastnila, ale pronajímala si je od těžářstev či obce, což bylo umocněno prudce rostoucími cenami půdy. Drobné zemědělské hospodaření horníků bylo přitom rozšířeno jako v žádném jiném výrobním odvětví a mělo poměrně dlouhé trvání. Zemědělské hospodaření totiž přetrvávalo u hornického obyvatelstva ještě po druhé světové válce, i když už nebylo ekonomickou nutností.³⁸ Díky těmto vlivům si podržela zemědělská činnost v hornické krajině značnou důležitost a v krajině Ostravska tak vzniká typická mozaika drobných políček, zachycená ještě po druhé světové válce na nejstarších leteckých snímcích.

Se změnami v pozemkové držbě byly spojeny i razantní změny ve struktuře chovu hospodářských zvířat. Již na počátku 20. století ve Slezské Ostravě zcela převládl individuální chov prasat, zatímco zcela vymizel dřívější vrchnostenský chov ovcí, jak jej zaznamenal ještě ve 40. letech 19. století oceňovací operát. Chov ovcí ztratil své někdejší opodstatnění jak vlivem módních vln spojených s preferencí bavlny, tak zánikem tradičního řemeslného soukenictví. To pochopitelně ovlivnilo především pokles kategorie pastvin a luk, kterých již nebylo zdaleka tolik zapotřebí. Na velmi slušné úrovni byl ve Slezské Ostravě chov koní, nejrozsáhlejší v celém politickém okrese. Chovaní koně nacházeli uplatnění zvláště v přepravě těžného uhlí.³⁹

Prudký rozvoj hornické činnosti sebou přinesl i značný nárůst počtu obyvatel. Jestliže ještě na počátku 40. let 19. století žila v celé Slezské Ostravě i v přilehlém Záměstí necelá tisícovka obyvatel, tak již při prvním sčítání lidu v roce 1869 zde bylo napočítáno více než 4600 osob, v roce 1880, tj. za jedenáct let, se počet obyvatel více než zdvojnásobil. Prudký růst pokračoval i v průběhu 80. a 90. let 19. století,

³⁶ T. PAVLICA, Vliv industrializace na zemědělství (jako pozn. 18), s. 51.

³⁷ K. RODAN, Dějiny zemědělství v Rakouském Slezsku (jako pozn. 30), s. 135–144.

³⁸ Jarmila ŠTASTNÁ, Zemědělské hospodaření dělníků na Ostravsku, Český lid 54, 1967, s. 1–15.

³⁹ Gemeindelexikon (jako pozn. 29), s. 17.

kdy do Slezské Ostravy směřoval příliv nových pracovníků nejen ze širokého okolí, ale také z celé Moravy a z Haliče. Před první světovou válkou dosáhl počet obyvatel historického maxima téměř 23 000 osob.⁴⁰ Během necelých 70 let tedy vzrostl počet obyvatel obce více než třicetkrát, což byl jeden z největších nárůstů nejen v rámci českých zemí, ale i v rámci celého Rakouska-Uherska.⁴¹

Příval obyvatel si pochopitelně vynutil rozsáhlou výstavbu řady nových ubytovacích kapacit, což se projevilo postupným zahušťováním zástavby na sledovaném katastru. Zvláště zde působící těžaři se snažili stabilizovat osazenstvo svých podniků budováním hornických kolonií, které se staly typickou zástavbou Slezské Ostravy. První kolonii začala budovat již od 50. let 19. století Severní dráha Ferdinanda v oblasti Zárubku a hrabě Wilczek od počátku 60. let 19. století na Jaklovci. V průběhu dalších desetiletí přibýlo ve Slezské Ostravě dalších šestnáct kolonií (k roku 1921).⁴² Na prahu nového století vlastnila těžířstva ve Slezské Ostravě 503 obytných domů s 1958 bytovými jednotkami a tři ubytovny s 386 lůžky, to znamená, že disponovala minimálně polovinou všech domů na katastru Slezské Ostravy. Tento trend se v průběhu první poloviny 20. století ještě prohloubil. Slezská Ostrava se tak postupně stávala konglomerátem hornických sídlišť.⁴³

Výstavba však ve Slezské Ostravě probíhala neorganicky, neřídila se existujícím územním plánem, chybělo zde typické městské centrum. Živelně budovaná bytová zástavba se zde vcelku chaoticky prolínala s průmyslovými komplexy, což se neblaze projevilo nejen v životní úrovni obyvatel kolonií, ale později i ve smutném konci velké části takto vybudované obytné zástavby. Hornické kolonie byly nejen vybudovány v bezprostřední blízkosti průmyslových provozů, ale např. na Zárubku i v oblasti častých záplav. Roku v roce s prudkým nárůstem obyvatelstva a bytovou nouzí docházelo ke zvyšování koncentrace osob, připadajících na jeden dům.⁴⁴

⁴⁰ J. BARTOŠ – J. SCHULZ – M. TRAPL, Historický místopis Moravy a Slezska (jako pozn. 22), s. 60.

⁴¹ Obdobně rapidního nárůstu počtu obyvatel bylo dosaženo v ostravské průmyslové oblasti pouze ve Vítkovicích a v Přívoze. Karel JIŘÍK a kol., Dějiny Ostravy, Ostrava 1993, s. 583.

⁴² Základní topografie Antonín BARCUC – Eva ROHLOVÁ, Místopis staré Slezské Ostravy I., in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 18, 1997, s. 343–383; II., in: tamtéž 19, 1999, s. 240–297.

⁴³ E. TENGLER, Vlastivěda Slezské Ostravy (jako pozn. 34), s. 9; detailní přehled o výstavbě kolonií v první čtvrtině 20. století in: Kamenouhelné doly ostravsko-karvinského revíru, sv. IV, Moravská Ostrava 1929.

⁴⁴ Jestliže na počátku 40. let 19. století přesahoval průměrný počet obyvatel připadajících na jeden dům devět osob, potom před první světovou válkou to bylo již více než dvacet osob. Tento trend je přitom zcela srovnatelný se situací v sousední Moravské Ostravě, kde registrujeme koncentraci dokonce ještě o něco vyšší. Nemalý podíl na skutečně vysokých číslech měla nejen pře-

Krajina Slezské Ostravy mezi světovými válkami a její percepce

Vzhledem k tomu, že se začalo na území Slezské Ostravy s těžbou již poměrně brzy, byl i dopad na krajinu nesporně velmi časný. Vliv poddolování byl ve Slezské Ostravě i dalších částech ostravsko-karvinského revíru patrně ještě kolem 40. let 19. století rozsahem sice relativně malý, avšak velmi intenzivní. Z počátku ale nebyly problémy důlních škod ve Slezské Ostravě tak palčivé. Bylo tomu tak proto, že většina důlních děl byla vytvářena v řídce osídlených částech (ve Slezské Ostravě oblast Jakloveckého kopce a údolí potoka Burňa) a byla relativně malá. Od 40. let 19. století, zvláště pak od poloviny 19. století začaly být projevy důlní činnosti vnímány silněji, což souvisí jednak s nárůstem důlní činnosti, ale především s technikou dolování černého uhlí. Stále se totiž těžilo jen v relativně malých hloubkách⁴⁵ a při porovnání množství získaného uhlí s důlními škodami nejvíce devastujícím způsobem těžby metodou pilířování na zával. Protože se při této technice vytěžené uhelné sloje nezakládaly a nacházely se relativně blízko povrchu, docházelo k poměrně rychlému poklesu terénu. Dobové propočty uvádějí, že při dolování do 100 metrů je možné očekávat poklesy půdy nejpozději do čtyř dnů po vyrubání sloje.⁴⁶

Až do 70. let 19. století byla metoda pilířování včetně různých variant (pilířování se zakládkou) nejrozšířenější těžební metodou v ostravsko-karvinském revíru. Protože se zakládaly jen některé těžené sloje, vznikala z hlediska využití krajiny hned dvojí problém – nevyplněný prostor v dole, který se dříve či později projevil propadem terénu, a vytěžená hlušina na povrchu, znemožňující zemědělské využití ploch, na které byla sypána. V průběhu 70. let 19. století se vzhledem ke zvýšení hospodárnosti začala na některých dolech v nízkých slojích uplatňovat metoda stěnování s ruční zakládkou, která byla vzhledem k důlním škodám šetrnější. Protože však metoda pilířování převažovala v ostravsko-karvinském revíru až do první světové války, problém s propady terénu se v průběhu 19. století očividně zintenzivňoval. Míra, jakou byl zemský povrch poškozován, pak závisela na rozsahu těžby, uplatňované těžební technice a mocnosti vytěžené sloje.⁴⁷

lidněnost původních domů, ale také značná koncentrace obyvatel jak v budovaných hornických koloniích, tak v hornických ubytovnách.

⁴⁵ Do 30. let 19. století maximálně do 100 metrů, ve 40. letech 19. století do 150 metrů, teprve v 70. letech 19. století velké doly dosáhly hloubky až 400 metrů.

⁴⁶ Milan MYŠKA, Průmyslová revoluce a proměny životního prostředí v Ostravské aglomeraci, Časopis Slezského muzea, série B 38, 1989, s. 241–261.

⁴⁷ Jiří MATĚJČEK, Změny prostředí v hornických a hutnických oblastech českých zemí od počátku průmyslové revoluce do r. 1918, in: Studie k sociálním dějinám 19. století 2, 1993, s. 266–282, zde především s. 277.

Vliv poddolování se ve Slezské Ostravě začal projevovat přinejmenším už v polovině 19. století, kdy máme v archivních pramenech dochovány první zprávy o sporech za důlní škody.⁴⁸ Přinejmenším v poslední čtvrtině 19. století se začaly na sledovaném území ve velkém objevovat typické projevy hlubinné těžby uhlí: zatopené poklesové kotliny, haldy hlušiny i stále rostoucí objekty dolů a přínaležejících skladišť a manipulačních ploch. Již v poslední čtvrtině 19. století byly hornickou činností zasaženy zemědělské pozemky v jižní části katastru Slezské Ostravy, kde těžil jak majitel velkostatku hrabě Wilczek, tak Rothschildova Severní dráha Ferdinandova. Pozemky se zde začaly měnit v neutěšená rumišť a poklesy půdy zapříčinily vznik vodních ploch, znepríjemňujících život okolním obyvatelům.⁴⁹

Proto začala být krajina Slezské Ostravy vnímána v období první třetiny 20. století dobovými pozorovateli jako zcela přeměněná. Tuto skutečnost velmi názorně reflektuje ve své vlastivědné příručce z počátku 30. let 20. století Ervín Tengler: „Mýcením lesů, již tak ubohých, úpadkem polního hospodářství, proměnou orné půdy na stavební místa a znečištěným vzduchem upadá u nás rostlinstvo ... Proto musí se vše dovážeti... Na zbylých polích pěstují se všechny druhy obilí ... z píce jetel a vojteška ... Lesnictví zaniká úplně. Starých a památných stromů u nás není“.⁵⁰ V březnu 1919 projednávala správní komise Polské Ostravy úpravy stromořadí a sadů, které nebyly v průběhu války upravovány. Jak zapsal kronikář: „Obyvatelstvo začmouzené Polské Ostravy musí mít aspoň nepatrný požitek z několika zelených stromů – skromné to ukázky přírody“. Obdobně nevesele, avšak poeticky líčí dobový zápis vznik haldy u ulice Hluboké a pozdější zánik téže ulice následovně: *Tam, kde kolem roku 1900 byla široká louka s pěknou lipovou alejí k hostinci U dubu, kde později bylo hřiště a vedle koupelna, tam začalo se s nasypáváním vysoké haldy. Hluboká ulice se stala slepou a k Ostravici se chodí teď přímo z Podzámčí místem, jež kdysi slulo Svinský důl a jež také bylo násypem zvýšeno“.⁵¹*

Ve 20. letech 20. století se o Slezské Ostravě začalo veřejně mluvit jako o „podkopaném městě“. V březnu 1924 např. psal ostravský tisk o Slezské Ostravě jako „o městě, které je vystavěno nad propastí, uzavřenou silnou horou země. Důsledkem krtčí činnosti horníků je nedostatečná nosnost půdy a její sesouvání. Wilczkovy závody měly úmysl vybudovat kostel na Zámostí, tam však nebylo vhodného stanoviště. Následky poddolování projevily se na některých budovách, tak v nemocnici

⁴⁸ ZA Opava, fond Revírní báňský úřad Moravská Ostrava, kart. 21.

⁴⁹ ZA Opava, fond Velkostatek Slezská Ostrava, kart. 22.

⁵⁰ E. TENGLER, Vlastivěda Slezské Ostravy (jako pozn. 34), s. 14.

⁵¹ AM Ostravy, kronika města Slezské Ostravy, s. 30, 48–49.

*a v měšťanské škole bortí se podlahy, praskají stropy a stěny. Pod radnicí se nedoluje, aby ji nepostihl osud kostela, nemocnice a měšťanské školy“.*⁵²

Důlní činnost s sebou přinášela od počátku proměnu zdejších lesních porostů. Velmi pěkně popsal příklad proměny lesního porostu rozkládajícího se v blízkosti dolu Petr Bezruč vlastivědný badatel Antonín Hořínek: „*Les, táhnoucí se od nynější jámy Bezruč až ku Stromovce byl vykácen. Místo lesa vyrostly haldy. Vedle uhlí chrlily šachty i kamení. Kam s ním? Zúžitkovat – až na malé výjimky – se nedalo. Bylo hromaděno na určitých místech, kde postupem doby vyrostlo v horu. Některé z nich během doby zarostly křovinami i slabšími stromy a travou, jiné se vnitřní teplotou – do kamení se dostaly i kousky uhlí a dřevo – vznítily a hoří. Zbytky vykáceného lesa byly proměněny na zemědělskou půdu. Po osvobození v r. 1945 byla tato půda rozparcelována. Dnes jsou na tom místě již zahrádky. V několika letech bude i tato část Hladnova zastavěna“.*⁵³ Ani lesní porosty, které na Slezské Ostravě ještě zbyly, současníci nepovažovali za plnohodnotný les. Tak např. v souvislosti se zábořem velkostatkářské půdy po první světové válce píše starosta ve Slezské Ostravě v roce 1925 následující: „*Dovolujeme si připomenout, že mnohé plochy v našem katastru, jež jako lesy vyloučeny jsou prozatím z přídělu, dávno již svůj charakter jako takové pozbyly, způsob jejich obdělávání však stále v parcelních seznamech takto jest označen“.*⁵⁴

Na katastru Slezské Ostravy se tento proces týkal řady míst, např. i údolí Burni, které bylo pro těžbu uhlí využíváno už v 18. století. K roku 1922 se dochoval kronikářský zápis následujícího znění: „*Na jaře vykáceny byly poslední stromy v Burni. Údolí Burňa, kdysi hustě zalesněné, odkud vedl první vodovod slezko-ostravský do zámku (panský), později zničený ve své dolní části závody Wilczkovými (Trojice a Ema), zůstalo v horní části zakresleno až do let devadesátých; pak stromoví řídlo, až na jaře 1922 poraženy byly poslední buky. Zřídlo panského vodovodu, na jehož udržování přispívala i obec, bylo zničeno poddolováním, tak jako i ostatní zřídla. Roku 1863 úplně zmizelo, později bylo hledáno nové“.*⁵⁵ Problémy se zásobováním obyvatel vodou však byly již staršího data. Už v roce 1853 podala obec Slezská Ostrava stížnost k báňskému komisariátu v Opavě ve věci nedostatku vody způsobeného odvedením pramenů při důlních pracích.⁵⁶ I v pozdějších letech se do-

⁵² AM Ostravy, kronika města Slezské Ostravy, s. 99.

⁵³ AM Ostravy, fond Antonín Hořínek, kart. 3, strojopis Z minulosti Slezské Ostravy, s. 105.

⁵⁴ AM Ostravy, Archiv města Slezská Ostrava, kart. 25, inv. č. 401.

⁵⁵ AM Ostravy, kronika města Slezské Ostravy, s. 82; Vlastního vodovodu se obec dočkala teprve v roce 1895, kdy byla voda do Slezské Ostravy přivedena až z více než 10 km vzdáleného Vratimova (AM Ostravy, fond Antonín Hořínek, kart. 3, strojopis Z minulosti Slezské Ostravy, s. 71–72).

⁵⁶ ZA Opava, fond Revírní báňský úřad Moravská Ostrava, kart. 24.

zvídáme poměrně často o velkých problémech se zásobováním vodou. Klesala vydatnost pramenů, které napájely slezskoostravský vodovod, a navíc problémy působily pohyby poddolované země, které narušovaly vodovod.

Odlesňování však nebylo vždy spojeno pouze s hornickou činností. Vynuocovala si ho i stále rozšiřující se zástavba a budování občanské infrastruktury. Např. v roce 1934 byla vykáčena oblast tzv. Staré Střelnice. Kronikář o události píše následující: „*Stará Střelnice, milé zákoutí Slezské Ostravy, nedávno k jejímu katastru připojena, zaniká. Mohutné stromy se kácejí, sad, který byl jevištěm tolika krásných slavností a veselic, je určen – sportu. Sportovní stadion roste v těchto místech; desítky starých stromů – lip, javorů, jasanů, kaštanů – musely mu ustoupit*“.⁵⁷

Intenzivní důlní činnost začala záhy ohrožovat také samotnou sídelní zástavbu a byla příčinou postupné sídelní proměny Slezské Ostravy. Původní centrum obce se již od druhé poloviny 19. století přesouvalo z okolí zámku do oblasti Zámostí, která byla v průběhu první poloviny 20. století zastavěna činžovní i vilovou zástavbou. Přesun centra byl jasně demonstrován výstavným objektem radnice, umístěné v Zámostí v blízkosti říšského mostu. Několik stovek metrů od radnice začalo být budováno od 20. let 20. století nové městské centrum, ve kterém se měly koncentrovat úřady, výstavné obytné domy i obchody. Nedaleká oblast Jakloveckého kopce dokonce začala být vyhledávána pro stavbu luxusních vil. Jelikož však i zdejší území z části zasáhla důlní činnost, výstavba některých nových objektů musela být buď úplně zastavena, nebo bylo nutné začít stavět na jiném místě.⁵⁸

Původní ves Slezská Ostrava v tuto dobu již evidentně chátrala. Zdejší oblast byla poznamenána především důlními vlivy, což je patrné i na ikonografickém materiálu z období první třetiny 20. století. Navíc tato oblast byla také každoročně sužována záplavami, zvláště v okolí řeky Lučiny a jejího soutoku s Ostravicí. Např. v letech 1939 a 1940 byly povodně natolik rozsáhlé, že muselo být jen v průběhu těchto dvou let zbouráno 31 obytných domů a v této době fakticky zaniklo slezskoostravské Podzámčí. Velká voda podle městských úředníků nejen, že zdevastovala zástavbu,

⁵⁷ AM Ostravy, kronika města Slezské Ostravy, s. 176. Přestože se v roce 1929 Moravská Ostrava i Slezská Ostrava dohodly na směně pozemků zahrnující mimo jiné i tzv. Starou Střelnici, transakce se zadrhla na administrativních průtazích. V roce 1934 sice směnu potvrdil Okresní úřad ve Frýdku, avšak toto rozhodnutí zpochybnil následující rok Zemský úřad v Brně. Až do roku 1938 se nepodařilo oficiálně katastrální hranici, která tvořila zároveň hranici zemskou, změnit. AM Ostravy, fond Archiv města Slezská Ostrava, kart. 25, inv. č. 402.

⁵⁸ Tak např. revírní báňský úřad zakázal v první polovině 20. let výstavbu kostela církve československé na ulici Křížkovského, kde byla půda v důsledku poddolování stále v pohybu a stavba musela být přemístěna do míst, kde nehrozily statické problémy.

obývanou vesměs horníky a penzisty, ale doslova odnesla část úrodných pozemků, spláchla zaseté osivo a zaplavila louky.⁵⁹

Poddolována byla jak většina budov původní vsi, tak následně i některé hornické kolonie. Poddolován byl i původní slezskoostravský zámek, který však minimálně od počátku 19. století dlouhodobě využívala již pouze administrativa velkostatku. Přimo pod areálem zámku se totiž rozprostíralo důlní pole dolu Hermenegild (později Zárubek) Severní dráhy Ferdinandovy a částečně zde zasahovalo též důlní pole samotného hraběte Wilczeka. Proto netrvalo dlouho a důlní vlivy na stavbě byly znát. Od roku 1895 vedl hrabě Wilczek soudní spor se Severní dráhou o náhradu za škody na zámku, které vznikly důlními poklesy přímo v zámeckém areálu.⁶⁰ Nastala jeho postupná destrukce, zpečetěná jednorázovým odstupným, které Wilczekové v roce 1931 získali od Severní dráhy za devastaci celé stavby.⁶¹ Proto na počátku 20. let kronikář píše: *„Zámek Wilczkův utrpěl poddolováním takové škody, že jeho trvání bylo vážně ohroženo. Zasloužil si, aby byl uchován jako památník dávných dob, vtiskující svému okolí ráz starobylosti. Působí jistě zvláštním kontrastem na pravém břehu Lučiny šedá, tisíciletá tvrz a na levém břehu moderně zařízený závod zárubecký. Bylo by jen litovat, kdyby se tato stavba měla obrátit v hromadu sutin, a proto obec podnikla kroky, aby zámek dle možností byl zachován. Uvažovalo se o tom, že by v něm mohlo být umístěno městské muzeum“*.⁶² Zámek, který stál původně na ostrožně poblíž soutoku Ostravice s Lučinou, se postupně dostal téměř na úroveň terénu. Již na počátku 30. let 20. století začal pustnout, v roce 1933 musela být dokonce stržena střecha z bortícího se traktu a relativně stabilní zůstala pouze zámecká brána. Po druhé světové válce se jednalo fakticky o zříceninu, jejíž osud byl nejistý.

Obdobně byl důlní činností postižen i slezskoostravský kostel, který musel být dokonce v roce 1913 v důsledku poddolování uzavřen, a již deset let předtím musela být kvůli statickým poruchám stržena chrámová věž. Zkázou původního kostela, spojenou s osmimetrovým poklesem, odvrátila až rozsáhlá rekonstrukce v závěru 20. let 20. století, během které byl celý zpevněn železobetonovou výztuží. Díky tomu kostel slouží věřícím v omezené míře až doposud.⁶³ Osud slezskoostravského kostela byl ve sledované oblasti svým způsobem výjimečný. Další významná i méně významnější občanská zástavba Slezské Ostravy byla totiž v průběhu několika desetiletí důlních činností, ale i masivními stavebními zásahy odsouzena k postupnému úpadku.

⁵⁹ AM Ostravy, fond Archiv města Slezské Ostravy, kart. 121, inv. č. 515.

⁶⁰ ZA Opava, fond Velkostatek Slezská Ostrava, kart. 21.

⁶¹ Antonín GRŮZA, Osudy slezskoostravského hradu v 19. století, in: Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě 2004, s. 50–65.

⁶² AM Ostravy, kronika města Slezské Ostravy, s. 83.

⁶³ Tamtéž, s. 130.

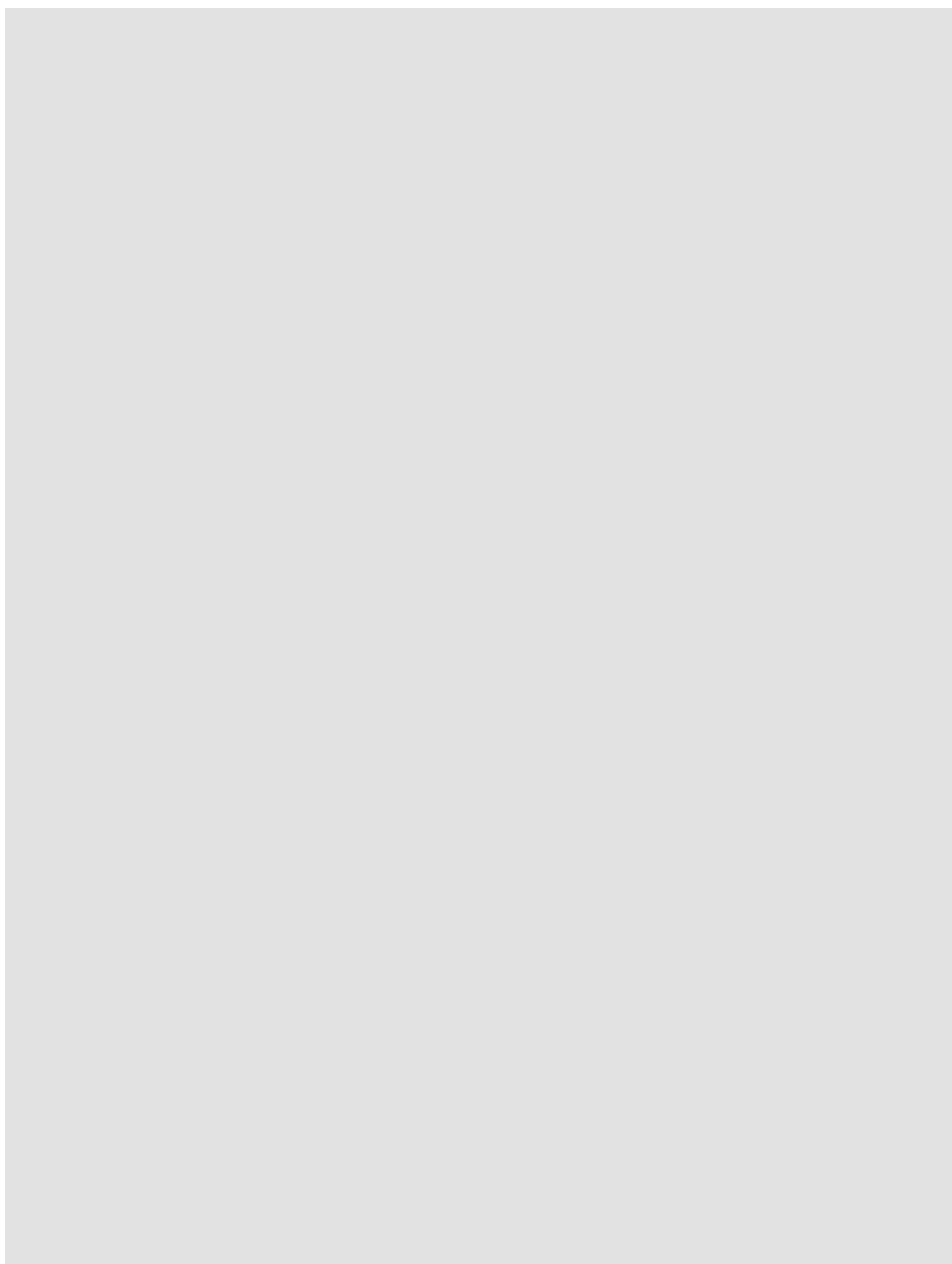
Krajina Slezské Ostravy po roce 1945

Po roce 1945 nastává další fáze vývoje Slezské Ostravy. Po druhé světové válce prožívala Slezská Ostrava, od roku 1941 připojena k sousední Moravské Ostravě, poněkud rozporuplný vývoj. V oblasti hospodářského vývoje zaznamenala další značný vzestup především díky báňskému průmyslu, který na druhé straně stále více limitoval vývoj vlastní sídelní jednotky, život obyvatel a významně ovlivňoval podobu zdejší krajiny. Nejdůležitějším pramenem rekonstrukce podoby krajiny v poválečném období nám budou letecké snímky.⁶⁴ Základní popisované trendy ve vývoji krajiny jsou přehledně prezentovány v tab. 1.

Již na prvních leteckých snímcích Slezské Ostravy a Zámostí z roku 1949 je možné analyzovat proměnu, kterou zdejší krajina prodělala v průběhu první poloviny 20. století. V prvé řadě je evidentní proces odlesňování krajiny. V katastru Slezské Ostravy a Zámostí (dohromady více než 1409 ha)⁶⁵ zůstalo do poloviny 20. století pouze 286 ha lesa (20,3 % plochy území; v roce 1900 to bylo ještě téměř 47 % plochy území). Dalších 11 % území bylo porostlé travnatými areály s křovinami a rozptýlenými stromy. Ve srovnání s rokem 1900 registrujeme pokles obdělávaných pozemků. Celkový rozsah zemědělské půdy tvořil necelých 36 % sledované oblasti, což je zhruba o deset procent méně než v roce 1900. Ze zemědělské půdy připadalo 118 ha na souvislá pole a 390 ha na mozaiku drobných polí, luk a trvalých kultur. Značného rozsahu naopak doznala plocha mimo zemědělské a lesnické využití, přičemž nejmarkantnější je nárůst zastavěné plochy. Na souvislou zástavbu připadalo již 6,9 % a na nesouvislou zástavbu 8,3 %, což znamená, že zastavěno bylo více než 15 % plochy sledovaného území. S rostoucí těžbou černého uhlí se v krajině posilovalo zastoupení objektů spojených s průmyslovou činností tohoto typu (obr. č. 3). Jedná se především o areály těžby a průmyslové areály rozkládající se na 73 ha. Těžební aktivita pak očividně zasáhla 70 ha plochy, na které se nacházely haldy a odvaly a necelých 9 ha půdy připadalo na zatopené poklesové kotliny (obr. č. 4). V souvislosti s průmyslovým rozvojem oblasti byl zaznamenán nárůst silniční a železniční sítě, včetně přilehlých areálů zabírající 49 ha.

⁶⁴ Pro sledování krajinného pokryvu v letech 1949, 1964 a 1985 byly analyzovány kontaktní kopie černobílých leteckých snímků poskytnuté Vojenským geografickým a hydrometeorologickým úřadem v Dobrušce. Pro rok 2009 bylo využito barevné ortofoto zobrazené prostřednictvím mapových služeb Portálu veřejné správy České republiky.

⁶⁵ Pro srovnatelnost údajů jsme v celém sledovaném období analyzovali Slezskou Ostravu a Zámostí v původních katastrálních hranicích. Změny katastrálních hranic po roce 1945 jsme proto nemohli zohledňovat. Analýza krajinného pokryvu Slezské Ostravy v současných hranicích je provedena ve studii M. MULKOVÁ – P. POPELKA – R. POPELKOVÁ, *The effect of mining on the landscape of Silesian Ostrava* (jako pozn. 4).

Dlouhodobým problémem, se kterým se musel potýkat celý ostravsko-karvinský revír, bylo intenzivní odlesnění krajiny (obr. č. 5). Stupeň odlesňování krajiny celého okresu Ostrava byl zvláště v období 50. a 60. let 20. století velmi vysoký. Na počátku 60. let se podíl lesních porostů na území města Ostravy pohyboval pouze kolem 7,1 % (980 ha), v přidruženém okrajovém pásu města lesnatost dosahovala cca 18 %. Porost však vykazoval nevyváženou druhovou skladbu a poškození průmyslovými exhalacemi. Slezská Ostrava přitom patřila i přes značně zdecimovaný stav zdejších lesů paradoxně spíše k zalesněnějším částem Ostravska.⁶⁶ Doboví pozorovatelé však i zde vnímali veliký úbytek lesů. V polovině 50. let tak píše Antonín Hořínek: „Z těchto bohatých lesů zůstalo na Slezské Ostravě pouhé torso. Na křižovatce silnic Michálkovické a Heřmanické, kde je Nová osada, je vklíněn les zvaný Stromovka, táhnoucí se až k Heřmanicím. Druhá část lesa je od jámy Ludvík v Radvanicích směrem na Michálkovice a Petřvald. Oba zbytky kdysi hlubokých lesů jsou v letní době navštěvovány. Jsou to plíce obyvatelstva Slezské Ostravy, Michálkovic, Heřmanic, Petřvaldu a Radvanic. Také obyvatelstvo města Ostravy rádo navštěvuje les Stromovku, kde se v letní době konají různé slavnosti a nedělní koncerty ...“⁶⁷

⁶⁶ Edvard GALUZSKA, Za zdravější životní prostředí v Ostravě, in: Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města 2, 1964, s. 124–142, zde s. 129.

⁶⁷ AM Ostravy, fond Antonín Hořínek, kart. 3, strojopis Z minulosti Slezské Ostravy, s. 108.

Tento neuspokojivý a nadále stěží udržitelný stav zeleně a lesů se od poloviny 50. let pokoušely postupně měnit příslušné správní orgány. Již v roce 1956 se konala na městském národním výboru porada, jejímž cílem bylo vypracovat plán ozelenění města.⁶⁸ K realizaci plán došel v závěru 50. let, kdy proběhly konkrétní akce, které měly pomoci zdejšímu zaprášenému a k životu nepřiliš vhodnému životnímu prostředí. V březnu 1958 byl schválen obvodním národním výborem v rámci Akce Z plán „ozelenění“ městské části spočívající ve výsadbě cca 100 000 sazenic stromů, které měly na Slezské Ostravě vytvořit nové lesoparky a aleje podél cest. Obdobné akce, při kterých se vysázely desítky tisíc stromů, se konaly i v následujících letech.⁶⁹ Obrat v otázce mýcení lesních porostů byl symbolicky dokonán v roce 1960. Tehdy zástupci OKD žádali městský národní výbor o rozšíření ploch pro umístění důlní hlušiny v doposud zalesněných oblastech. Závěr jednání vyzněl tak, že v žádném případě není možné na území průmyslového města pokračovat v kácení lesa pro jakékoliv stavby a zástupcům těžařské firmy bylo doporučeno konkrétní řešení, které mělo uchránit lesní porosty před další devastací.⁷⁰

Přes jisté úsilí se rozloha lesních porostů dostala v průběhu 60. let na své historické minimum. Z rozboru leteckých snímků z roku 1964 vyplývá, že se na Slezské Ostravě fakticky nacházelo již jen 143 ha lesa, tj. pouhých deset procent rozlohy sledovaného území. Značného rozšíření naopak doznal porost se solitárními stromy, křovinami a travami, který se rozprostíral již na téměř 22 % území (310 ha). Horečná báňská činnost 50. a počátku 60. let se také projevila v rychlém nárůstu ploch, které zaujímaly haldy hlušiny (na leteckých snímcích z roku 1964 jsou na 158 ha), manipulační plochy (40 ha) a zcela nově se zde objevují kalové nádrže (12 ha) a povrchy bez vegetace (27 ha). Snaha městského a obvodního národního výboru o ozelenění města se projevila i v relativně značném nárůstu městské zeleně, která se rozkládala na 55 ha plochy.

Letecké snímky z roku 1964 však napovídají ještě o jednom výrazném procesu, a sice o procesu rychlé deagrarizace oblasti. V oblasti Slezské Ostravy docházelo právě v období 50. a 60. let k razantnímu poklesu výměry zemědělsky obhospodávané půdy. Již šetření zemědělského referátu krajského národního výboru v roce 1951, které se zaměřilo na zjištění rozdílu orné půdy mezi statistickým sčítáním v roce 1950, soupisem půdy z roku 1949 a rozpisovým sumářem z roku 1951, zaznamenalo největší diferenciaci v celém ostravském okrese právě u Slezské Ostravy. Statistická

⁶⁸ AM Ostravy, fond Jednotný národní výbor – Městský národní výbor v Ostravě, kart. 795.

⁶⁹ Např. v roce 1959 se mělo vysázet celkem 80 000 stromků na ploše téměř 22 ha a navíc se mělo začít se zalesňováním v oblasti Zárubku, kde jen v roce 1959 mělo být vysázeno na 100 000 stromů, zvláště topolů, vrb a planých višní (AM Ostravy, fond Obvodní národní výbor Slezská Ostrava, kart. 77).

⁷⁰ AM Ostravy, fond Obvodní národní výbor Slezská Ostrava, kart. 77.

komise zjistila velké rozdíly mezi skutečným stavem a pozemkovým katastrem, který dle sdělení komise „už dávno neodpovídal skutečnosti“. Od roku 1945 totiž nebyly provedeny v pozemkovém katastru žádné změny a tak se stalo, že na pozemcích vedených jako orná půda ve skutečnosti ležely rozsáhlé haldy, byly znehodnoceny poddolováním nebo zde byla postavena provizorní obydlí (tzv. finské domky). Jen ve Slezské Ostravě došlo na počátku 50. let ke změně kultury u téměř 205 ha orné půdy a tato půda byla vyřazena z rozpisu výrobních úkolů. Největší část takto odebrané půdy připadala na haldy a průmyslové areály (téměř 190 ha). Zbývající část připadala na pozemky znehodnocené poddolováním. Z pozdějších výkazů vyplývá, že nemalá část polí znehodnocených důlní činností nebo zavalená hlušinou byla určena k postupnému zalesnění.⁷¹ Ještě výkaz zemědělské půdy z roku 1952 evidoval na Slezské Ostravě podle pozemkového katastru více než 853 ha (!) zemědělské půdy (tj. orné půdy, luk a pastvin). Protokol však obsahoval poznámku, podle které bylo téměř 607 ha zemědělské půdy převedeno do kategorie půdy neplodné (z toho na ornou půdu připadalo 525,5 ha, na louky 14,6 ha a na pastviny 66,8 ha).⁷² Z uvedených statistických údajů tedy vyplývá nejen zastaralost údajů pozemkového katastru ve sledovaném období, ale především markantní pokles zemědělské půdy na Slezské Ostravě, která byla v podstatě zcela zbavena své dřívější zemědělské funkce.

Již na počátku 60. let 20. století se začalo poměrně usilovně řešit optimální využívání půdy v obvodu Slezské Ostravy. Začala se prověřovat a evidovat půda, která by skýtala možnost lepšího využití. Celkový rozsah půdních rezerv činil v roce 1963 na území okresu Ostrava 555 ha půdy. Ve Slezské Ostravě bylo evidováno více než 17,5 ha půdních rezerv, z čehož více než 10 ha připadalo na ladem ležící ornou půdu a 5 ha na málo produktivní louky. Tyto zjištěné nevyužívané pozemky měly být z většiny rozorány a opět obhospodařeny. Další možností využití byla přeměna nevyhovujících pozemků na zahrádkářské osady. Již v roce 1962 se jednalo na úrovni městského národního výboru o vybudování zahrádkářských osad, a to v lokalitách, které nelze využít pro zemědělskou velkovýrobu, a které by současně vhodně přispěly k ozelenění města.⁷³

Přes snahy o racionalizaci a ochranu půdního fondu zaznamenal rozsah orné půdy na úrovni celého okresu Ostrava razantně sestupnou tendenci. Jen v letech 1965–1968 ubylo v okrese Ostrava 473 ha zemědělské půdy (z 5410 ha na 4937 ha), z toho 356 ha půdy orné (z 3211 ha na 2855 ha), což značí velmi silný propad. Vliv na to měla jak prudce rostoucí občanská a bytová výstavba, tak realizace různých investičních akcí (především rekonstrukce a výstavba silniční infrastruktury). Při zá-

⁷¹ AM Ostravy, fond Jednotný národní výbor – Městský národní výbor v Ostravě, kart. 795.

⁷² Tamtéž, kart. 787.

⁷³ AM Ostravy, fond Obvodní národní výbor Slezská Ostrava, kart. 77.

boru zemědělské půdy, zejména při větších investičních akcích, měl sice investor provést náhradní rekultivaci ploch, obvykle však k tomu docházelo v nedostatečném rozsahu.⁷⁴ Obdobně nepříznivou situaci sledujeme i na Slezské Ostravě, kde se v průběhu 60. let dále zvyšoval rozdíl mezi zemědělskou a ostatní půdou v neprospěch zemědělského půdního fondu. Postupně dále klesal podíl orné půdy na zcela zanedbatelnou část, stabilní postavení si naopak zachovávaly především zahrady. Z hlediska struktury krajiny významným způsobem narostl podíl zatopených poklesových kotlin a kalových nádrží evidovaných jako ostatní vodní plochy. Jestliže bylo v roce 1964 evidováno v celém okrsku obvodního národního výboru Slezská Ostrava asi 30 ha takových ploch, potom o pouhé čtyři roky později to bylo již více než 51 ha.⁷⁵

Letecké snímky nám výše popsaný jev v podstatě jen potvrzují. V roce 1964 je na leteckých snímcích ve sledované oblasti identifikovatelných pouze 120 ha polí a jen 55 ha mozaiky polí, luk a trvalých kultur. Celkový rozsah zemědělsky využívané půdy tedy činil toliko 12,3 % rozlohy sledovaného teritoria. V roce 1985 pak můžeme mluvit o zcela deagrarizované oblasti. Jako pole bylo využíváno pouze 54 ha území a necelých 20 ha připadalo na mozaiku polí, luk a trvalých kultur. Zemědělsky využívaná půda tedy tvořila v polovině 80. let 20. století něco přes 5 % celkové rozlohy.

Krajina Slezské Ostravy se však i nadále značně dynamicky proměňovala. Již v závěru 50. let začal národní podnik Ostravsko-karvinské doly postupně provádět rekultivaci nejvíce postižených míst. V roce 1958 vznikl národní podnik OKD-Rekultivace, který byl pověřen provedením systematické lesnické a zemědělské rekultivace hald a hornickou činností jinak postižených ploch.⁷⁶ Do roku 1970 byla provedena na Slezské Ostravě rekultivace hald Na Vrchách, Michálka, Jan Maria a dalších.⁷⁷

Mimo jiné i díky rekultivacím a postupnému slábnutí těžební činnosti vidíme na leteckých snímcích z roku 1985 krajinu, která se o poznání odlišuje od krajiny na snímcích před dvaceti lety. Krajina Slezské Ostravy se stává krajinou s dominujícími přírodními a polopřírodními areály. Ve zdejší krajině dochází především k opětovnému zalesňování. Nejvíce dominujícími prvky v krajině jsou opět lesy, které zaujímaly 24,3 % rozlohy sledované oblasti a kategorie stromy, křoviny nebo travní areály, která byla zastoupena na 19,2 % teritoria. Silnou složkou zůstala souvislá a především nesouvislá sídelní zástavba s celkovým proporčním zastoupením 20,5 % (oproti

⁷⁴ AM Ostravy, fond Obvodní národní výbor Slezská Ostrava, kart. 77.

⁷⁵ Tamtéž, kart. 76.

⁷⁶ Romuald DRLÍK, Rekultivace – příspěvek k ozdravění Ostravsko-karvinského revíru, in: Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města 5, 1969, s. 261–272.

⁷⁷ AM Ostravy, fond Obvodní národní výbor Slezská Ostrava, kart. 77.

roku 1964 se však jednalo o mírný pokles). Poměrně značný pokles rozlohy souvislé sídelní zástavby je spojen s demolicemi hornických kolonií v 60. a 70. letech. Naopak spojitý nárůst nesouvislé sídelní zástavby koresponduje s rozšiřováním zastavěných ploch rodinných domků.⁷⁸ V polovině 80. let byla také postupně utlumována zdejší téměř dvě století trvající báňská činnost, což se projevilo oslabováním rozloh areálů spojených s hornictvím. Rozloha areálů těžby uhlí klesla na 27 ha (1,7 %; v roce 1964 ještě 49 ha), rozloha využívaných odvalů bez vegetace na necelých 99 ha (7 %; v roce 1964 ještě 158 ha) a rozloha manipulačních ploch klesla oproti roku 1964 na polovinu. Mírný pokles je zaznamenán i u zatopených poklesových kotlin (10,6 ha), kalových nádrží (9 ha) a zřetelně poklesla také rozloha povrchů bez vegetace (z 15,4 ha v roce 1964 na 3,2 ha).

Trend směřující k posilování přírodních a polopřírodních areálů v krajině Slezské Ostravy je patrný i v současnosti (obr. č. 6). Z analýzy barevného ortofota z roku 2009 je zřejmé, že došlo především k dalšímu zvýšení procentuálních podílů lesů na celkové rozloze území (548 ha; více než 38 %). Lesy dnes představují opět nejsilněji zastoupenou složku zdejší krajiny. Oproti roku 1985 poněkud poklesl podíl kategorie „stromy, křoviny nebo travní areály“, která zaujímala cca 12 % území (169 ha). Na zeleni města se podílely také zahrádkářské kolonie, které v souhrnu zaujímaly již 56 ha (téměř 4 % plochy). Druhou nejvýznamnější složkou krajiny sledovaného území se stala sídelní zástavba s jasnou dominancí nesouvislé sídelní zástavby. Podíl sídelní zástavby zůstal přibližně na stejné procentuální úrovni jako v roce 1985. Areály vázané na hornickou činnost vykazovaly skutečně výrazný pokles v zastoupení v krajině, což odpovídá útlumu báňské činnosti ve Slezské Ostravě na počátku 90. let 20. století. Na sledovaném teritoriu se již nevyskytují areály, ve kterých by probíhala těžební činnost. Někdejší areály dolů se přeměnily na průmyslové a obchodní areály, které zaujímaly 82 ha (5,8 %). Aktivně využívané odvaly bez vegetace se sice nacházejí na 2,6 % území, jde však o odval hutě ArcelorMittal Ostrava a.s. Rekultivační plochy pak zabíraly 30 ha (2,1 % území). V oblasti se již nevyskytovaly – na rozdíl od minulosti – zatopené poklesové kotliny ani kalové nádrže. Výčet prvků tvořících krajinu Slezské Ostravy můžeme zakončit rozvinutou dopravní infrastrukturou, která ve srovnání s rokem 1985 opět posílila, a která tvořila již 6,5 % celkové rozlohy Slezské Ostravy.

⁷⁸ Katastrální území Slezské Ostravy Zámostí bylo z hlediska obytných funkcí velmi heterogenní. Zatímco se původní sídelní oblast Slezské Ostravy včetně většiny kolonií vylidňovala, oblast Hladnova byla zastavována občanskou zástavbou rodinného typu a představovala jednu z nejupravenějších částí Ostravy. V průběhu 60.–80. let 20. století pak byla zcela pozměněna i tvář Zámostí. Jádrem Zámostí bylo rozbito velkým silničním průtahem Bohumínské ulice. Velká část zdejší zástavby musela ustoupit výstavbě nového panelového sídliště Kameneč.

Výše popsané změny krajiny Slezské Ostravy ve sledovaném období názorně dokládají výřezy mapy stabilního katastru z roku 1836 a leteckých snímků z let 1949 a 2009 (obr. č. 7–9).

Tab. 1. Procentuální zastoupení vybraných sloučených kategorií na celkové rozloze katastrálního území Slezská Ostrava a Zámostí (1409 ha).

Kategorie krajinného pokryvu	Proporční zastoupení kategorie v %				
	1836	1949	1964	1985	2009
Sídelní zástavba ¹	1,02	15,16	22,26	20,65	20,59
Zemědělské areály ²	41,11	36,01	12,29	5,68	3,04
Přírodní a polopřírodní areály ³	52,09	31,33	31,99	43,80	50,34
Areály podmíněné hornictvím ⁴	0,07	9,41	19,02	11,76	4,95
Vodní plochy a toky	5,04	1,47	1,28	0,86	0,85

Pozn.: 1 – souvislá a nesouvislá sídelní zástavba; 2 – orná půda, ovocné sady, travní porosty, mozaika polí, luk a trvalých kultur; 3 – lesy a stromy, křoviny nebo travní areály, 4 – areály těžby nerostných surovin, odvaly, manipulační plochy, suché kalové nádrže, zatopené poklesové kotliny, kalové nádrže.

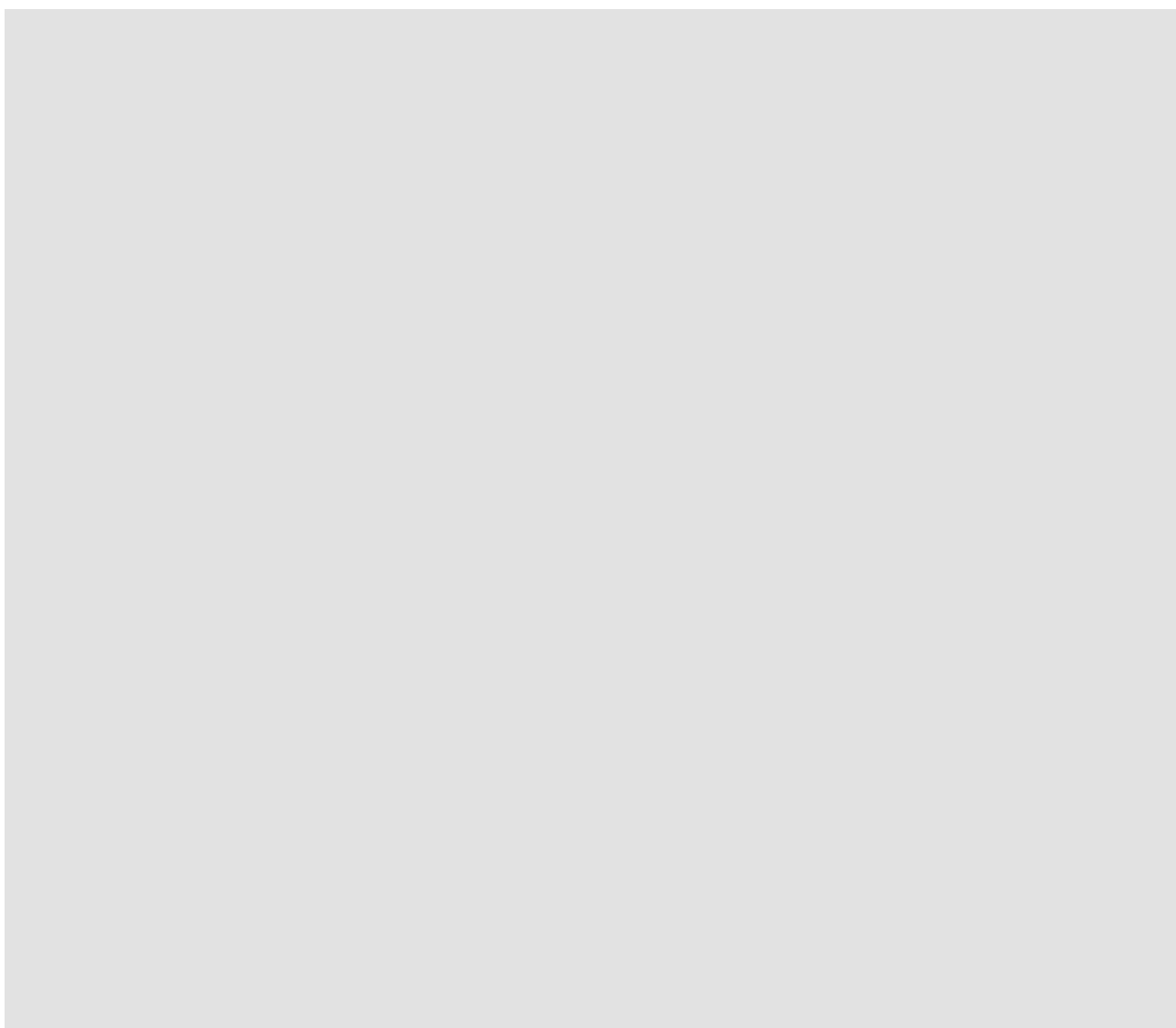
Závěr

Ve studii jsme se pokusili na základě rozboru různých typů historických pramenů nastínit vývoj krajiny ovlivňované od poslední čtvrtiny 18. století až do závěru 20. století těžební aktivitou spojenou s exploatací ložisek černého uhlí.

Slezská (před rokem 1919 Polská) Ostrava byla původně typickou zemědělskou oblastí, jejíž proměna začíná v okamžiku nástupu industrializačního procesu a s ním spojenou prudkou poptávkou po nových surovinách, zvláště pak uhlí. Ve 30. letech 19. století, tj. v době vzniku stabilního katastru, Slezskou Ostravu nacházíme v etapě nástupu industrializace. Krajina Slezské Ostravy byla stále ryze zemědělskou krajinou s významnou převahou orné půdy, lesních porostů a s rybníky v jižní části území. Přesto obec patřila k průmyslově nejvíce vyspělým obcím ostravsko-karvinského revíru. Bylo to dáno nejenom faktem, že tvořila centrum panství, které na sebe již tradičně

váže řemeslnou výrobu. Již od poslední čtvrtiny 18. století se zde poznenáhlu rozvíjí těžba uhlí, která už ve 30. letech 19. století zaměstnávala většinu zdejších obyvatel.

V průběhu druhé poloviny 19. století došlo ve sledované oblasti ke značným změnám ve využití krajiny i jejího vzhledu. Z analýzy katastrálních map druhé poloviny 19. století i ze statistických šetření z přelomu 19. a 20. století vyplývá, že krajina Slezské Ostravy doznala v tomto období značných změn. Především se prohloubil proces odlesňování krajiny, který souvisel jak s poptávkou báňského průmyslu po dřevě, tak se snahou o získání nových ploch pro vršení hald hlušiny a také se značnou poptávkou nově příchozích obyvatel po orné půdě. V krajině Slezské Ostravy se začala silně projevovat také urbanizace, vyvolaná nebývale prudkým nárůstem počtu obyvatel a budováním průmyslových areálů spojených s těžbou a zpracováním uhlí. Do počátku 20. století sledujeme nárůst rozlohy orné půdy, což souviselo s všeobecnou poptávkou po půdě a snahou hornického obyvatelstva o drobné

zemědělské hospodaření. Tato společně s důlní činností zapříčinila zánik někdejší rozsáhlé rybníční sítě – do konce 19. století byla zcela vymazána z ostravské krajiny. Zájem o ornou půdu provázený prudkým zvyšováním její ceny se podílel společně s dědickou praxí na neustálém drobení orné půdy, přičemž v krajině vzniká typická mozaika drobných políček. Důsledkem změn v zemědělském hospodaření druhé poloviny 19. století byl také zřetelný pokles rozlohy luk a pastvin v krajině.

V období mezi dvěma světovými válkami je vnímána krajina Slezské Ostravy dobovými pozorovateli jako zcela proměněná. Z existujících svědectví vyplývá, že očividné bylo především masivní odlesňování krajiny. Pozorovatelé vnímali odlesňování společně s intenzivní průmyslovou činností jako vzdalování se od původní, zemědělsky využívané krajiny. Druhou skutečností, která dobové pozorovatele zaujala, byl dopad důlních aktivit na sídelní zástavbu, zvláště pak na významné stavby v obci. Pozornost byla věnována také útlumu zemědělských aktivit člověka v přírodě,

především vymizení tradiční rolnické vrstvy. Několik zbývajících rolníků v obci bylo vnímáno již jen jako pozůstatek zemědělské tradice. V této souvislosti je zajímavé, že není zmiňována tehdejší praxe drobného zemědělství velkého počtu hornických rodin.

Druhá polovina 20. století se nesla ve znamení zrychlující se proměny krajiny Slezské Ostravy. Již z prvních leteckých snímků z roku 1949 je patrné, jak proces kapitalistické industrializace doposud ovlivnil podobu zdejší krajiny. Především v předcházejících desetiletích pokračoval pokles odlesnění, přičemž již v první polovině 20. století měl zřejmě zrychlující se tendenci. Spolu s odlesněním krajiny se v oblasti stále více setkáváme s typickou směsí nekvalitního stromového porostu, křovin a travních areálů. Ve srovnání se začátkem století pozorujeme také pokles zemědělsky obdělávaných pozemků. Naopak se zřetelně posiluje rozloha ploch mimo zemědělské a lesnické využití, zvláště urbanizovaných ploch a ploch ovlivněných báňskou a průmyslovou činností.

Horečná báňská činnost 50. a počátku 60. let 20. století, provázející počáteční fázi socialistické industrializace, se projevila v nebyvale zrychlené transformaci krajiny Slezské Ostravy. Došlo především k urychlení procesu odlesnění krajiny, kdy do poloviny 60. let zbylo z původních slezskoostravských lesů jen nepatrné torzo. V souvislosti s dramatickými proměnami zemědělské výroby a preferencí báňského průmyslu došlo k mimořádně rychlému útlumu zemědělské činnosti. Během velmi krátké doby došlo k naprosté deagrarizaci krajiny. Nejrozšířenějším porostem zdejší krajiny se naopak stala směs nevyužívaných křovin, trav a solitérních stromů, typická pro opuštěné areály. Vzrostl podíl ploch, které zaujímaly odvaly hlušiny. Jistým příslibem pro budoucí vývoj byly aktivity městského a obvodního národního výboru, které přinesly krajině plochy městské zeleně.

Od druhé poloviny 60. let dochází v souvislosti se společenskými proměnami k novému přístupu k řešení problémů životního prostředí, což přineslo další razantní změnu v přístupu k využívání krajiny Slezské Ostravy. Průmyslovou činností silně poznamenaná a pro život neatraktivní krajina je v průběhu relativně krátké doby alespoň zčásti revitalizována. Díky rekultivacím a slábnutí těžební činnosti začínají v krajině Slezské Ostravy v polovině 80. let 20. století dominovat přírodní a polo-přírodní areály. Opět v krajině přibývá lesů, které se stávají společně s křovinami a travními areály převažujícími prvky krajinného pokryvu. Krajina Slezské Ostravy stále představovala i krajinu sídelní, i když ve struktuře osídlení docházelo ke značným přesunům. Typická obydlí Slezské Ostravy – hornické kolonie – jsou právě v tomto období jako nevyhovující demolovány a začíná převažovat bydlení v rodinných domech, méně pak v nově budovaných, relativně nevelkých panelových sídlišťích.

Trend odstartovaný na přelomu 60. a 70. let 20. století směřující k „ozelenění“ a k zatraktivnění industrializací zasažené krajiny pokračuje poměrně úspěšně i v současnosti. Lesy dnes představují nejsilněji zastoupenou složku zdejší krajiny. Jinak je tomu se zemědělsky využívanými areály, které tu mají hlubokou tradici. Krajina

zůstala a vzhledem k charakteru zdejší městské čtvrti patrně i v budoucnu zůstane dokonale deagrarizována. Drobným pozůstatkem zemědělské činnosti jsou jen zdejší zahrádkářské kolonie. Vzhledem k útlumu hornických aktivit v 90. letech 20. století z krajiny rychle mizí typické příznaky hlubinné těžby uhlí – zatopené poklesové kotliny, kalové nádrže apod. Existující odvaly byly cíleně rekultivovány nebo zarostly náletovými dřevinami, křovinami či travami. Slezská Ostrava se v současnosti stává i díky své razantní proměně a blízkosti centra metropole Moravskoslezského kraje atraktivním místem pro občanskou zástavbu, často i luxusního typu.

Petr Popelka – Renata Popelková – Monika Mulková

The effect of industrialization on the transformation of landscape in the Ostrava-Karvina mining district. The case study of Slezská Ostrava and its evolution in the 19th and 20th centuries.

This case study analyzes the effect of the industrialization process on the landscape in the Ostrava-Karviná mining district. Slezská Ostrava was originally a typical agricultural area, whose transformation began in the moment of the introduction of the industrialization process and the resulting rapid demand for new raw materials, especially coal. In the 1830s, Polská Ostrava, as it was then called, was a typical agricultural landscape with a significant prevalence of arable land, forests and lakes in the southern part of the territory. And yet, the municipality was one of the most industrially developed municipalities in the Ostrava-Karviná mining district and, most of its inhabitants were, even at that time, employed by the mining activities (coal extraction).

The land use in the area under study changed significantly in the course of the second half of the 19th century. Above all, the process of deforestation of the landscape intensified, a process that was linked both to the demand of mining industries for wood and the effort to create new areas for heaping waste rock as well as with the high demand of the newly arrived inhabitants for arable land. The landscape of Slezská Ostrava was also greatly influenced by urbanization, caused by an unusually rapid population growth. Until the beginning of the 20th century, we note an increase of arable land in this area, which was related to the general hunger for arable land and the efforts of the populations employed by the mining industry to establish small agricultural holdings. The hunger for land along with the mining activities spelled the end of the extensive network of lakes: it was entirely erased from the Ostrava's landscape by the end of the 19th century. The interest in arable land, accompanied by high increases in its price, along with the hereditary practice all contributed to the continuous fragmentation of arable land, which created typical mosaic of small fields in the landscape. The consequence of the changes in the agricultural management in the second half of the 19th century was also a noticeable decrease in the extent of meadows and pastures in the landscape.

Between the two world wars, the landscape of the Slezská Ostrava was perceived as entirely transformed. The contemporary observers were especially struck by the massive deforestation of the landscape, which they viewed as a move away from the original, natural state of the landscape. The second fact, which struck contemporary observers, was the impact of mining activities on the residential development, especially on the important buildings in the municipality. They also focused attention on the attenuation of agricultural activities of man in nature, especially the disappearance of the agricultural segment that had traditionally been present.

The second half of the 20th century brought about an accelerated transformation in the landscape of Slezská Ostrava. The first areal photographs from 1949 show a decrease in forestation; in the first half of the 20th century, the process of deforestation probably accelerated. Along with deforested landscape, we also increasingly encounter the typical mix of low-quality forest growth, shrubs and grasses. In comparison with the beginning of the century, we also note a decrease in agriculturally tended land. In contrast, the areas devoted to other kinds of land use – other than agricultural and forest use – especially of urbanized areas and areas influenced by mining and industrial activities continued to expand. Fevered mining activities in the 1950s and in the early 1960s, linked with early socialist industrialization, caused an unusually rapid transformation of the landscape in Slezská Ostrava. The process of deforestation was accelerated; by the mid-1960s only a small fragment of the original forests in Slezská Ostrava remained. The agricultural activities rapidly decreased on account of the dramatic transformations in the agricultural production and the preferences of the mining industry. In a relatively short time period, in contrast, the landscape was completely rid of its agrarian character. The mix of unused shrubs, grasses and solitaire trees, typical for abandoned areas, became the most prevalent type of land cover in this landscape.

Since the mid-1960s, environmental problems are approached in a new way, as part of the social transformations; this brought about another drastic change in the approach to land use in Slezská Ostrava. The landscape, heavily impacted by industrial activities, has been revitalized, at least in part, in the course of a relatively short period. Thanks to reclamation and the decrease in mining activities, natural and semi-natural areas begin to dominate the landscape of Slezská Ostrava in the course of the mid-1980s. The landscape again features more forests, which become, along with shrubs and grasses, the dominant element of the land cover. The landscape of Slezská Ostrava has continued to be an urban landscape although there have been significant shifts in the settlement structure. The trend, begun at the turn of the 1960s, which tended towards making the landscape, impacted by industrialization, more green and more attractive continues relatively successfully even into the present day. In light of the decrease in mining activities in the 1990s, the typical signs of coal extraction are rapidly disappearing from the landscape. Slezská Ostrava in the present day has become, also thanks to its drastic transformation and the proximity to the center of the metropolis of the Moravskoslezský region, an attractive place for municipal development, even of the luxury kind.

Robert Šimůnek*

**AUGUST SEDLÁČEK A HISTORICKÁ GEOGRAFIE.
HISTORICKÉ MAPY ORLÍKA A ZVÍKOVSKA
Z ROKU 1893**

AUGUST SEDLÁČEK AND HISTORICAL GEOGRAPHY.
HISTORICAL MAPS OF ORLÍK AND ZVÍKOV REGION FROM 1893

Keywords

Sedláček August
(1843–1926)
historical geography
historical maps
historical topography
Orlík
Zvíkov

Abstract

The study is dedicated to the place of August Sedláček in the context of Czech research in historical geography; special attention is devoted a lesser-known area of his work – the creation of historical (reconstructive) maps.

* PhDr. Robert Šimůnek, Ph.D., Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9.
E-mail: r_simunek@lycos.com. – Studie vznikla jako součást plnění projektu č. DF 12 P010VV019 (*Vývoj digitálních technologií ke zpřístupnění prosopografických a topografických kartoték badatelů minulosti se zvláštním zřetelem k fondu Augusta Sedláčka*), uděleného v rámci programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) Ministerstva kultury ČR.

Úvod

August Sedláček (1843–1926) náleží k nemnoha českým historikům, jejichž jméno je známo i mimo úzký okruh historické obce. Cum grano salis řečeno, stačilo mu k tomu jediné dílo: jeho monumentální patnáctisvazkové *Hrady, zámky a tvrze království Českého*, jež minimálně v pohledu širší veřejnosti zastihují vše ostatní.¹ Není důvod (rozhodně ne na tomto místě) uvádět věc na pravou míru poukazy k desítkám dalších stěžejních knižních titulů a množství studií – je zcela logické, že do obecného povědomí vešla právě a pouze ona „špička ledovce“.² Za připomenutí tu daleko spíše stojí nadčasovost Sedláčkova díla. Což samo o sobě není postřeh tak dalece originální, ale tváří v tvář sofistikovaně formulovaným paradigmatickým (post)moderní vědy, pokusům o originalitu za každou cenu a konceptům (a textům) často jepičího života si přece nad Sedláčkovým dílem nelze neklást otázky pomíjivého a trvalého v historikově práci.

„Data, data, jen data“ – tak charakterizoval Josef Pekař v Sedláčkově nekrologu jeden z hlavních rysů díla zemřelého (dodejme, že v recenzní rubrice *Českého časopisu historického* jednotlivé tituly průběžně pečlivě evidoval), a při příležitostech jiných než tato (podobně např. i Václav Novotný) shledával hodna kritiky i Sedláčkův styl a podání (což obojí naopak třeba Šimákově uchu lahodilo), nepřihlížející k šir-

¹ Nad kořeny Sedláčkova „kultu“ (také se domnívám, že o něčem takovém lze v jistém smyslu hovořit) se zamýšlí Ondřej KOLÁŘ, August Sedláček jako „kultovní“ postava české historiografie, in: Genius loci českého jihozápadu V. Sborník z konference konané 22. a 23. října 2008 v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích, České Budějovice – Plzeň 2009, s. 75–79. Řekl bych, že pocitovaný „sedláčkovský kult“ odráží již samotný reprint Sedláčkových pamětí (poprvé vydaných roku 1924) jakožto ediční počín svého druhu velmi málo obvyklý; v daném případě byly připojeny i vzpomínky Terezy Sedláčkové, sepsané na sklonku 50. let a velkou měrou pochopitelně orientované k osobě jejího manžela (August SEDLÁČEK, Paměti z mého života / Tereza SEDLÁČKOVÁ, Osobní paměti, Praha 1997).

² August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého I–XV*, Praha 1883–1927. – Obsažnou osobní bibliografii knih a odborných statí (výběrově i ostatních) zpracoval již sám Sedláček, a připojil ji na závěr svých pamětí (A. SEDLÁČEK, Paměti z mého života (jako pozn. 1), s. 162–171); v brožuře zpracované Jarmilou KOTALÍKOVOU, August Sedláček. Bibliografie, Písek 1981, jsou evidovány pouze práce „dosažitelné v naší knihovně [tj. tehdejší Okresní knihovna v Písku], píseckém archivu a píseckém muzeu“ (s. 9–17), připojena je výběrová bibliografie prací o Sedláčkovi, nemalým dílem jen drobnosti z Otavanu (s. 18–24); bibliografii Sedláčkových prací podávají F[rantišek] MUSIL – J[irí] ÚLOVEC, August Sedláček, in: Ročenka Klubu Augusta Sedláčka 84, Plzeň 1984, s. 5–18, zde s. 8–13, Sedláčkova bibliografie je k dispozici i v několika verzích na internetu (ovšem s různou měrou úplnosti a spolehlivosti citací: <http://comenius-bibl.wz.cz/Sedlacek.html>; <http://www.klubaugustasedlacka.cz/kas/dilo.html>).

šímu (natož pak evropskému) kontextu.³ Žádný z uvedených současně neskrýval svůj obdiv k velkému dílu. Nakolik kvalitu prověří jen čas, platí neúprosně – po Sedláčkových knihách a studiích saháme průběžně podnes. Nic na tom nemění občasné, ale zato s úsměvnou vytrvalostí se vracející ostentativní opovrhování „starožitnickým paběrkováním“, jak se (bez ohledu na skutečné kvality) také nazývá věcná, v nejlepší slova smyslu „pozitivistická“ evidence pramenné materie. A je až s podivem, v jak dlouhé řadě případů nebyla Sedláčkova díla dosud překonána. Nemáme tu na mysli nezbytně jen kapitoly a hesla z *Hradů*, event. hesla (namnoze velmi obsažná) věnovaná jednotlivým rodům na stránkách *Ottova slovníku naučného*, ale i obsáhlé materiálové soubory (především k otázce vývoje administrativního členění, historických pomístních jmen anebo historické metrologie).⁴ V 90. letech 20. století v reakci na dlouhodobou poptávku vyšly reprinty Sedláčkových *Hradů* (1993–1998), přičemž krátce poté se objevilo jejich digitalizované vydání na CD-Romu (2000), oba díly *Českomoravské heraldiky* (1996–1997) a *Místopisný slovník historický království Českého* (1998); okolo přelomu tisíciletí Vladimír Růžek připravil k vydání Sedláčkovy erbovní sešity.⁵

Vědecká pozůstalost (resp. její výrazně většinový díl, včetně odborné části osobní knihovny) Augusta Sedláčka je uložena v Historickém ústavu Akademie věd ČR, v. v. i. (Praha), nástupnické organizaci Státního ústavu vydavatelského (zal. 1921), jemuž ji stihl svěřit do péče ještě sám Sedláček.⁶ Jedná se o unikátní typ pozůstalosti, a to jak charakterem, tak i rozsahem – zahrnuje Sedláčkovu pramennou

³ Josef PEKAŘ, Za Augustem Sedláčkem (Nar. 28. srpna 1843, zemř. 14. ledna 1926), ČČH 32, 1926, s. 1–8, cit. s. 1.

⁴ August SEDLÁČEK, O starém rozdělení Čech na kraje, Praha 1921; TÝŽ, Snůška starých jmen, jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy, Praha 1920; TÝŽ, Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách, Praha 1923.

⁵ A. SEDLÁČEK, Hrady (jako pozn. 1); Martina KOLÁŘE: Českomoravská heraldika. Část všeobecná, upr. a red. August Sedláček, Praha 1902; August SEDLÁČEK, Českomoravská heraldika. Část zvláštní, Praha 1925; TÝŽ, Místopisný slovník historický království Českého, Praha [1895–1908] – ve všech případech jsou uvedeny roky prvního vydání; TÝŽ, Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty I–V, vyd. Vladimír Růžek, Praha 2001–2003. – Kromě toho vyšla roku 1998 již potřetí Sedláčkova *Sbírka pověstí historických lidu českého v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, a také některé regionální monografie byly otištěny znovu či ve výboru (způsobem tuším ne docela šťastným se tak stalo i v případě Sedláčkovy rodné Mladé Vožice).

⁶ Své písemnosti de facto postoupil státu – stalo se tak na základě smlouvy z října 1924, jež Sedláčkovi zaručovala doživotní užívací právo; části Sedláčkovy pozůstalosti – především pak korespondence – jsou uloženy v řadě dalších institucí, určitý díl se stal součástí pozůstalosti jeho druhé ženy Terezy (Ondřej KOLÁŘ, O Augustu Sedláčkovi k připomenutí života a díla velkého učence, Písek 1988, s. 6).

dokumentaci, postupně vznikající v průběhu několika desítek let aktivní činnosti v oboru. Sestává z více než 400.000 lístků v abecedně strukturovaných kartotékách genealogických (šlechtické rody – společně pro Čechy i Moravu) a topografických (lokality – pro Čechy a Moravu odděleně), důmyslným systémem revokací propojených s více než 150 sešity, v nichž jsou obsažena jak regesta a excerpta z pramenů, tak i přípravné materiálie (dějiny hradů, šlechtických rodů, krajů, rekonstrukční mapy apod.).⁷

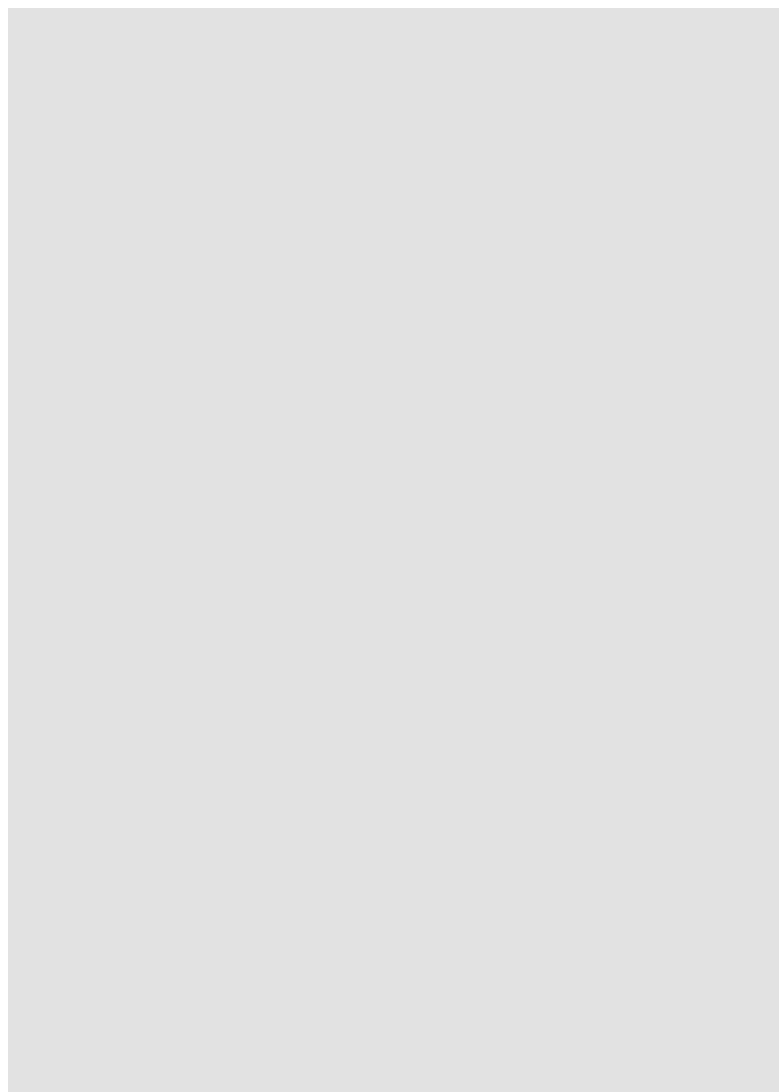
Podobně jako Sedláčkova tištěná díla, jsou i jeho podkladové zdroje podnes intenzivně badatelsky využívány. Vedle průběžných rešerší k dílčím otázkám týkajícím se studia dějin jednotlivých rodů či lokalit připomeňme již shora zmíněné erbovní sešity, vydané tři čtvrtě století po Sedláčkově smrti, jakož i skutečnost, že právě na Sedláčkových kartotékách bylo nemalým dílem vystavěno dnes již klasické (nepřekonané a i do budoucna stěží překonatelné) slovníkové dílo Antonína Profouse *Místní jména v Čechách*.⁸ V rámci obsáhlého korpusu jak kartotéčních lístků tak sešitů jsou navíc opakovaně podchyceny (ať již v obsírných výtazích nebo minimálně v regestech) písemnosti, které byly později zničeny, případně jsou dnes nezvěstné. A nejde jen o drobnosti (jednu z nich, čtveřici regist k tábořským dějinám, budeme moci ještě připomenout): s přihlédnutím k archivním ztrátám, k nimž ve velkém docházelo na sklonku 2. světové války (a to nejen na území Německa, ale i Polska a koneckonců i v samotné Praze při požáru Staroměstské radnice), jsou tak nejednou Sedláčkova excerpta tím jediným, co máme k dispozici.⁹ Nadčasový vědecký potenciál Sedláčkovy pozůstalosti i průběžný badatelský zájem o jednotlivé fondy (zvláště pak kartotéky, umožňující rychlou a snadnou orientaci v materiálu) vyústil před dvěma lety v návrh projektu na zpřístupnění Sedláčkových kartoték v badatelském prostředí široké veřejnosti; digitalizace kartoték je do budoucna současně i nástrojem

⁷ Anna VAVROUŠKOVÁ, Sedláčkova pozůstalost a její význam pro bádání rodopisné, *Časopis rodopisné společnosti* 1, 1929, s. 17–28; František ROUBÍK, Topografický a kartografický materiál v pozůstalosti Augusta Sedláčka, *ČSPSČ* 57, 1949, s. 193–197; František HOFFMANN, Úvaha o písemné pozůstalosti Augusta Sedláčka a pracovní dokumentaci historika, in: August Sedláček a pomocné vědy historické. Sborník prací z konference ke stopadesátému výročí narození Augusta Sedláčka, red. Božena Kopiczková, Mladá Vožice 1995, s. 113–120; heslovitý obsah jednotlivých sešitů F. MUSIL – J. ÚLOVEC, August Sedláček (jako pozn. 2), s. 13–18.

⁸ Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách*. Jejich vznik, původní význam a změny I–V, Praha 1949–1960 (na IV. a V. dílu se podíleli Jan Svoboda a Vladimír Šmilauer).

⁹ Ilustrativní příklad představují listiny z archivu hrabat olešnických (uložené ve vratslavském archivu, kde shořely za 2. světové války), jejichž regesta jsou Sedláčkovou prací dochována – v tomto případě dokonce vydána tiskem (August SEDLÁČEK, Die altböhmischen Bestände des Oelser Archivs, in: *Sitzungsberichte der königl. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften* 1887, s. 54–71).

ochrany tohoto unikátního souboru. Práce na projektu začaly vloni a rozvrženy jsou do roku 2015.¹⁰

August Sedláček a historická geografie

August Sedláček – vedle svého díla proslulý i jako zapálený turista – se stal legendou ještě za svého života. Roku 1923 povstala myšlenka turistické cesty z Písku na Zvíkov, a dostalo se jí pojmenování *Sedláčkova stezka* – u příležitosti 80. narozenin

¹⁰ Projekt č. DF 12 P010VV019 (*Vývoj digitálních technologií ke zpřístupnění prosopografických a topografických kartoték badatelů minulosti se zvláštním zřetelem k fondu Augusta Sedláčka*) byl udělen v rámci programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) Ministerstva kultury ČR (doba řešení 2012–2015).

historiografa města Písku. To, že cesta z královského města vedla ke „*králi českých hradů*“, jak Sedláček Zvíkov nazýval, také zjevně nebyla náhoda.¹¹ Zájem nejen o Sedláčkovu dílo a jeho (vědeckou) pozůstalost je potom charakteristický pro léta bezprostředně po jeho smrti (do tohoto rámce spadá i reedice *Hradů*, realizovaná v letech 1931–1938, u příležitosti 10. výročí vzniku Československé republiky se začal vydávat reprint Sedláčkových píseckých dějin), kdy se objevují první dílčí studie věnované možnostem využití jeho pozůstalosti. Soustavně na význam a přínos Augusta Sedláčka upozorňoval ve svých pracích především František Roubík. Další výrazná vlna zájmu přichází v 80. letech (snad v alespoň volné souvislosti s *Českými hrady* Dobroslavy Menclové, jejichž dvojí vydání spadá do 70. let, jakož i s řadou *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, vycházející od roku 1981, jejíž autoři čerpali ze Sedláčkova díla měrou vrchovatou). Na počátku 80. let byl založen Klub Augusta Sedláčka (zastřešený plzeňským podnikem Škoda), sdružení zájemců o jedno z klíčových badatelských témat Augusta Sedláčka, tedy panská sídla. První svazek *Ročenky Klubu Augusta Sedláčka* vyšel roku 1984 a jeho úvodní článek přinášel Sedláčkův životopis, bibliografii a stručný rozpis obsahu jednotlivých sešitů uložených v rámci pozůstalosti. Druhým ohniskem zájmu o Augusta Sedláčka se stal Písek – pozvolna jako by se obnovovalo povědomí o Sedláčkovi jakožto součásti písecké regionální identity. Na počátku 80. let vyšla péčí písecké knihovny již citovaná bibliografie Sedláčkových prací (ovšem toliko z místních fondů a zjevně tedy určená především lokálnímu publiku); soustavně se Sedláčkově osobě a dílu od té doby věnuje písecký historik Ondřej Kolář, příležitostně pak řada dalších odborníků z oblasti historie i příbuzných vědních oborů.

Příležitostí k bilanci se stalo 150. výročí narození Augusta Sedláčka (Česká televize tehdy o Sedláčkovi připravila třicetiminutový dokument) – konference uspořádaná v roce 1993 ve své koncepci odrážela šíři Sedláčkova badatelského záběru, resp. spektra vědních disciplín, na jejichž poli se svými výzkumy pohyboval. Vedle kastelologie, genealogie, heraldiky (a sfragistiky) to byla především historická topografie, z pomocných věd historických pak diplomatika, metrologie a numismatika. Při téže příležitosti byla opět krátce věnována pozornost i Sedláčkově pozůstalosti – z hlediska studia metodiky historikovy (a speciálně Sedláčkovy) práce, jakož i z pohledu možností využití osobních kartoték pro další studium.¹² Ani tím ovšem bádání o Sedláčkovi neustalo, jak ostatně svědčí několik desítek titulů z doby po roce 1993, resp. 1995, kdy byl vydán konferenční sborník. Pravda nicméně je, že nemalým dílem

¹¹ Základní info o počáteční stezky Jiří PRÁŠEK, Z historie Sedláčkovy stezky (<http://www.icpisek.cz/docs/cz/sedlhst.xml>).

¹² August Sedláček a pomocné vědy historické. Sborník prací z konference ke stopadesátému výročí narození Augusta Sedláčka, red. Božena Kopiczková, Mladá Vožice 1995.

se jedná o pouhé drobnosti, připomínky osoby a díla Augusta Sedláčka, publikované zpravidla u příležitosti výročí narození/úmrťi, případně v jiných kontextech, přičemž speciálních prací, jež v daném směru prohlubují poznání, je jen pár. Sumarizující pohled nabízejí i předmluvy a doslovy, jimiž bývají doprovázeny reprinty Sedláčkových děl.¹³

¹³ Připomeňme tu alespoň následující práce: Rudolf TECL, Prvý známý (neúspěšný) pokus o archeologický výzkum v Táboře (aneb jak se mohl stát profesor August Sedláček i prvním tábořským archeologem), *Výběr* 31, 1994, s. 207–209; Profesora Augusta Sedláčka listy důvěrné (milostná korespondence slavného historika s Karolinou Rajskou původem z kolodějského mlýna), vyd. Josef Blüml – Vlastimil Kolda, Mladá Vožice 1998; Josef BLÜML, August Sedláček – poslední velikán české romantické historické vědy, in: Josef Blüml – Dagmar Blümllová – Bohumil Jiroušek a kol., *Jihočeši v české historické vědě*, České Budějovice 1999, s. 7–24; Petros CIRONIS, O prof. A. Sedláčkovi a městském archivu v Rokycanech. O působení prof. dr. A. Sedláčka v letech 1920–1925 jako městského archiváře v Rokycanech, *Rokycany* 1999; Emanuel CHALUPNÝ, Vzpomínky na Augusta Sedláčka, vyd. Josef Blüml, Mladá Vožice 1999; Vladimír RŮŽEK, Sedláčkovy Atlasy erbů a pečeti, in: A. SEDLÁČEK, *Atlasy I* (jako pozn. 5), s. 11–29; Alena JANKOVÁ, August Sedláček v Rychnově nad Kněžnou, *Rychnov nad Kněžnou* 2004 (vydáno v souvislosti s reprintem Sedláčkových rychnovských dějin); Ondřej KOLÁŘ, Numismatik August Sedláček, *Numismatické listy* 65, 2010, s. 161–170.

Jedním z odvětví Sedláčkovy vědecké práce, jimž byla dosud věnována jen částečná pozornost, je historická geografie.¹⁴ Vymezení záběru (předmětu studia) této vědní disciplíny je natolik široké, že je potřeba je upřesnit s přihlédnutím k Sedláčkovu dílu: historická geografie v pojetí jeho doby (a jeho díla) měla nejbližší k dějinám osídlení, vývoji sídelních a správních struktur a historické topografii.¹⁵ To je dobře známo. A do značné míry i to, jak zásadní dílo Sedláček v uvedených oblastech vykonal. Pro ilustraci připomínáme dvojí: nejprve *Snůšku* pomístních jmen, chronologicky zasahující od nejstarších zmínek zhruba do 17./18. století. Poměrně skromně nazvané dílo se skládá ze tří hlavních oddílů, kdy společným jmenovatelem je významný podíl pomístních jmen v pojednáváných pramenech (popisy průběhu hranic všech kategorií; monografická pojednání významných vodních toků – resp. jejich reflexe v písemných pramenech; geografické celky a stará pomístní jména v jejich obvodu, zpravidla včetně lokalizace, minimálně hypotetické). Dílo (doprovzené navíc i rejstříky, jež mohou sloužit i jazykovědnému bádání o pomístních jménech) je současně jedním z ilustrativních dokladů Sedláčkovy pracovní metody a smyslu pro logické strukturování rozsáhlé pramenné materie tak, aby obsažnost nebyla na újmu přehlednosti. A pokud právem *Snůšku* označíme jako zásadní dílo v oboru starých pomístních jmen, pro oblast historického místopisu to platí o *Místopisném slovníku*, vydávaném po sešitech v letech 1895–1908. Ve všech případech byly autorovi spolehlivou oporou, ba východiskem jeho kartotéky, odkazy provázané s excerpty, k nimž tvořily vlastně klíč.¹⁶

Podstatně méně je známo, že August Sedláček hojně při své práci využíval kartografické metody – tj. byl autorem obsáhlého souboru historických map (rekon-

¹⁴ K tematickému záběru historické geografie souborně Eva SEMOTANOVÁ, *Historická geografie českých zemí*, Praha 2002; speciálně k vymezení předmětu zájmu disciplíny Eva SEMOTANOVÁ – Pavel CHROMÝ, *Historická geografie: most mezi historií a geografii*, in: IX. sjezd českých historiků. Pardubice 6.–8. září 2006. Sv. 2. *Historie v kontextu ostatních vědních disciplín*, Brno 2008, s. 231–246; chronologický i tematický rozptyl dnešní české historické geografie odrážejí bilanční studie pro období středověku, raného novověku i 19. a 20. století v monotematickém čísle HG 38/1, 2012 (vydaném u příležitosti 15th International Conference of Historical Geographers, konané v Praze 2012), a taktéž struktura kapitol v knize *Krajina jako historické jeviště*, red. Eva Chodějovská – Robert Šimůnek, Praha 2012.

¹⁵ Počátky české historické geografie (rozumí se, že jde o disciplínu s proměňujícím se, resp. vyvíjejícím se zorným úhlem, jak je dáno už předmětem jejího studia) spadají již do 19. století, jakkoli jakožto samostatná disciplína se plně etablovala až od pozdních 60. let 20. století, kdy byl založen stejnojmenný časopis) nejnověji připomněl Jiří MARTÍNEK, *Wilhelm Friedrich – zakladatel české historické geografie?*, HG 39, 2013, s. 113–126.

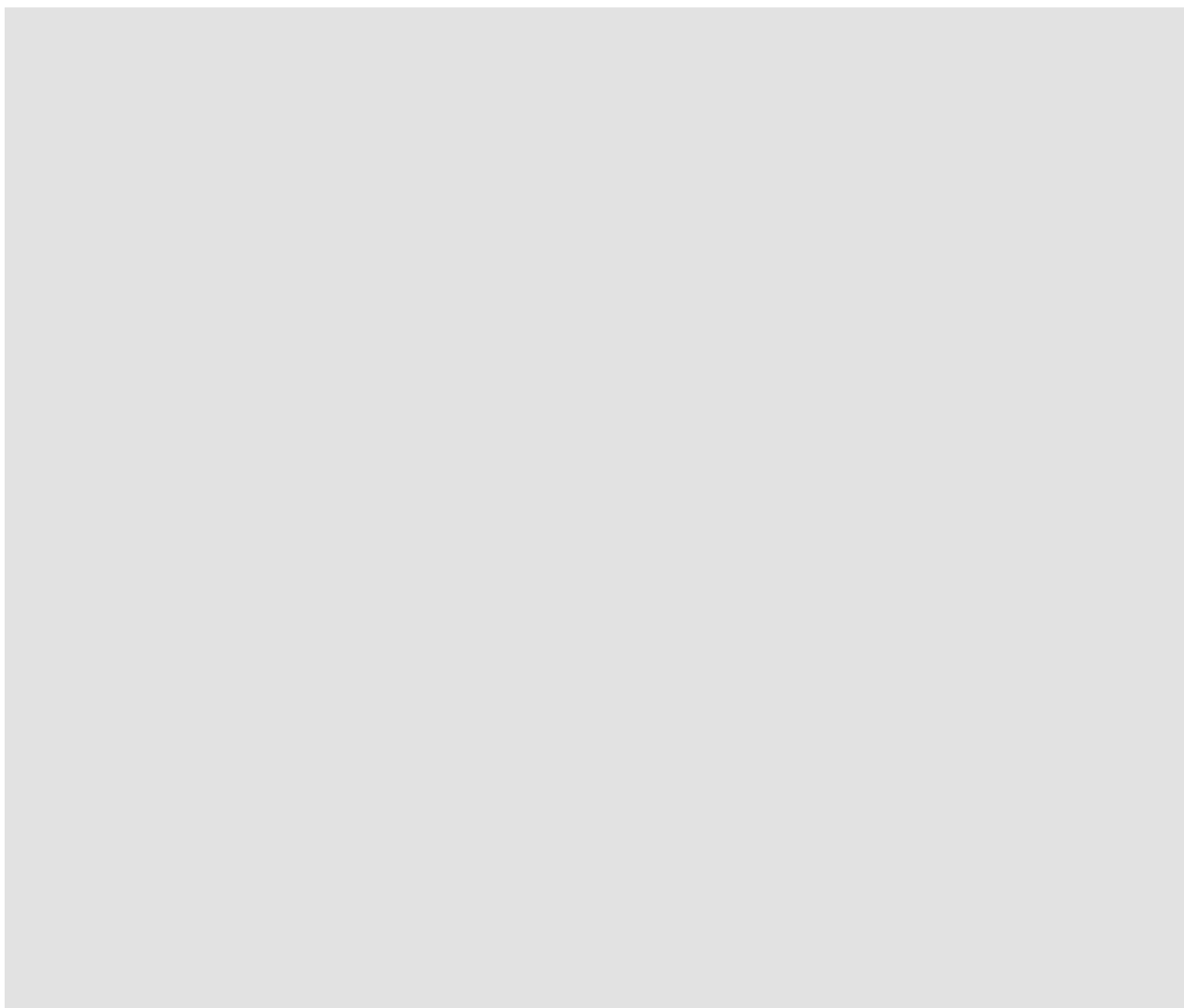
¹⁶ A. SEDLÁČEK, *Snůška starých jmen* (jako pozn. 4); TÝŽ, *Místopisný slovník* (jako pozn. 5).

strukčních map).¹⁷ A to přesto, že zmínky o jeho vztahu k mapám a kartografické metodě jakožto jednom z výrazových prostředků uchopení minulosti se objevují jak v *Pamětech*, tak v textech vydaných u příležitosti Sedláčkových životních jubileí, a nechybějí ani v nekrolozích (výslovně např. J. Pekař) a ovšem následně v statích věnovaných jeho pozůstalosti (především F. Roubík).¹⁸ Rukopisné rekonstrukční mapy tvořily nedílnou součást Sedláčkovy vědecké práce dávno předtím, než se kartografický způsob vyjádření (zvoleného výseku) minulé reality zařadil do běžného historikova instrumentária.

Svým vznikem (a účelem) byly těsně propojeny s ostatními typy jeho „interní“ materiálové evidence – vycházely z regist a výpisů v sešitech, resp. záznamů k jednotlivým lokalitám, začleněným na příslušná místa genealogických a topografických kartoték (z nadačních a donačních, kupních/prodejních listin, deskových vkladů, urbářů, *dílčích cedulí* i dalších pramenů). Rekonstrukce průběhu hranic, územněsprávních jednotek (zvláště krajů), vývoje osídlení (opakovaně se v jeho rukopisných podkladových mapách setkáváme s doplněnými letopočty nejstarších písemných zpráv), národnostních poměrů (průběh jazykových hranic) i rozsahu panství světských i církevních představovaly hlavní příležitosti k využití metody historických map. Již v mladém věku si (na základě Heberových *Burgen*, jež měl jeho otec ve své knihovně, i Palackého *Popisu království Českého*, vydaného 1849) zakresloval do map panská sídla; mapy hradů, zámků a tvrzí v jednotlivých krajích (resp. jednotlivých svazcích *Hradů*) jsou potom způsobem graficky jednotným od prvního do posledního svazku připojeny jako přílohy Sedláčkova stěžejního životního díla. Vzhledem k tomu, že možností k publikování rekonstrukčních map doba nabízela pomálu,

¹⁷ Pojmů „historická mapa“ a „rekonstrukční mapa“ užívám v souladu s běžným územ, tj. ve smyslu tematické mapy, zachycující (kartografickými výrazovými prostředky) výsledky historického (event. archeologického, historickogeografického apod.) výzkumu, jinak řečeno vybraný jev či jevy rekonstruované ke stanovenému datu či časovému úseku. Eva SEMOTANOVÁ, *Dějiny, současnost a perspektivy rekonstrukčních map*, HG 34, 2007, s. 197–215, k terminologii (historická / rekonstrukční mapa vs. stará mapa) s. 197–200; tamtéž (s. 200–201) stručný nástin počátků rekonstrukčních map v české historické vědě. Jejich užití se datuje zhruba od poloviny 19. století – nejobsáhlejší svého druhu je dosud soupis „Historické mapy českých zemí“, který pořídil František ROUBÍK, *Soupis map českých zemí I*, Praha 1951, s. 243–261, č. 1186–1402.

¹⁸ Ze Sedláčkových *Pamětí* lze připomenout např. pasáž, vztahující se k období jeho píšec-kých gymnazijních let a výstižně předznamenávající celoživotní zájem: „*Mne k sobě nevábila matematika a astronomie vábila trochu, ale nejvíce se mi líbilo kreslení map, a tím také místopis, takže jsem se pokusil o zpracování píseckého okolí (asi v letech 1861–1863), ovšem nikoliv tak úhledně, jak otec dovedl*“ (A. SEDLAČEK, *Paměti z mého života* (jako pozn. 1), s. 117). – Sedláčkovy historické mapy (tištěné i část netištěných) eviduje F. ROUBÍK, *Soupis* (jako pozn. 17), s. 254–255, č. 1317–1329; seznam lze doplnit Sedláčkovými historickými mapami Orlicka a Zvíkovska, o nichž je pojednáno níže.

tvoří v souboru Sedláčkových tištěných historických map přílohy *Hradů* poměrně vysoký podíl.¹⁹

Z větších souborů lze dále připomenout mapy církevní sítě, zhotovené na základě Tomkovy edice *Registra decimarum papalium* (vydané 1873), jež se staly přílohou Sedláčkova exempláře, a ovšem sérii map, jež vznikly jako doprovodný materiál ke studiu krajského zřízení (soudní a berní obvody, formování krajů, vývoj a proměny jejich obvodů). Přípravné články vydal Sedláček pro Čechy již v letech

¹⁹ Přílohové mapy jednotlivých svazků *Hradů* poslouží především pro přehled teritoriálního rozsahu jednotlivých svazků (a tedy panských sídel v nich pojednaných); jakožto svého druhu rekonstrukční mapy byly již překonány jednak publikací Josef HOBZEK – Eva ŠAMÁNKOVÁ, *Mapa hradů a zámků Československé republiky 1 : 750 000*, Praha 1959, jednak přílohovými mapami sedmisvazkového díla *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I–VII*, Praha 1981–1988 (jakkoli zde užívané kategorie *hrad – zámek – tvrz*, a ještě více klasifikace *stojící – zřícenina – zaniklý* vnímáme jako nutně subjektivní a tedy jen orientační).

1876 a 1877 a když na počátku 90. let publikoval studii o starých moravských krajích, ohlašoval, že „*výsledky prací svých o zemi české co nevidět u veřejnost vydati míním*“. K tomu ovšem došlo až po plných třiceti letech (1921). Sedláčkovy mapy ale i tak zůstaly pouhým podkladovým materiálem – ani články, ba ani knižní monografie k dané problematice mapovými přílohami doprovozeny nebyly.²⁰ Z jednotli-

²⁰ August SEDLÁČEK, O rozdělení Čech na kraje za panování rodu Lucemburského, ČČM 50, 1876, s. 140–150, 346–363 + dodatky k témuž ČČM 51, 1877, s. 194–195, 637–638 – hned v záhlaví autor odkazuje na podkladové mapy: „*Při mých pracích topografických bylo mi potřeba nejen sestaviti podrobné mapy starodávného církevního rozdělení, nýbrž i načrtnouti starobylé kraje, jak bývaly v 14. století, abych věděl kam klásti osady stejného pojmenování*“ (s. 140, pozn. 1); TÝŽ, Kraj Chýnovský v dávných dobách, in: Výroční zpráva c.k. vyššího reálného gymnasia v královském městě Táboře za školní rok 1885, s. 3–17; TÝŽ, O starodávnm rozdělení Moravy na kraje, ČMM 15, 1891, s. 18–27, 118–129, 196–207, 298–311 (cit. s. 18); TÝŽ, O starém rozdělení Čech na kraje (jako pozn. 4).

vých studií, k jejichž podkladům patřily mapy, můžeme jmenovat stati věnované průběhu hranice česko-rakouské a česko-lužické, rozsáhlé územněsprávní celky představovalo např. klášterství Zlatá Koruna (prvotní obvěnění ve světle listin z let 1263/1268–1284) anebo tzv. frýdlantské knížectví (tj. doména Albrechta z Valdštejna). Výslovné zmínky zasluhuje i rekonstrukční mapa struktury majetkové držby v regionu (pozdějšího) Tábořska k roku 1420, publikovaná (bohužel jen černobíle a v nepříliš vysoké tiskové kvalitě) jako příloha Thirovy studie o vykopávkách na hrádku Kozí.²¹

²¹ August SEDLÁČEK, Jak se měnily a ustálily meze Čech a Rakous dolních, in: Výroční zpráva c.k. vyššího reálného gymnasia v královském městě Táboře za školní rok 1877, s. 3–16; TÝŽ, O ustálení hranic mezi Čechami a Lužicí, ČČM 66, 1892, s. 238–252; TÝŽ, Meze knížetství Frydlantského, ČČM 51, 1877, s. 41–54 + mapa za s. 200; TÝŽ, K topografii Zlatokorunského klášterství, ČČH 25, 1919, s. 276–278; K[arel] THIR, Kozí hrad po vykopání, in: XVI. Zpráva o městském museu a veřejné městské knihovně v Táboře za rok 1912, Tábor 1913, s. 9–21, mapka za s. 16.

Dříve, než obrátíme blíže pozornost k souboru čtyř pozapomenutých historických map, lze se zamyslet nad Sedláčkovou prací s mapami přímo v terénu. Příležitost k tomu nabízí úsměvná historka, vztahující se k hrádku u Drchlavy (4 ½ km SSZ od Dubé); Sedláček (na příslušném místě svých *Hradů*) popis terénní situace zahajuje slovy „*ostroh skalnatý a na tři strany srázný, lesem obrostlý, který byl příkopem překopán*“. Poté, co si místo prohlédl, šel (jako obvykle v takových případech) do vesnice „*k představenému, vylíčil jsem mu srozumitelně, že potřebuji si udělati náčrtek z katastrálních map, abych poznal rozměry, aneb co jiného bylo třeba*“. Což nepostrádá zajímavost v obecné rovině: součástí Sedláčkových *Hradů* je řada plánek tvrzišť/hradišť (i hradů) a nejednou i jejich nejbližšího okolí (právě s pomocí příslušných výseků katastrálních map), a máme tedy možnost nahlédnout, jakým způsobem vznikaly. Samozřejmě neobjevily se zde všechny – a právě hrádek u Drchlavy je jedním z takových případů. Bohužel není známo, kam náčrty pořizované v terénu posléze přišly – čekali bychom, že je systematický Sedláček zařadí na příslušná místa

svých kartoték, to se však nestalo, a ani odkazy na některý ze sešitů, v němž by byly soustředěny, v kartotéce nenajdeme. Zbývá tedy doplnit alespoň pointu drchlavské historky: tamější představený Sedláčka „*nesoucího tašku s potřebami*“ pokládal za obchodního agenta, a jako takového jej rázně odmítl; nicméně poté, co mu Sedláček vysvětlil, oč mu jde, i zde uspěl a do map mohl nahlédnout.²²

²² August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého XIV. Litoměřicko a Žatecko*, Praha 1923, s. 264; A. SEDLÁČEK, *Paměti z mého života* (jako pozn. 1), s. 116.

Historické mapy Orlicka a Zvíkovska

Jen zřídka August Sedláček pracoval na objednávku jednotlivců. Pro Leopolda Bohumila Thuna zpracoval dějiny jeho panství Benátky nad Jizerou (1879–1880), pro Augusta Doerra, s nímž Sedláčka pojila dlouholetá spolupráce a snad i přátelství, sepsal dějiny jeho statku Smilkov, a když roku 1903 projevil tehdejší majitel Konopiště, František Ferdinand d'Este, zájem o spis pojednávající o dějinách panství, jež by mohl co *souvenir* rozdávat svým hostům, byl Sedláček obezřetný, napsal jen část na ukázkou, a (jak správně tušil) tím věc skončila.²³ K tomu můžeme dodat, že tak či onak „na objednávku“ ovšem vznikla řada Sedláčkových děl – především pak regionální monografie, sepisované z podnětu příslušných obcí, jež převzaly náklady na vydání díla. Rané Sedláčkovy regionální monografie vznikaly již okolo přelomu 60. a 70. let 19. století – věnovány byly dějinám rodné Mladé Vožice (1870) a místu prvního učitelského působení, tedy Rychnova n. Kněžnou (1871); ve druhém případě se autor v pozdně romantickém duchu psal A. Sedláček Vožický. Do 70. let pak spadá ještě monografie dějin Čáslavi (1874), další potom jsou výrazně mladšího data – dějiny Třebenic v Českém středohoří (1897) a především pak rozsáhlé trojdílné dějiny Písku (1911–1913), kam Sedláček z Tábora přesídlil (1899); naproti tomu dějiny Tábora zůstávaly vzdor čtvrt století zde strávenému (1875–1899) do značné míry stranou Sedláčkova zájmu (svou roli tu – vedle skutečnosti, jak barbarsky se v Táboře naložilo se starým městským archivem – hrála i okolnost, že se tábořskými dějinami zabývali Martin Kolář a Karel Thir).²⁴ Na objednávku – jak zcela zřetelně vyplývá z úvodního slova – vzniklo i Sedláčkovy poslední dílo, jímž byly dějiny Prácheňského kraje (1926). Útlý svazek o dějinách Vitorazska (1920) reagoval na

²³ August SEDLÁČEK, Historische Notizen über die Herrschaft Benatek. Als Manuscript gedruckt, Prag 1882 (o Thunově objednávce se výslovně hovoří v předmluvě, datované v srpnu 1880 na zámku Bonrepos), J. V. ŠIMÁK, August Sedláček, b. m., b. d. [post 1926], s. 9 (s vročením dějin benáteckého panství do roku 1877); A. SEDLÁČEK, Paměti z mého života (jako pozn. 1), s. 83 (Smilkov), 160–162 (Konopiště).

²⁴ August SEDLÁČEK, Minulost města Mladé Vožice v Tábořsku, Praha 1870; TÝŽ, Rychnov nad Kněžnou. Pokus dějepisný, Praha 1871; TÝŽ, Děje města Čáslavě, Praha 1874; TÝŽ, Děje Třebenic, Třebenice 1897; TÝŽ, Dějiny královského krajského města Písku nad Otavou I–III, Písek 1911–1913. – K tábořským dějinám publikoval toliko útlý spis Sbirka listovních pamětí města Tábora, Tábor 1897, přičemž čtyři Sedláčkova regesta z pramenů dnes nezvěstných z let 1519/1528–1555 (rejstříky dluhů, výdaje na práce na hradě, neoprávněný lov, útrpné právo) zveřejnil Rudolf TECL, Několik deperdit k dějinám Tábora 16. století, Výběr 42, 2005, s. 17–19. O téměř úplné skartaci středověkých fondů tábořského archivu TÝŽ, Ještě k datu zničení tábořského městského archivu, Výběr 42, 2005, s. 126–128 (léta 1848–1849), zmínka A. SEDLÁČEK, Paměti z mého života (jako pozn. 1), s. 152.

dobovou poptávku danou poválečným vymezením hranic Československa s Rakouskem jen potud, že se přetiskl starší Sedláčkův článek, publikovaný již roku 1877.²⁵

Konkrétní souvislosti vzniku čtveřice historických (rekonstrukčních) map dedikovaných Karlu (III.) ze Schwarzenbergu (1824–1904) neznáme – na obálce přichází datace 1893 a s velkou měrou pravděpodobnosti proto můžeme předpokládat přímou souvislost s přípravou 11. svazku *Hradů (Prachensko)*, v němž se oba Schwarzenbergovy hrady (resp. hrad Zvíkov a zámek Orlík) objevily (1897). Sám Schwarzenberg je zde vyzdvihován jako obnovitel rozpadajícího se Zvíkova, zatímco u schwarzenberského rezidenčního Orlíka se připomíná (jen) jeho podíl na úpravě okolí zámku.²⁶ Soubor skromně nazvaný „*Náčrtky okolí Orlíka a Zvíkova*“ obsahuje čtyři mapové listy jednotného formátu (zhruba A2) založené ve složce se Sedláčkovým vlastnoručním nadpisem a věnováním: „*Náčrtky okolí Orlíka a Zvíkova za Karla IV., po r. 1430, po r. 1540 a r. 1620, které Jeho Jasnosti, knížeti pánu Karlovi ze Schwarzenberga r. 1893 k zalíbení udělal Aug. Sedláček, c. k. gymnasijsní professor a konservator, spisovatel díla: „Hrady a zámky české“, toho času v Táboře*“.²⁷ Nakolik Sedláček skutečně mapy vyhotovil jen z respektu (event. z vděčnosti např. za zpřístupnění orlického archivu a interiérů Zvíkova a Orlíku), případně přímo na žádost Karla ze Schwarzenbergu, a nakolik třeba očekával, že by – se Schwarzenbergovou finanční podporou – mohlo dojít k jejich publikování, pochopitelně nevíme. Určité oprávnění této spekulaci dodává dobový kontext – výroba historických (rekonstrukčních) map (míněno tištěných) byla nákladná a nerentabilní, zdaleka ne všechny záměry bylo možné realizovat (např. Hermenegild Jireček zamýšlel zpracovat atlas dějin středověku).²⁸ Řešením by býval pouze mecenát, jehož se ze strany Schwarzenberga mohl eventuelně Sedláček nadát. Svou roli zde případně mohla sehrát skutečnost, že jen pár let před vznikem map zpracoval a vydal orlický archivář František Tyl „*k výslovnému přání Jeho Jasnosti knížete pána Karla ze Schwarzenberga, štedrého příz-nivce Zvíkova*“ svou knihu o dějinách hradu a panství Zvíkova (v souladu s očeká-

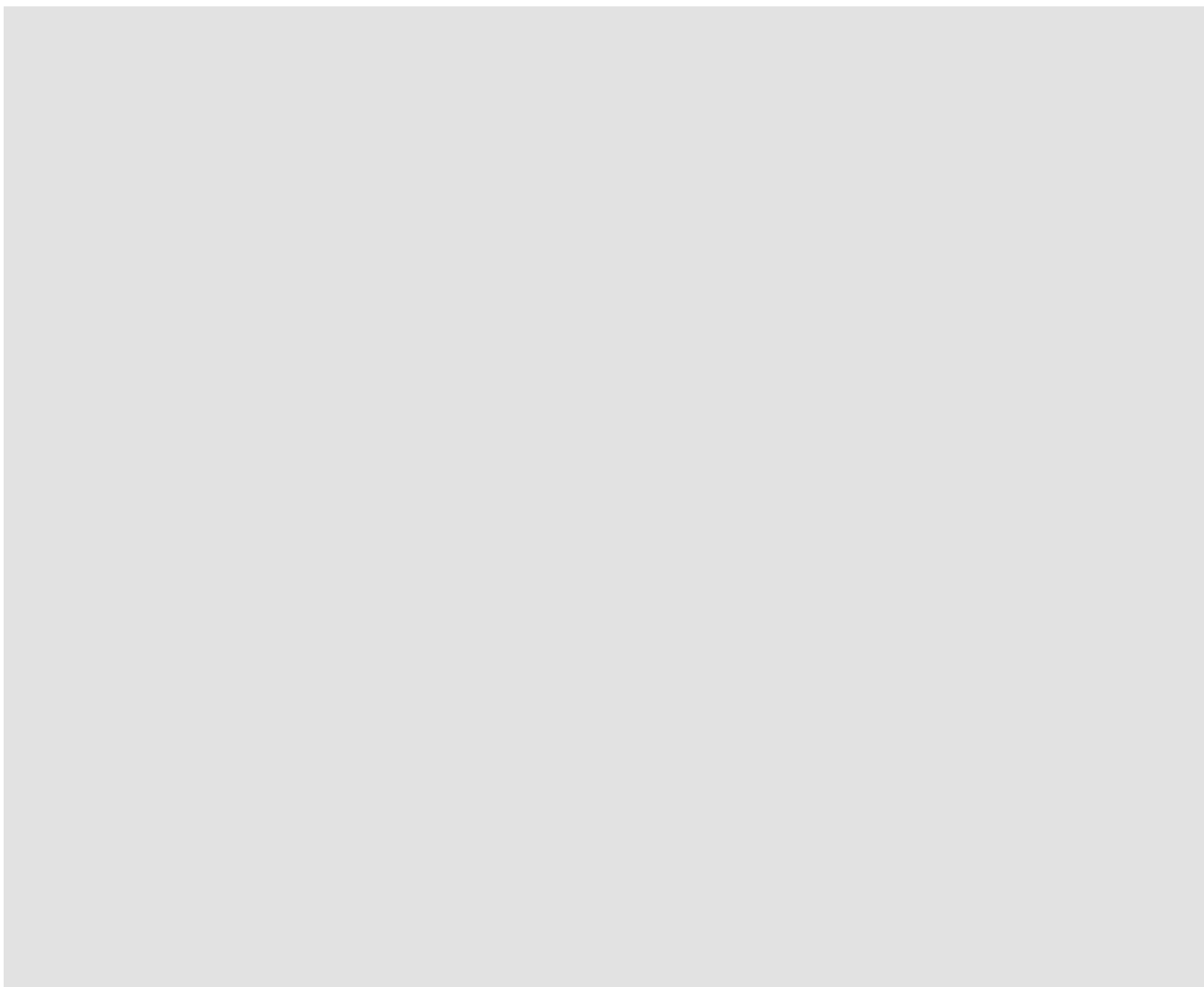
²⁵ August SEDLÁČEK, *Děje Prachenského kraje*, Písek 1926; TÝŽ, *Z dějin Vitorazska. Jak se tvořily a měnily meze Čech a Rakous Dolních*, Tábor 1920 [= *Jak se měnily a ustálily meze Čech a Rakous Dolních* (jako pozn. 21)].

²⁶ August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého XI. Prachensko*, Praha 1897, s. 1–55 (Zvíkov), s. 56–66 (Orlík); o Karlovi ze Schwarzenbergu ve vztahu ke Zvíkovu s. 43–44, k Orlíku s. 66. – Zdeněk BEZECNÝ, *Schwarzenbergové a jejich Orlík v 19. století*, JSH 68, 1999, s. 129–145.

²⁷ SOA Třeboň, Vs Orlík, VI B 3a.

²⁸ E. SEMOTANOVÁ, *Dějiny, současnost a perspektivy rekonstrukčních map* (jako pozn. 17), s. 201. – Ostatně je dobře známo, že právě z finančních důvodů se i vydávání *Hradů* protahovalo (a poslední díl byl dotištěn až po Sedláčkově smrti).

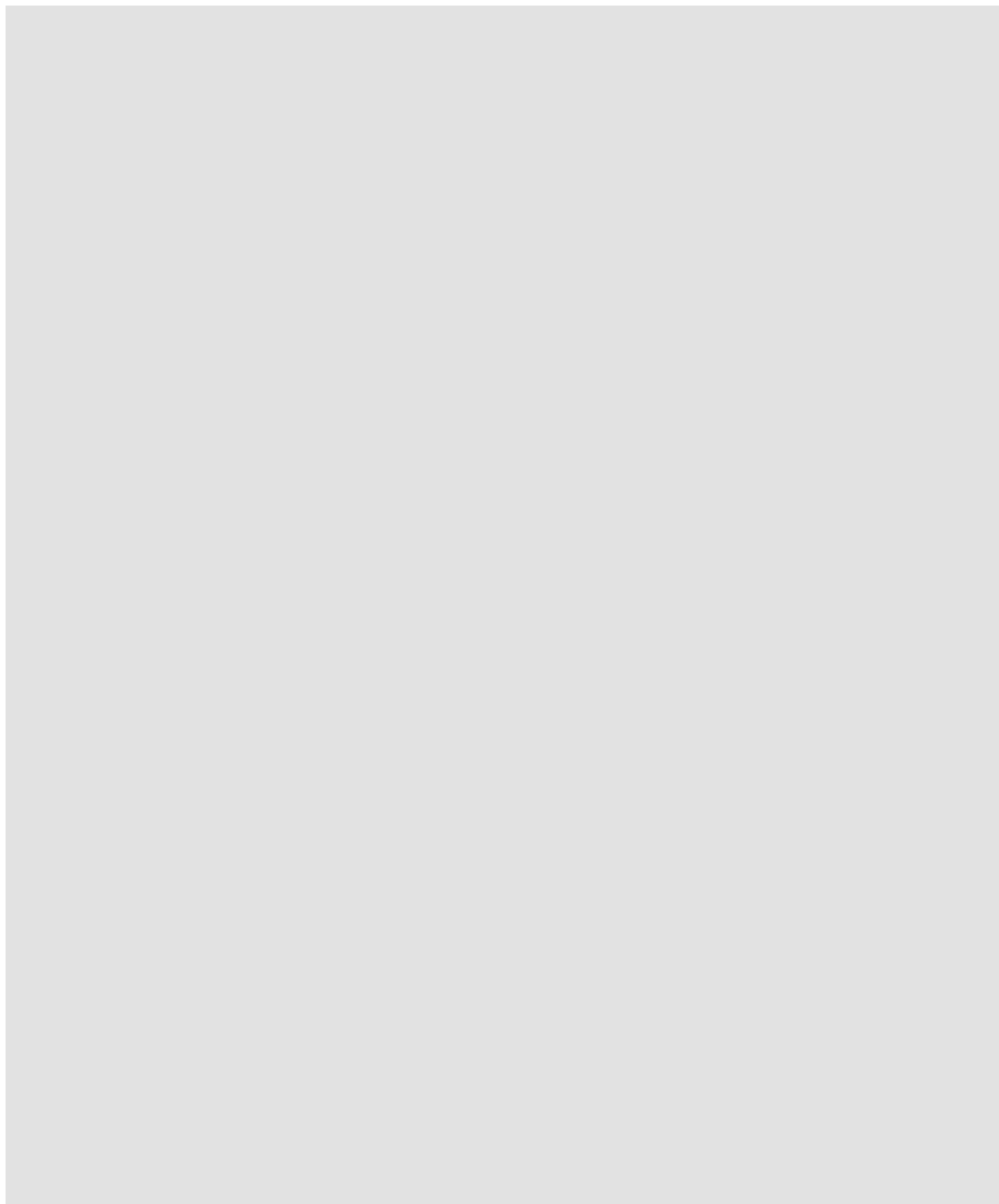
váním je Schwarzenbergovi i dedikována, a ačkoli dle udání na titulním listu vyšla „nákladem spisovatelovým“, těžko předpokládat, že by ji Tyl financoval bez Schwarzenbergovy podpory).²⁹ Každopádně Sedláčkovy mapy publikovány nebyly, a založeny ve fondu Velkostatek Orlík upadly v zapomnění. Jedná se o plošně nejrozsáhlejší, detailní a tudíž i jedny z nejpracnějších Sedláčkových (minimálně dnes známých) rekonstrukčních map.

Vymezení zájmového prostoru je na všech listech shodné – jádrem je panství Orlík a Zvíkov, na severu sahají mapy zhruba k linii Tochovice – Kamýk, na jihu do severního okolí Písku (nejjižnější farní obcí zachycenou na mapách je Záhoří), na západě vede hranice zhruba po linii Tochovice – Mirovice, na východě pak po

²⁹ František TYL, Paměti Zvíkovské. Obraz místopisný a dějepisný Zvíkova, hradu i panství, Praha 1888.

linii Kamýk – Milevsko. Zachycené území se rozkládá v severovýchodním okraji někdejšího Prácheňského kraje, s nepatrnými přesahy do krajů okolních (v daném případě Podbrdská a Bechyňska). Nejedná se o historický celek – určujícím faktorem byla teritoriální vazba na jádro domény orlické větve rodu Schwarzenbergů, přičemž

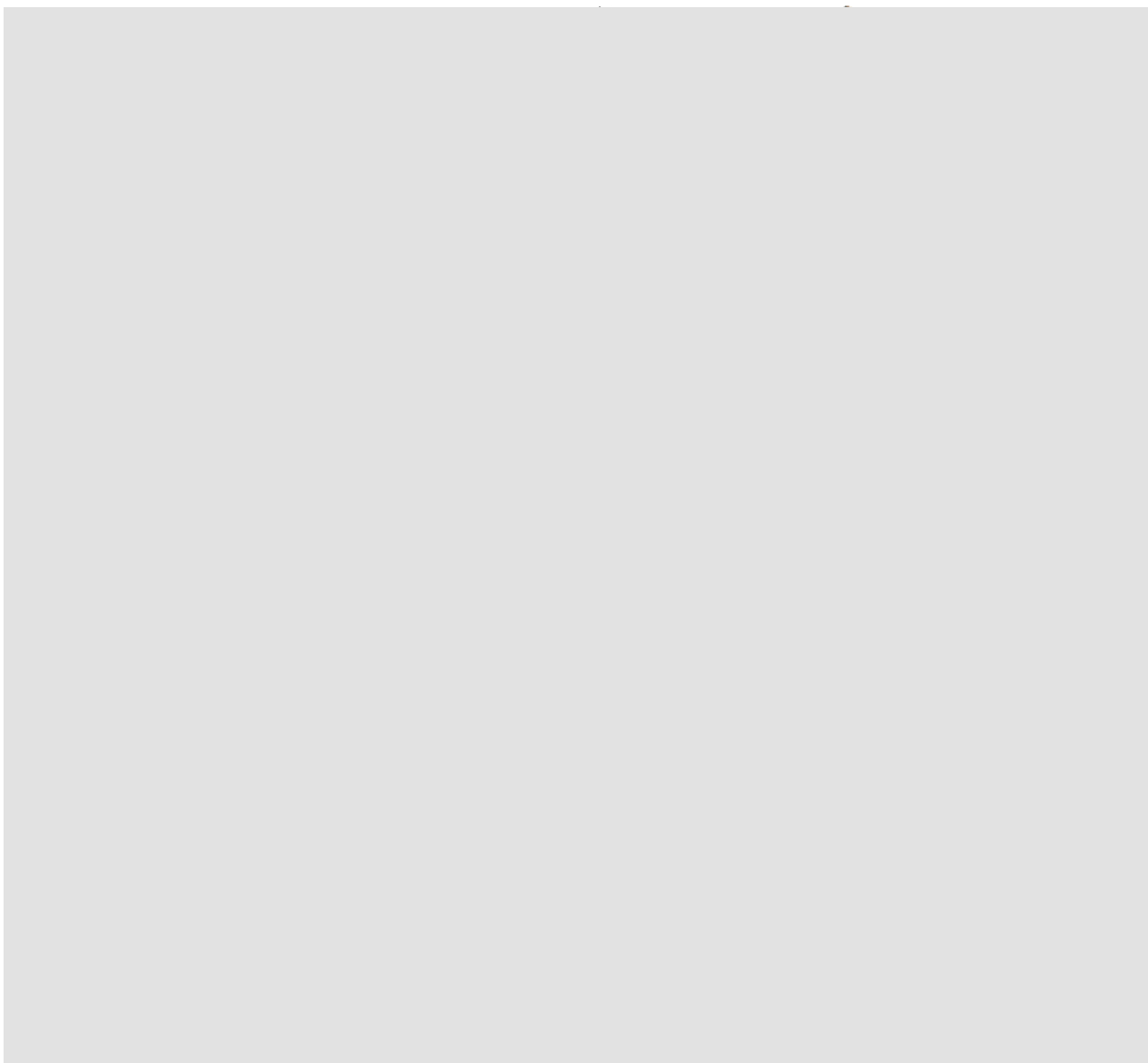
není od věci připomenout, že zatímco Zvíkov a Orlick se jakožto součást dědictví po Eggenbercích staly schwarzenberským majetkem již roku 1710 (od 1802 majetkovým dílem a Orlick rezidencí sekundogenitury, označované odtud orlická větev), drobnější statky v okolí (a zachycené tedy na mapě) získávali větším dílem až v průběhu 19. století. Např. roku 1816 byly připojeny Bukovany, Karel II. ze Schwarzenbergu (1802–1858), manžel Josefíny Vratislavové z Mitrovic, vyženil statky Čimelice, Tochovice a Osov, roku 1847 pak přikoupil Varvažov. S určitou nadsázkou tak můžeme Sedláčkovy rekonstrukční mapy věnované Schwarzenbergovi vnímat jako kartograficky vyjádřené dějiny jeho panství Orlick v rozsahu druhé poloviny 19. století. Schwarzenbergův zájem v tomto směru náleží (nebo to minimálně můžeme předpokládat) do širšího rámce těsné identifikace Schwarzenbergů s vlastními statky, jejich koncepcí tamější kulturní krajiny (hospodářské dvory, parkové úpravy), zahrnující i pozornost věnovanou drobným šlechtickým sídlům, a snad i určitého (programového) tradicionalismu – velkoplošný schwarzenberský rodokmen z konce 19. století je ukázkovým příkladem jak svým uměleckým pojetím, tak volbou výrazových prostředků: upomíná na výpravné genealogie provázené pohledy na nejvýznamnější rodové rezidence (po staletí vnímané jako jedny z klíčových komponentů rodové identity), hojně rozšířené již od dob renesance.³⁰

Z hlediska obsahového je meritem jednotlivých map rekonstrukce struktury majetkové držby ke čtyřem shora vymezeným časovým obdobím. Autor kombinuje metodu barevného odlišení statků královských (zeměpanských), duchovenských a šlechtických s popisky vtělenými přímo do mapy, event. do legendy (uvedení vlastníka). Sídelní síť (včetně panských sídel a kostelů), vodní síť (přicházejí toliko dvě páteřní vodoteče sledované oblasti – Vltava její přítok Otava, bez označení) a hranice jsou kresleny tuší, plochy jednotlivých majetkových dílů (statků, panství) barevnými pastelkami (v případě čtvrté mapy v pořadí – „*Okolí Orlika a Zvíkova r. 1620*“ – jsou barevně jen obtaženy hranice, plochy nejsou vybarveny). Na všech mapách jsou evidována panská sídla / centra teritoriální správy a kostely v příslušné době existující (resp. taková, jejichž existenci bylo možné doložit písemnými prameny).³¹ Tyto,

³⁰ Černobílá fotografie historizující schwarzenberské genealogie je součástí přehledové studie Václava RAMEŠE, *Proměny schwarzenberského panství v Čechách*, in: *Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii*, red. Martin Gaži, České Budějovice 2008, s. 25–36, zde s. 29. – V téže knize několik statí věnovaných koncepci schwarzenberské kulturní krajiny (s. 47–126, studie J. Žižky, V. Ourody, M. Pavlátové, V. Storma, M. Ehrlicha a I. Vorla).

³¹ Táž struktura panských sídel se o pár let později objevila v 11. svazku *Hradů*, v němž jsou zastoupeny všechny hrady a tvrze vyskytující se na mapách s výjimkou Kamýku (August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého XV. Kouřimsko, Vltavsko a J.-Z. Boleslavsko*, Praha 1927, s. 141–143); dnešní stav znalostí sítě drobných panských sídel doznal od dob Sedláčkových prohloubení především z hlediska stavební podoby jednotlivých lokalit, samotná geogra-

stejně jako jednotlivé vsi a městečka/města, jsou označeny konvenčními mapovými značkami:

Každá mapa má tak svoji legendu poplatnou jednak obsahu, jednak technické stránce věci, tj. popisky v legendě v případě, že nejsou vtěleny přímo do mapy. Na první mapě (období vlády Karla IV.) přicházejí jen obecná označení vlastníka (zeměpanské, duchovenské a šlechtické zboží), na dalších mapách se i v legendě objevují jména vlastníků. Např. na mapě „*Okolí Orlika a Zvíkova po r. 1430*“ páni z Rožm-

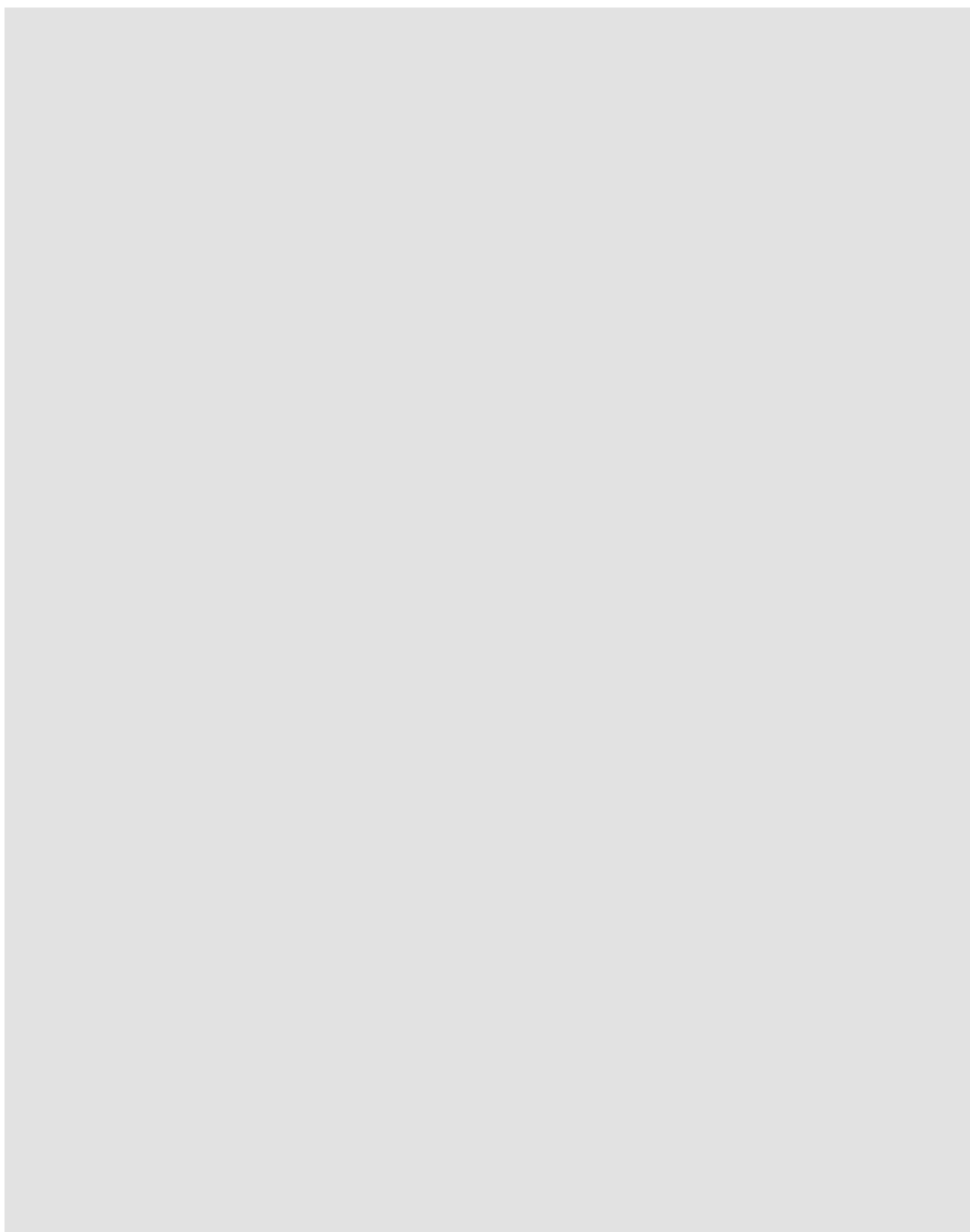
fická struktura byla doplněna jen jednotlivinami (Tomáš DURDÍK – František KAŠIČKA – Bořivoj NECHVÁTAL, *Hrady, hrádky a tvrze na Písecku*, Písek 1996 + přehledně dle přílohové mapy „*Tvrze a hrádky na Písecku*“).

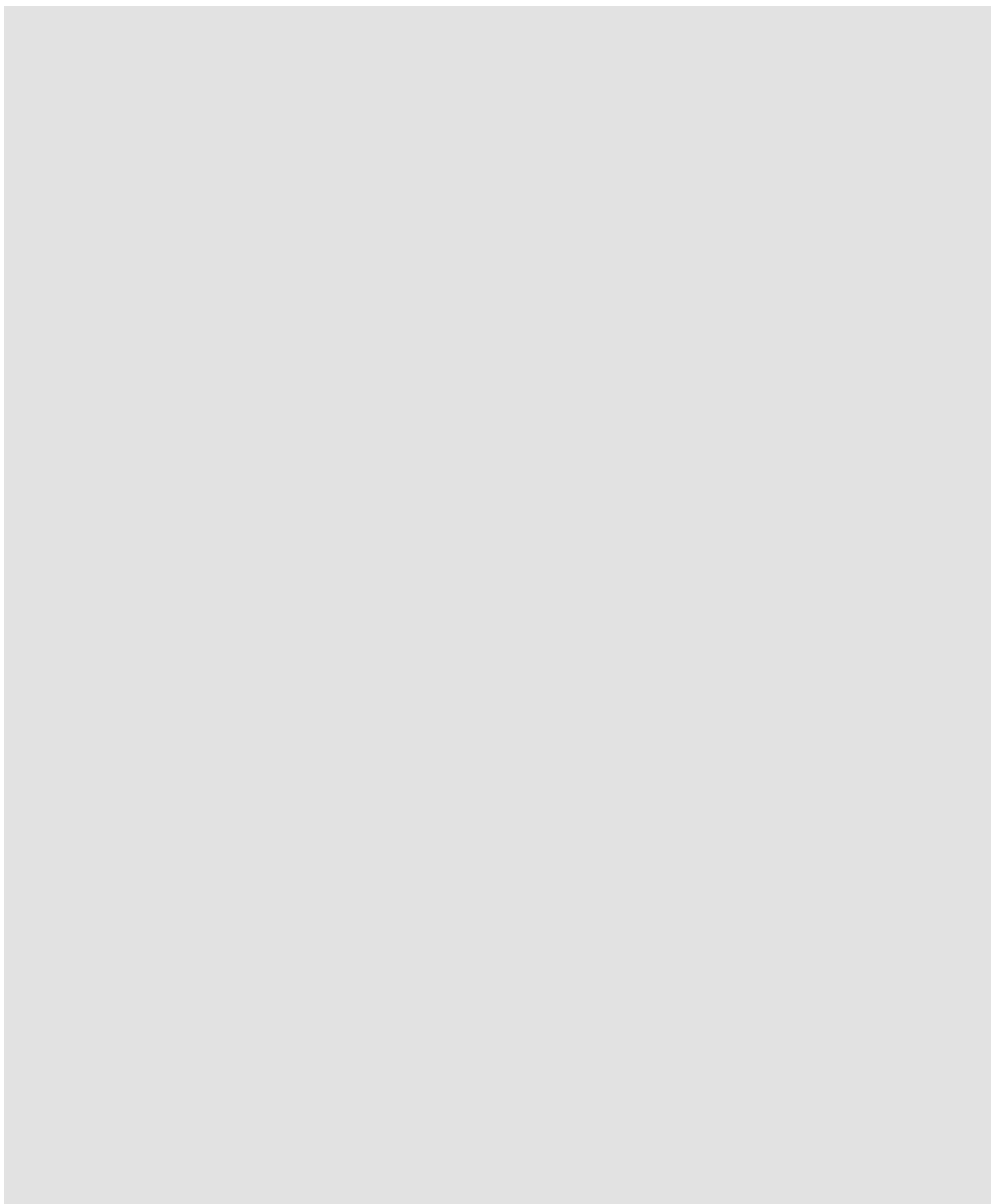
berka – zástavní držitelé panství Zvíkov, a Zmrzlikové ze Svojšína – zástavní držitelé panství Orlík a zboží Tochovice; vedle toho bývají jména vlastníků drobnějších statků uvedena přímo v mapě – např. statek Mirovice pánů z Rožmitálu. Více drobných statků je přípisem „*k Příbrami*“ identifikováno jako součást majetků pražského arcibiskupství, příslušnost k majetkům johanitského řádu přípisem „*k Strakonícům*“ (statek Varvažov). Některá drobná zboží zůstala bez popisku, jen barevně vymezena, a Sedláček tedy vycházel z toho, že jest se orientovat dle centra těchto statků. Analogicky je tomu i v případě mapy třetí a čtvrté.

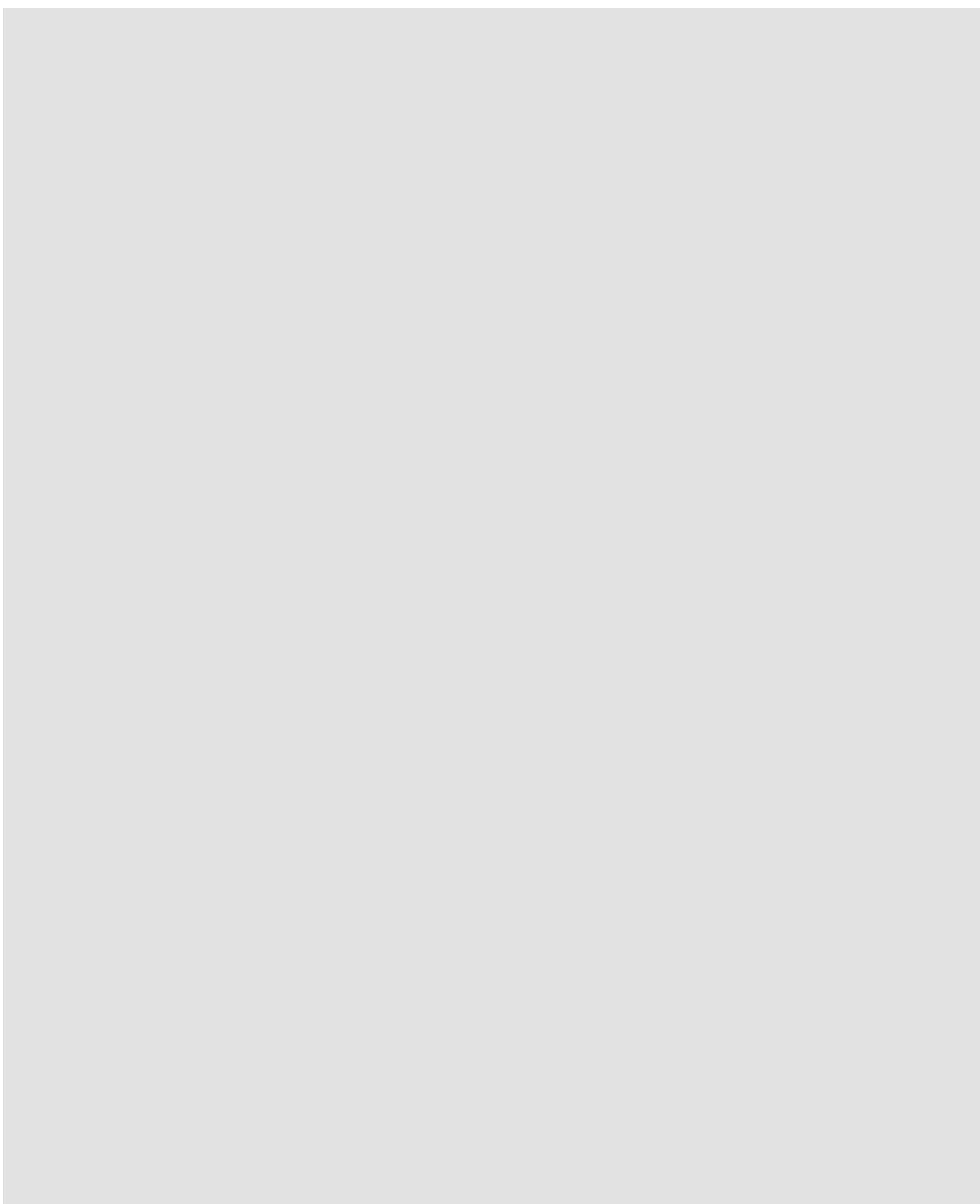
V dosavadní odborné literatuře, jež se zabývala tématem majetkové držby ve vymezené oblasti nebo některé její (podstatnější) části, nebyly – alespoň pokud je mi známo – Sedláčkovy mapy připomenuty. V jistém smyslu to nepostrádá logiku – jsou-li uloženy jako součást mapové sbírky fondu Velkostatek Orlík, ocitly se spolu s celým mapovým souborem stranou zájmu badatelů, kteří se zabývali dějinami oblasti v období středověku a raného novověku. František Roubík je v rámci svého shora citovaného soupisu historických (rekonstrukčních) map neviduje (srov. pozn. 17), neodkazuje k nim ani patrně nejlepší znalec regionálních dějin Zvíkovska a Orlicka, Jan Toman (1907–1996). Zmínku o nich nenacházíme ani v jeho speciální studii věnované sekularizaci arcibiskupských statků v západní části Sedláčkem sledované oblasti (tj. jižní Příbramsko a rychta Radobytece), resp. vytváření nových majetkosprávních struktur v 15. a 16. století.³² (Někdy po polovině 20. století byly zhotoveny – snad prací Tomanovou? – překresby více či méně věrné, zachovávající Sedláčkovu metodu barevného odlišení ploch statků / majetkových dílů, ovšem bez nadpisů a legend; dnes jsou taktéž uloženy ve fondu Vs Orlík.) Sedláčkovy mapy (v daném případě by aktuální byla pouze první z nich) nepřipomíná ani Zdeněk Dragoun, když rekonstruoval vývoj sídelních (a návazně majetkoprávních) struktur v Božeňsku zhruba do poloviny 14. století (Sedláčkem mapované území leží v jeho severní, resp. severovýchodní části).³³

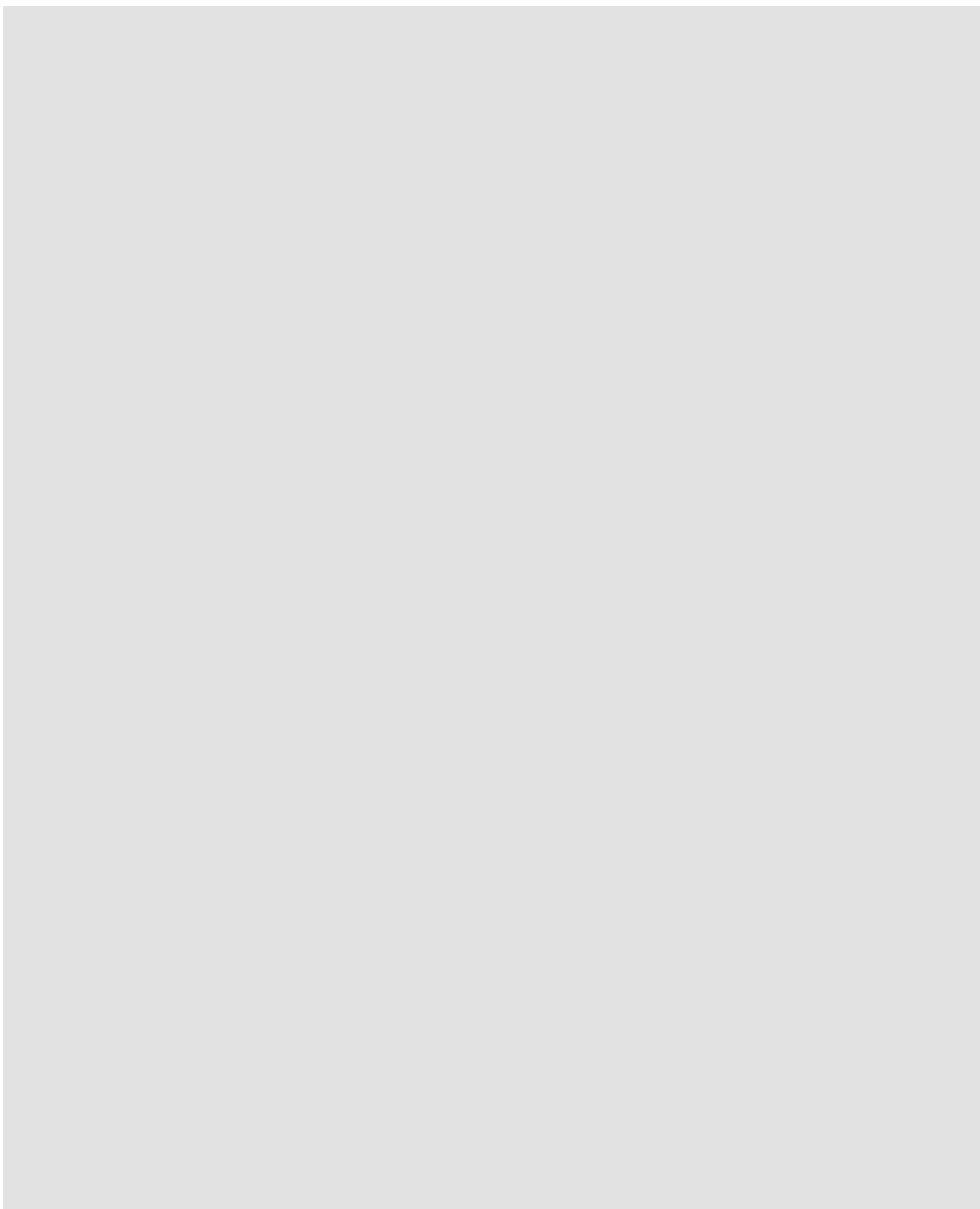
³² Jan TOMAN, Likvidace arcibiskupského panství příbramského v severním Písecku v době pohusitské, *Vlastivědný sborník Podbrdsko* 3, 1969, s. 33–42 (východiskem byly autorovi údaje urbářů arcibiskupství z let 1379 a 1390, přičemž sledoval majetková práva k jednotlivým vsím a jejich příslušnost k okolním državám v 15. a 16. století; současně vymezil některá specifika rychty radobytecké). – Z ostatních jeho prací dotýkajících se alespoň zčásti struktury majetkové držby v oblasti (stranou ponecháváme Tomanovy monografie věnované jednotlivým obcím – zpracovány jsou pro Mirovice 1948, Rakovice 1984, Nevězice 1987 a Zalužany 1991) především TÝŽ, Selské bouře na Zvíkovsku a Orlicku v první polovině 16. století, *JSH* 29, 1960, s. 7–13; TÝŽ, Vývoj berní osedlosti a kontribuční praxe na panství orlicko-zvíkovském do r. 1654, *JSH* 39, 1970, s. 1–14; TÝŽ, Panství Orlicko-Zvíkovské v obraze berní ruly, *JSH* 43, 1974, s. 61–68.

³³ Zdeněk DRAGOUN, Přehled vývoje osídlení Božeňska v době předhusitské, *HG* 17, 1978, s. 173–207, struktura majetkové držby v první polovině 14. století zvl. s. 189–193.

Závěr

Čtveřice Sedláčkových historických map vztahujících se k Orlicku a Zvíkovsku má pro nás dvojitý základní význam. V rovině speciální jde o výpověď z hlediska vývoje struktury majetkové držby v dané oblasti ve středověku a raném novověku; v rovině obecné mapy představují jednotlivinu, kterou můžeme označit jako *pars pro toto* a zasadit do širšího rámce Sedláčkovy pracovní metody.

Soubor map dovoluje sledovat proměnu od poměrně celistvých domén pražského arcibiskupství a českých králů v mozaiku drobných statků původně duchovenských, posléze šlechtických, a po několika staletích opět jejich scelování; týmž procesem prošly i drobné vladycké statky a (původně) zvíkovská manství. Na mapách zastihneme i několik fází zástav obou klíčových zboží zeměpanských, totiž Zvíkova a Orlíku. Právě ony představují jádro schwarzenberského panství Orlík, jehož obvod (rozšířený o drobné později přikoupené statky) se stal určující pro geografické vymezení záběru Sedláčkových map. Ke spojení dvojice odedávna samostatných panství v rukou jediného rodu dochází roku 1514, kdy Švamberkové (již od roku 1473 držitelé Zvíkova) získali Orlík; tradice jediného majitele obou panství nebyla později již nikdy porušena – pospolu přešla do rukou Eggenbergů (1623) a posléze Schwarzenbergů (1710). Mimořádnou stabilitu majetkových práv vykazuje statek Varvažov – po staletí majetek johanitského řádu (teprve roku 1847 přikoupený k Orlíku). Opačným případem může být statek Tochovice – majetek kláštera ostrovského, po roce 1420 sekularizovaný, následně v rukou držitelů Orlíka, posléze Zvíkova, a ještě později přivtělen k Březnici, aby i toto zboží nakonec skončilo v rukou orlických Schwarzenbergů.³⁴

Mohli jsme konstatovat, že Sedláčkův přínos na poli české historické geografie je na jedné straně nepřehlédnutelný, na straně druhé jen částečně dosavadní literaturou adekvátně reflektovaný. Toto platí především o jeho historických mapách – přitom již od studentských let Sedláček k tvorbě map tíhnul. Svědčí o tom nejen rukopisný „*Dějepisný světozor národův a zemí slovanských*“ z té doby, ale především mapy, jež si Sedláček zhotovoval jako nedílnou součást písemné evidence. Přehledné kartografické vyjádření naznačující souvislosti v míře a přehlednosti, již text nabídnout sotva může, využil při rekonstrukci farní sítě i struktur teritoriální správy všech stupňů opakovaně. Do tohoto rámce spadají i mapy pro Karla ze Schwarzenbergu z roku 1893. Tyto – tak jako všechny ostatní Sedláčkovy mapy, vznikající v drtivé

³⁴ Pokud jsme shora obecně připomněli množství Sedláčkových děl (či jejich částí), jež dosud nebyla překonána, na tomto místě můžeme připojit další konkrétní, s tématem rekonstrukčních map těsně související: totiž vývoj struktury majetkové držby v Prácheňském kraji do zrušení patrimoniální správy, rozčleněný do dvou oddílů, jejichž hranicí je rok 1620 (A. SEDLÁČEK, *Děje Prachenského kraje* (jako pozn. 25), s. 31–141).

většinou jen jako pracovní, nikdy nepublikovaný materiál – dokládají i těsné sepětí kartografické a písemné evidence. Mapy vznikaly na základě materiálu vtěleného do Sedláčkových kartoték, v nichž byly o jednotlivých lokalitách seříděny zprávy písemných pramenů, případně poznatky získané terénním průzkumem. Sedláčkova proslulá – a nelze nedodat, že i s odstupem sta (a více) let imponující – pracovní metoda, umožňující přehledně zvládat množství pramenné materie, tak stála za jeho stěžejními životními díly stejně jako za dávno zapomenutými historickými mapami.

Robert Šimůnek

August Sedláček and historical geography.

Historical maps of Orlik and Zvíkov region from 1893

August Sedláček (1843–1926) is one of the few Czech historians, whose name is well known even outside of the narrow circle of the historical community; his most famous work is the fifteen volume *Hrady, zámky a tvrze království Českého* (1883–1927), but he also authored more than ten academic books and more than a hundred article-length studies, which, taken together, form an impressive bulk of research. Sedláček's source (material) background – especially his genealogical and topographical files with references that are linked with his notebooks that contain various excerpts – form its integral part. The creation of historical (reconstructive) maps was another integral part of Sedláček's historical work; they could be utilized especially in cases of reconstruction of borders, of territorial and administrative units (especially regions), of settlement developments (in his manuscript support maps we repeatedly encounter the additions of dates to the oldest written testimonies), of national conditions (linguistic borders) and also of the estates of both secular and ecclesiastical lords. The academic inheritance of August Sedláček (along with the academic portion of his personal library) are in the present day located in the Historical Institute of the Academy of Sciences of the Czech Republic (Prague).

Sedláček's historical maps remained in the great majority of cases a mere working material, serving its author for better orientation in the subject matter; from among printed maps, we note the maps of manor houses, produced in a uniform way for each of the 15 volumes of his work *Hrady, zámky a tvrze království Českého*; from among the individual maps we note the map of the domain of Albrecht of Valdštejn / Wallenstein (reconstruction of the situation in 1633) or the structure of property holdings of the (later) Tábor region (reconstruction of 1420 situation).

The final part of the study examines four historical (reconstructive) maps, which Sedláček produced in 1893, while preparing the 11th volume of *Hrady, zámky a tvrze království Českého* (this volume published in 1897). The map reconstruct the property holdings near Orlik and Zvíkov (on the northern border of Prácheň region) – the situation in 1350, 1430, 1540 and 1620 respectively. They were dedicated to Charles (III) of Schwarzenberg (1824–1904), the owner of Orlik and Zvíkov at the time. They are manuscript maps on paper,

format cca A2, drawn with ink and color pencils; they are the largest, detailed and, therefore, among the most labor intensive from among Sedláček's reconstructive maps (at least those known in the present day). They are now located in the map collection of the fond Velkostatek Orlík of the State Local (District) Archive in Třeboň.

Jiří Martínek *

WILHELM FRIEDRICH – ZAKLADATEL ČESKÉ HISTORICKÉ GEOGRAFIE?

WILHELM FRIEDRICH –
THE FOUNDER OF CZECH HISTORICAL GEOGRAPHY?

Keywords

Friedrich Wilhelm
(1882–1914)
historical geography
history of geography
history of settlement

Abstract

Wilhelm Friedrich (1882–1914) was the first to use the term “historical geography” and his work on medieval Bohemia, published in 1912, is still methodologically very inspiring. However, we know very little about the author himself; he is usually given as a professor at a Gymnasium, who died in the First World War; the following text provides some biographical detail about this almost forgotten figure.

* RNDr. Jiří Martínek, Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9. E-mail: martinek@hiu.cas.cz. – Následující text je založen na původním archivním studiu, především ve Státním okresním archivu v České Lípě a Městském archivu v Ostravě – za vstřícnost patří tamním pracovníkům mé upřímné poděkování.

Život

Všichni jej známe – nebo minimálně jeho dílo *Die historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation*.¹ Všichni (aspoň ti, kdo se někdy zabývali geografii středověkých Čech) jej citujeme. František Kutnar jej zmiňuje jako autora „*metodicky podnětné práce, ve své době ojedinělé*“.² V přehledech dějin české historické geografie jej zmiňují na čelných místech jak Leoš Jeleček, tak Eva Semotanová, odkazují na něj i specialisté-medievalisté. Osobnost samotného Wilhelma Friedricha (1882–1914) ale našemu poznání dosud unikala – přes veškerou snahu nemáme k dispozici například ani jeho portrét.

Dosavadní literatura zmiňovala Wilhelma Friedricha jen torzovitě: jeho biogram se sice nachází ve většině encyklopedických děl, v nichž by měl být nalezen, ale údaje o něm jsou více než strohé.³ (Sám se přiznává k tomu, že ve svých starších pracích jsem měl i data narození a úmrtí k dispozici jen neúplně – v prvním případě s letopočty 1882 – asi 1. 10. 1914, v druhém 1882 – 27. 8. 1914.) Prakticky ve všech zdrojích je například uváděno, že byl gymnaziálním profesorem v České Lípě – kde ovšem reálně neodučil jedinou hodinu. Nicméně důkladným archivním studiem se nakonec podařilo získat bližší informace, a je tak možné představit jednoho z tvůrců české historické geografie nejen prostřednictvím jeho díla, ale i jako člověka s poněkud tragickým osudem.

Wilhelm Friedrich se narodil dne 21. ledna 1882 v Bělé u Děčína (nyní Děčín X) čp. 64, a to jako syn nadučitele Wilhelma Friedricha a Terezie, roz. Kunterové, původem z Chabařovic u Ústí nad Labem. Pokřtěn byl (s nezvyklým odstupem) až 1. února.⁴ Důvodem zpoždění křtu byl pravděpodobně špatný zdravotní stav matky, která záhy, 4. února 1882 dopoledne, pouhých 14 dní po narození syna, ve

¹ Wilhelm FRIEDRICH, *Die historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation*, Wien 1912.

² František KUTNAR – Jaroslav MAREK, *Dějiny českého a slovenského dějepisectví*, Praha 1997, s. 664–665; Leoš JELEČEK, *Nástin vývoje československé historické geografie*, HG 22, 1983, s. 11–51, zde s. 13; Eva SEMOTANOVÁ, *Historická geografie Českých zemí* Praha 2002, s. 19, pozn. 29.

³ Zpráva o úmrtí in: *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 54, 1916, s. 392; *Biografisches Lexikon zur Geschichte der Böhmischen Länder*, Bd. 1, München – Wien 1979, s. 388; dále Jiří MARTÍNEK – Miloslav MARTÍNEK, *Kdo byl kdo – naši cestovatelé a geografové*, Praha 1998, s. 154; Jiří MARTÍNEK, *Geografové v českých zemích 1800–1945 (biografický slovník)*, Praha 2008, s. 91.

⁴ SOA Litoměřice, matrika narozených ř. k. f. ú. Bělá u Děčína, pro roky 1872–1892, fol. 97. Datum úmrtí matky je potvrzeno i z nekrologu ve výroční zprávě německého Státního gymnázia v Moravské Ostravě pro rok 1914/1915 (*Jahresbericht des k. k. Kaiser Franz Joseph-Staatsgymnasium in Mährisch-Ostrau über das Schuljahr 1914–1915*, nestr.).

věku necelých 28 let zemřela.⁵ Roku 1895, když bylo budoucímu geografovi třináct let, zemřel i jeho otec. Jako sirotek byl Wilhelm Friedrich mladší pak vychováván příbuznými, nicméně se mu podařilo dosáhnout slušného vzdělání (otec zanechal jistý majetek, z něhož mohla být financována synova studia).

Do obecné školy chodil v rodné Bělé, poté postoupil na měšťanku do Děčína, od roku 1893 pak navštěvoval gymnázium v České Lípě, kde také roku 1901 maturoval. Další kroky mladého Wilhelma Friedricha vedly do Vídně, kde vystudoval dějepis a zeměpis na vídeňské univerzitě (1906; titul PhDr. ale získal zřejmě v Innsbrucku, kde by měla být uložena jeho disertace).⁶ Mezi jeho učiteli byl napří-

⁵ SOA Litoměřice, matrika zemřelých ř. k. f. ú. Bělá u Děčína, pro roky 1788–1883, pag. 198.

⁶ Za informaci děkuji kolegyni Mgr. Evě Chodějovské.

klad geolog a geograf Albrecht Penck (1858–1945; Friedricha si vyhlédl za možného asistenta, ale ten dal přednost kariéře středoškolského učitele, navíc Penck roku 1906 Vídeň opustil a přešel do Berlína) a především geograf s blízkým vztahem k historii Eugen Oberhummer (1859–1944), který přišel v roce 1903 do Vídně z Mnichova a tady nasměroval Friedrichovu dráhu k historické geografii a pravděpodobně i stanovil téma jeho disertace.

V letech 1906–1907 Friedrich absolvoval základní vojenskou službu jako jednoroční dobrovolník v Litoměřicích. Poté se vrátil do Vídně, aby dokončil studia, a dne 25. června 1908 složil zkoušky učitelské způsobilosti pro střední školy v aprobaci dějepis a zeměpis. Následovala pak jistá učitelská odysea, neboť získat stálé místo nebylo ani v dobách plného rozvoje rakousko-uherské monarchie úplně snadné: školní rok 1908/1909 učil jako suplent na c. k. německém vzdělávacím ústavu pro učitelky v Praze v Karmelitské ulici č. 11 na Malé Straně, další rok na státním gymnáziu v Mostě a v letech 1910–1912 na státním reálném gymnáziu (k. k. Franz-Joseph-Staatsrealgymnasium) v Karlových Varech. V srpnu 1912 pak dostal příkazem ministerstva č. 38 200 další určení: Německé státní gymnázium v Moravské Ostravě, opět s aprobací dějepis – zeměpis. Všude byl hodnocen jako vynikající pedagog, mezi kolegy i studenty velmi oblíbený.

Dílo

Roku 1912 také ve Vídni vyšlo Friedrichovo vlastně jediné, o to ale důležitější vědecké dílo – jeho lehce upravená disertace (z března 1906), s názvem *Die historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation*. Práce vyšla v *Abhandlungen der k. k. Geografischen Gesellschaft in Wien* (svazek IX, číslo 3 – vycházel postupně v letech 1911–1912, svazek s Friedrichovou prací, jak je uvedeno v tiskových údajích, v únoru 1912), a editorem svazku byl geograf Fritz Machatschek (1876–1957), rodák z Vyškova, který se později na skoro deset let stal i profesorem pražské německé univerzity. Pokud je mi známo, žádná jiná Friedrichova práce tiskem nevyšla. (Pro ilustraci: cena vydaného svazku byla osm tehdejších korun.)

Jedná se vlastně o první větší historicko-geografickou práci v české (myšleno Čech se týkající) odborné literatuře,⁷ jakkoli termín „historická geografie“ tu byl z německé literatury znám již dříve (užíval ho např. K. Kretschmer, *Historische Geographie von Mitteleuropa*, Berlin – Wien 1904) a už na konci 19. století vznikla řada prací, které bychom do historické geografie nejspíše započítali (z autorů si zmínku zaslouží např. H. a K. Jirečkové, A. Sedláček apod.). Jen málo z těchto děl se ovšem věnovalo období přemyslovských Čech: zde je vhodné zmínit zejména (H.) Jirečkovu práci o zeměpisném obrazu Čech podle zpráv z Kosmovy kroniky, otištěné v *Časopise Českého musea* během 90. let, a mezi kartografickými díly plán Prahy prací V. V. Tomka, jehož nejmenší mapa zachycuje situaci raně středověké Prahy kolem roku 1200.⁸

Friedrich se ve své disertaci pokusil o vytvoření zeměpisného obrazu Čech v době přibližně před rokem 1200 jak po fyzicko-, tak po sociálně-geografické stránce. Sledoval zejména osídlení Čech, ale i podíl orné (resp. zorněné) půdy, původní krajinná společenstva (sám uvádí, že se chtěl pokusit zejména o rekonstrukci původního pralesa) i podobu nejstarších osad.⁹ Z písemných pramenů důkladně excerpoval zejména Erbenova *Regesta* (na s. 156–209 ve své práci sepsal všechny lokality, písemně doložené před rokem 1200; vzhledem k tomu, že disertaci obhajoval roku 1906, jen omezeně využil mezitím již vycházející *Codex diplomaticus*, editovaný jeho jmenovcem Gustavem Friedrichem), ale i četný další materiál včetně speciálních map, z nichž vyhledal přes tisíc názvů použitelných pro rekonstrukci středověkého osídlení. Soudě podle využitého materiálu, byl Friedrich obeznámen s češtinou, ale

⁷ Tak ji uvádí i E. SEMOTANOVÁ, *Historická geografie Českých zemí* (jako pozn. 2), s. 19, pozn. 29.

⁸ Eva SEMOTANOVÁ, *Předhusitská Praha na plánu Václava Vladivoje Tomka z roku 1892*, in: *Husitství – Reformace – Renesance III.*, Praha 1994, s. 1001–1012.

⁹ W. FRIEDRICH, *Die historische Geographie Böhmens* (jako pozn. 1), předmluva, s. I.

evidentně v ní nebyl nijak zvlášť „pevný“ – užíval zejména německy psaných prací, v češtině si poradil s pramenem, nikoli ale už s odbornou literaturou.

V první části své práce se Wilhelm Friedrich zabýval fyzicko-geografickou charakteristikou Čech, byť hlavně na základě geografických poznatků; konkrétní zprávy o meteorologických extrémech v dějinách, známé například z kronik, ovšem necitoval. Pro rekonstrukci původní krajiny (tak jak ji předkládá na s. 18–65) se Wilhelm Friedrich rozhodl využít především místních názvů, kterých sesbíral přes dva tisíce: šlo jak o obecná jména typu Chlum, tak i názvy podle jednotlivých konkrétních druhů dřevin – celkově výrazně více listnatých, než jehličnatých. Podle tohoto rozboru byl přirozeným rostlinným společenstvem na většině českého území les, jen v nejteplejších nížinných oblastech byla i původně step, podle Friedricha „snad podobná uherské“ (ostatně i dnešní biogeografie zahrnuje taková území právě do panonské geografické provincie). Stejně tak zkoušel rekonstruovat i rozsah původních bažin a mokřadů, mj. na základě názvů Brno či Benátky, ale i s využitím dostupných kartografických pramenů (mj. Müllerovy mapy).

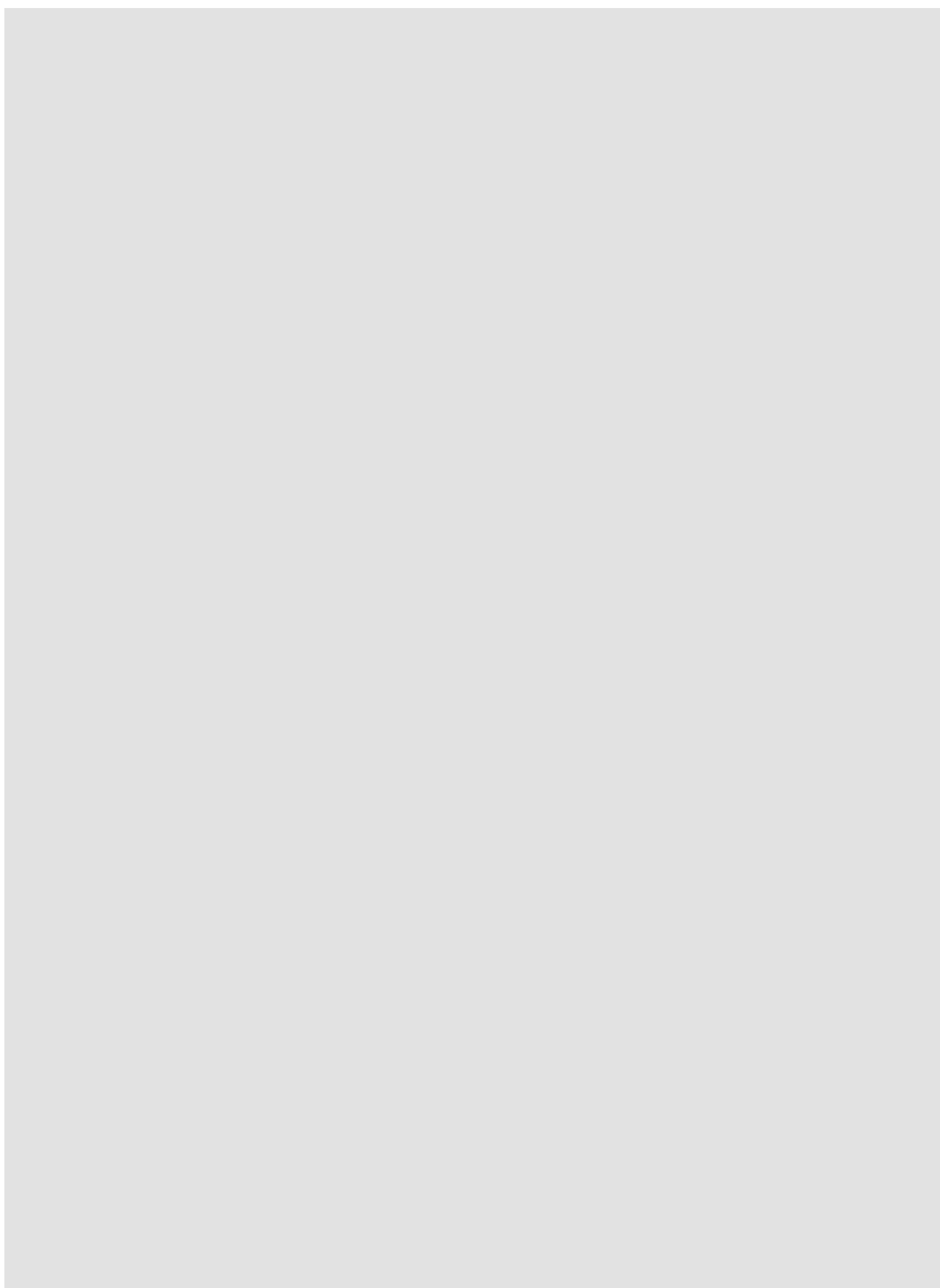
Třetí kapitola je pokusem o rekonstrukci pravěkých dějin Čech. Zde se ovšem pouštěl Friedrich poněkud na „tenký“ led, jeho názor na osídlení přemyslovských Čech naznačil název čtvrtého oddílu „*Böhmen – slawisches Land*“ (s. 74–80). V dalších částech měl snahu o zachycení průběhu cest z Čech do okolních zemí (kapitola V.), podrobně psal o osídlení (VI. – s důkladným rozbořem zpráv o jednotlivých lokalitách), podobě přírodní (VII.) i kulturní (VIII.) krajiny, včetně naznačení základních typů sídel, dokumentovaných i souborem jejich půdorysů (na s. 140). Devátá kapitola pak ve stručnosti naznačuje hospodářskou situaci předkolonizačních Čech. Přílohou je pak již výše zmíněný seznam v pramenech zmiňovaných českých lokalit.

Součástí práce navíc byly i dvě rekonstrukční mapy: jedna zhotovená v měřítku 1 : 1 025 000 zachycuje místní názvy, využitelné pro rekonstrukci původního porostu, zejména tedy ty podle různých druhů stromů; vedle toho také zachytil např. bažiny či rybníky. (Množství značek a jejich výběr ovšem působí až nepřehledně.) Druhou mapu, v měřítku 1 : 1 425 000, pak můžeme bez rozpaků označit za historickou mapu přemyslovských Čech se zachycením lesů, sídel (včetně originálních názvů) i cest. V mapě vyznačil významné hrady (ty, které byly krajskými, v legendě popsal jako *Gauburgen*), kláštery, kostely, osídlená místa zmiňovaná v písemných pramenech (zvláště udává, zda je v nich doložen kostel či nikoliv), také cesty včetně mostů a přívozů; zvláštní značkou byly vyznačeny také vinice, z přírodních objektů pak původní rozsah bažin a zejména lesní plochy. V popisu se snažil o zachování původní podoby názvů, tak jak je uvedeno v pramenech (např. *Mylevzk, Cralupech, Postolopirch, Agara* apod.).

Celkově lze říci, že Friedrichovo dílo lze bez pochyb zařadit do oboru historické geografie; a pokud je známo, byl prvním u nás, kdo přímo v jeho názvu slova „*Historische Geographie*“ skutečně užil.

Jako ve své době ojedinělá, podnětná práce, spojující historickou i geografickou metodiku, je přes některé faktografické nedostatky citována vlastně až dodnes a už ve své době značně ovlivnila i české historické geografy, zejména Josefa Vítězslava Šimáka a Bohuslava F. Horáka. Právě ten na ni reagoval obšírnou recenzí pro *Sborník České společnosti zeměvědné*; nedostatkem textu – právě Horákem kritizovaným – byla přílišná závislost na metodice německých autorů, jejichž názory přebíral (cituje mj. Friedricha Rätzela, ale zejména Julia Lipperta a jeho *Sozialgeschichte Böhmens*), a také přílišné zmenšení osídleného území. Například stepní území ve středních Čechách Friedrich fakticky omezil jen na levý břeh Labe – Bílinsko, Žatecko, střední Polabí, Kolínsko a Čáslavsko, s exklávou na Chrudimsku, naopak se v původním pralese objevilo například celé Plzeňsko (mimočodem, tehdy byl Horák právě plzeňským gymnaziálním profesorem) a dokonce i Praha. Přitom už tehdy archeologické nálezy doložily osídlení např. Plzeňska již v době bronzové.¹⁰

¹⁰ Bohuslav F. HORÁK, K historické geografii Čech, *Sborník České společnosti zeměvědné* 18, 1912, s. 137–146, kritika metodiky s. 141.

Horák také doložil několik omylů mezi stovkami Friedrichem zakreslených lokalit (např. *Ahorn* u Českého Krumlova, který nemá nic společného s javorem, ale jde o zkomolený název *Za horou*), spíše než autorovi je ale vyčítal neexistenci potřebných odborných studií (kritizoval Sedláčkův *Místopisný slovník historický* a žádal vytvoření takového díla, které bylo realizováno až jeho generačním soupeřníkem Antonínem Profousem, přičemž zároveň upozornil na bohatý sebraný materiál v Codexu G. Friedricha). Spíše recenzentovi vadilo mechanické využívání místních názvů typu Doubravice jako dokladů o existenci lesa, stejně tak některá zdánlivě „lesní“ jména typu Dubeč mohla být odvozena od místních jmen. Celkově ale Horák zmíněnou Friedrichovu práci hodnotil kladně – „*Historické geografii Čech dostalo se spisem Friedrichovým zajisté významného a důležitého díla, které ... bude asi východiskem pro práce analogické*“.¹¹

Horákovo přání se splnilo, práce je citována autory věnujícími se středověku ještě po řadě desetiletí; ze současné generace badatelů na ni opakovaně odkazuje např. Josef Žemlička. Friedrichova práce se ostatně dočkala i následování – z pera Horákovy žákyně Boženy Novákové-Hřibové (1923–2011).¹² Její *Mapa přírodních krajín českých zemí ve 12. století*, vydaná v polovině 50. let (vročení 1956, reálně vydáno 1958) bohužel jen v těžko dostupném (a i obtížně citovatelném) sborníku prací olomoucké univerzity, se dokonce dočkala i přetištění v *Atlasu krajiny České republiky*, vydaném v roce 2009.¹³ To už je ovšem jiná kapitola z dějin české historické geografie.

Poslední léta

V lednu 1912 (přesně 20. ledna) se Wilhelm Friedrich oženil s Marií, roz. Tischerovou, pocházející z měšťanské rodiny z České Lípy, s níž se znal již od studentských let, ačkoli ona byla o osm let mladší.¹⁴ Dům čp. 233, kde Tischerovi bydleli, stál v tehdejší Ferdinandově, nyní Moskevské ulici, vedle chlapecké školy; dnes již neexistuje, neboť padl za oběť necitlivě zbudovanému průtahu státní silnice na-

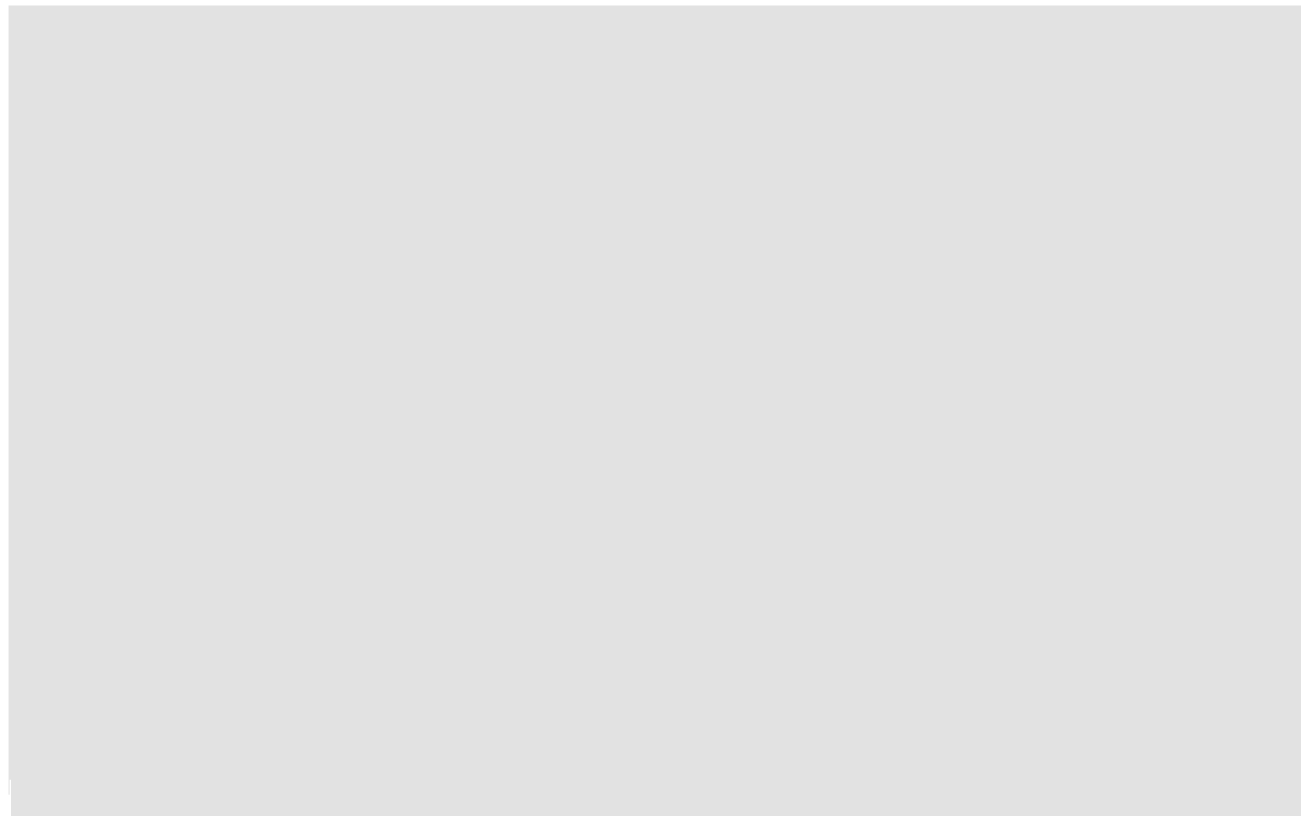
¹¹ B. F. HORÁK, K historické geografii Čech (jako pozn. 10), s. 146.

¹² Např. Josef ŽEMLIČKA, Čechy v době knížecí, Praha 1997, s. 406, pozn. 10. – Zdeňka TARABOVÁ, Významné životní jubileum doc. RNDr. Boženy Novákové-Hřibové, CSc., Demografie 46, 2004, č. 1, s. 59–60.

¹³ Atlas krajiny ČR, Praha 2009, s. 74–75 (i s uvedením jména autorky). V témže atlase je navíc ještě mapa malého měřítka, zachycující vývoj středověké kolonizace, od Silvie a Zdeňka Kučerových (s. 78, vlevo nahoře). „Území osídlené do konce 12. století“ na ní je ve větším rozsahu, než uvádí bezlesou krajinu Friedrich.

¹⁴ SOA Litoměřice, matrika oddaných ř. k. f. ú. Česká Lípa, L 18/45 (pro roky 1909–1927), pag. 42.

příč městem. Jako čerstvý novomanžel se Friedrich snažil proto o další přeložení blíže krajině svého mládí, což se mu po dvou letech nakonec zdařilo: k 30. červnu 1914 na vlastní žádost přešel, dle ministerského příkazu č. 17 225, na německou vyšší reálku v České Lípě, kde byl penzionován dlouholetý profesor dějepisu a zeměpisu, školní rada Franz Steffanides († 16. 11. 1914).¹⁵

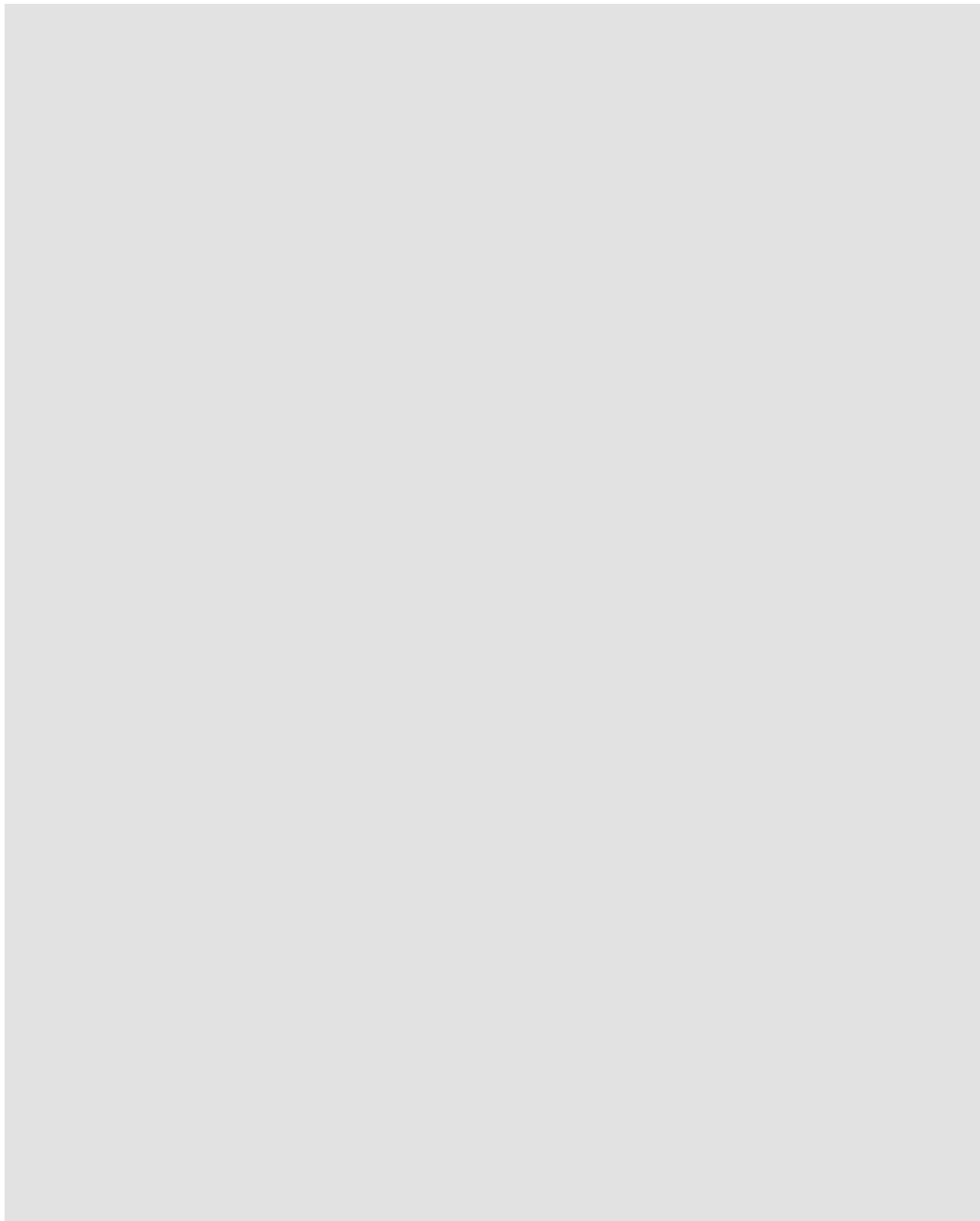

Nicméně ještě než stačil na nové místo nastoupit, došlo k sarajevskému atentátu a vypukla první světová válka. Již 16. července byl Wilhelm Friedrich povolán jako záložní poručík 32. pěšího domobraneckého pluku (Landwehr-Infanterie; kasárna Nowy Sącz/Neu-Sandez v Haliči) na bojiště první světové války, kde záhy hrdinsky padl „za císaře a vlast“ v bitvě u Kraśniku. Datum úmrtí je nejčastěji udáváno na 27. srpna 1914, kdy probíhaly (v rámci rakouské ofenzívy) tvrdé boje o ves Niedrzwica duża jihozápadně od Lublinu, v tehdejším ruském Polsku.¹⁶ Až dne 6. října

¹⁵ SOKA Česká Lípa, fond Státní reálka Česká Lípa, školní kronika, s. 461. – Navzdory názvu byla tehdejší Česká Lípa prakticky německojazyčným městem – ostatně sem chodili i někteří z českých středoškolských studentů, aby si zlepšili své znalosti němčiny. Rok na místním gymnáziu například strávil pozdější premiér Antonín Švehla.

¹⁶ Někdy se objevuje i 26. či 28. srpen, zřejmě proto, že v tvrdých bojích nebylo možno datum smrti určit absolutně přesně. V nekrologu českolipské reálky je místo úmrtí chybně uvedeno jako *Mierznice duża*.

1914 byl se všemi poctami pohřben na českolipském hřbitově u sv. Kříže. Na úmrtním oznámení, které vyšlo v českolipském listu *Deutsche-Leipaer Zeitung*, je popsána pouze vdova Marie – lze tedy předpokládat, že manželství bylo bezdětné.

Hrob se s největší pravděpodobností nedochoval (hřbitov v České Lípě je sice stále na svém místě, ale po druhé světové válce byla naprostá většina německých náhrobků zničena a nahrazena novými).¹⁷

Friedrichovo úmrtí si připomněla obě jeho poslední pedagogická působiště – jak Moravská Ostrava, kde naposledy přednášel, a v jejíž školní zprávě vyšel jediný rozsáhlejší nekrolog, tak i Česká Lípa, rovněž se zprávou o úmrtí v ročence reálky, za jejíhož profesora je v literatuře obvykle považován – i když tu, vzhledem k tragickému osudu, vlastně ani neučil.¹⁸

¹⁷ Pokusil jsem se i o terénní výzkum, ale přes veškerou snahu se mi na českolipském hřbitově Friedrichův hrob nepodařilo dohledat.

¹⁸ LII. Jahresbericht der Staats-Realschule in Böhmisch-Leipa für das Schuljahr 1914–15, s. 4 (nekrolog od ředitele A. Pechmanna), 5, 6, 29.

Jiří Martínek

Wilhelm Friedrich – the founder of Czech historical geography?

Wilhelm Friedrich (1882–1914) was the first to use the term “historical geography” and his work on medieval Bohemia, published in 1912, is still methodologically very inspiring. However, we know very little about the author himself; he was a professor at a gymnasium, who died in the First World War; the following text provides some biographical detail about this almost forgotten figure, of whom we do not have not a single photograph.

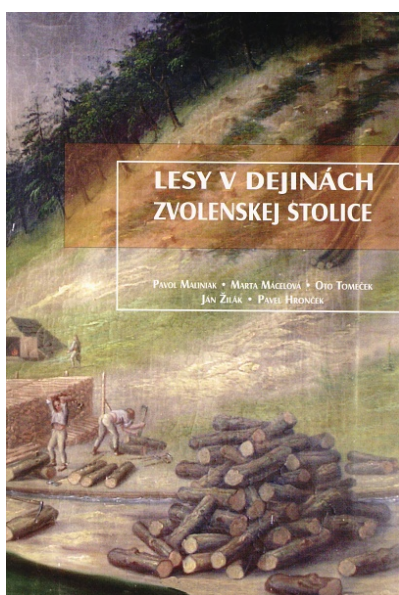
Wilhelm Friedrich was born in January 21 1882 in Bělá near Děčín as a son of a teacher. He graduated from the lower secondary school in Děčín and from the secondary school (gymnasium) in Česká Lípa. He was orphaned during that time, but inherited enough financial means to be able to finish his studies. After passing the leaving examination (1901), he went to university in Vienna, where he studied history and geography; among his teachers were Albrecht Penck and, especially, Eugen Oberhummer. He defended his dissertation in 1906 and chose a career of a gymnasium professor over the uncertainty of an academic career; after passing the requisite exams, he served as a substitute teacher at several secondary schools in Prague, Most and Karlovy Vary and, in 1912, he accepted a permanent post at the German state gymnasium in Moravská Ostrava.

In 1912, he published his dissertation (and his only academic work), entitled *Die historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der Deutschen Kolonisation*, which was a thorough study of historical geography of Bohemia under the Přemyslids until 1200. Friedrich used geographical, historical and topographical sources, and prepared a thorough geographical overview, adding two maps to the text – one that included local names, used in an attempt to reconstruct the original vegetation, and another cumulative (1: 1,425,000), which summarized the available information about historical geography in early medieval Bohemia. The work garnered interest also in the Czech academic environment; for example, Bohuslav F. Horák wrote an extensive review of the book.

After marrying (also in 1912), Friedrich attempted to move back closer to the land of his roots; eventually on the 30th of June 1914 he was transferred as a professor of history and geography to a secondary school in Česká Lípa (his wife’s place of origin). However, the war was declared soon after, and, as an officer in the reserves, Friedrich was called to the front and died as early as on the 27th of August, 1914 in a village called Niedrzwica duża near Lublin. His premature death was commemorated in obituaries in yearbooks both by the gymnasium in Ostrava and the secondary school in Česká Lípa; however, the person (but not the work, which continues to be cited) of Wilhelm Friedrich remained forgotten.

RECENZE A ZPRÁVY

Pavol MALINIAK – Marta MÁCELOVÁ – Oto TOMEČEK – Ján ŽILÁK – Pavel HRONČEK, Lesy v dejinách Zvolenskej stolice. Lesné remeslá v kultúre a zamestnaní obyvateľstva v stredoveku a ranom novoveku, Lesy Slovenskej republiky v spolupráci s Wydawnictwom Towarzystwa Słowaków w Polsce, Banská Bystrica – Kraków 2011, 164 s. ISBN 978-83-7490-460-5.

Téma „lesa“ zažívá v poslední době konjunkturu: přesněji řečeno, jedná se o „znovuobjevené“ téma – ačkoli po studiích a knihách Chadtových a Nožičkových by se mohlo zdát, že zvláště pro starší období (do cca 17. století) jde o problematiku již vyčerpanou. Nepřehlédnutelné zásluhy si v daném směru získala např. archeologie – hmotné reliktu hospodářských činností vázaných na les (výrobu dřevěného uhlí, do značné míry ale i sklářství) naznačily, jak fragmentární byly dřívější znalosti problematiky, vycházející pouze z písemných pramenů. Pestrá škála vazeb, jež zvláště venkovského člověka poutaly k lesu (životně ovšem důležitému i pro městské obyvatelstvo) zcela logicky vedla k přehodnocení jednostranných závěrů o „strachu z lesa“ (založených takřka vý-

hradně na pramenech literární povahy) jakožto dominantním pocitu převážné většiny středověkých lidí. O studium „dějin lesa“ výrazně akcentující hospodářské aspekty dané problematiky, ale současně zohledňující les jakožto jeden z významných krajinných prvků,¹ má v posledních letech zásluhy i slovenská historická věda, jejíž výsledky lze s prospěchem využít pro komparativní studium i u nás.

Anotovaná kniha podává vhled do aktuálního stavu znalostí o rozšíření i praktickém vykonávání lesních řemesel v okolí horních měst na území zvolenské stolice na středním Slovensku – od raného středověku k přelomu 19. a 20. století, s těžištěm v pozdním středověku a raném novověku (15.–17. století). Kniha pochopitelně postihuje i širší souvislosti (zčásti také důsledky) výkonu lesních řemesel (především

¹ Srov. např. Pavol MALINIAK, Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku, Banská Bystrica 2009.

dřevařství a uhlířství): do oblasti hospodářské a sociální (včetně hmotné kultury), ale i krajinné a ekologické (zásahy do lesa i okolního odlesněného prostředí).

Pavol Maliniak na základě údajů písemných pramenů (mandáty, privilegia, korespondence, soudní knihy) sleduje způsoby i rozsah využití lesů v okolí vybraných horních měst, dotýká se problematiky odlesňování v důsledku enormní spotřeby dřeva (dřevěného uhlí) pro řadu výrobních činností v hornictví a hutnictví, jakož i nutnosti obnovy lesa, jíž si byli lidé vědomi již ve 14. století; tak se autor se dostává i k problematice land-use. Jeho studie je sondou do mikroregionálních hospodářských vazeb – de facto závislosti horních a hutních provozů na výrobě a dodávkách dřevěného uhlí, což s sebou pochopitelně neslo i spory o využití půdy, resp. právo kácet lesy apod. Výroba dřevěného uhlí je v okolí Banské Bystrice přitom doložena již od 14. století – Oto Tomeček se ve své studii zaměřuje na toto odvětví (od 16. století, kdy začínají být pramenné doklady hojnější). I jeho text stojí na pomezí hospodářských a sociálních dějin (např. zakládání uhlířských osad v lesích, uhlířská profesní sdružení), a nemalou pozornost věnuje i aspektům technologie výroby (a terénní prospekci reliktních dávných milířů), jakož i legislativě, zvláště od 19. století reglementující výrobu dřevěného uhlí.

Metodiku terénního výzkumu reliktní uhlířské výroby (tj. především milířů ale např. i uhelných jam, dokumentovaných vyobrazeními již v polovině 16. století), jejímž prvním krokem je archivní rešerše (v písemných a částečně ikonografických pramenech a především mapových dílech), představuje na základě několika sond ve sledovaném území Pavel Hronček; připomíná význam toponym jakožto možných indikátorů, jakož i dotazníkové akce prováděné mezi lesními zaměstnanci roku 1943; meritem článku je potom postup vlastního terénního průzkumu vytipované lokality (východiskem terénní prospekce je mj. znalost terénních předpokladů ad. pravidel a zákonitostí, dle nichž byla uhlířská díla zakládána) a prezentace jeho výsledků – nejnověji i prostřednictvím digitálního modelování. Speciální studie Jána Žiláka věnovaná výrobě potaše má těsnou vazbu k dalšímu z řemesel, jež svou výrobou byla těsně vázána na lesy – a to sklářství, kde byl potaš jednou z nepostradatelných surovin.

Knihu provází bohatý (a typově různorodý) obrazový dokumentační materiál – staré fotografie, kresby a vyobrazení (uhlíři se např. opakovaně objevují ve stylizovaných výjevech na střeleckých terčích), mapové výřezy i rekonstrukční mapy. Autorský kolektiv představil les – na základě regionálně koncipovaných sond – v pestré škále úhlů pohledu: jako prostor hospodářských aktivit, jež byly nezbytné pro klíčová odvětví typu hornictví, hutnictví, ale i sklářství. V širším rámci jako kulturní a sociální prostor – počínaje uhlířskými koloniemi či profesními sdruženími lesních řemesel až po oblasti hmotné kultury (na toto pole přesahuje především stať Marty Mácelové věnovaná dřevařskému / dřevorubeckému nářadí, zvláště pak sekerám, z oblasti Kremnických vrchů od 15./16. do 18. století). Nejen výroba dřevěného

uhlí a potaše, ale i samotná potřeba dřeva – v místech s horní, hutní a sklářskou výrobou enormní a zapříčiňující rozsáhlá odlesnění (a tedy nutnost náležité obnovy lesa) – představují další badatelská témata dnes aktuální i v horních revírech českých (v okolí Kutné Hory, ale především v Podkrušnohoří a zvláště pak na Jáchymovsku, kde byl vývoj doslova překotný), stejně jako v případě studia dějin sklářství, o jehož rozsahu a prostorovém rozložení si celistvý obraz teprve skládáme na základě archeologických výzkumů (z konkrétních regionů jmenujme alespoň Krušné, Lužické či Novohradské hory).

Robert Šimůnek

Životní jubileum Evy Semotanové

Na sklonku loňského roku oslavila významné životní jubileum prof. PhDr. Eva Semotanová, DrSc., naše přední odbornice v oboru historické geografie. S jejím jménem je od počátku devadesátých let významnou měrou spjata profilování historické geografie jako mezioborové disciplíny, a z užšího pohledu historie našeho časopisu připomeňme, že i na kontinuitě jeho vydávání (mezi 27. a 28. svazkem uplynulo plných 7 let: 1988–1995) měla svůj nezanedbatelný podíl.

Jako absolventka Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, obor archivnictví – dějepis (1972–1977) pracovala Eva Semotanová nejprve v Ústředním archivu zeměměřictví a katastru v Praze, od roku 1984 potom v Historickém ústavu AV ČR (tehdy Ústavu československých a světových dějin ČSAV), kde působí dodnes. Sleduje oblast interdisciplinárních oborů na pomezí historických a geografických věd a jejich vzájemné propojení při řešení problematiky proměn kulturní krajiny, zejména v souvislosti s fenoménem barokní krajiny a s procesem urbanizace českých zemí; vedle historické geografie se specializuje na dějiny kartografie a srovnávací dějiny měst, v širokém záběru od

středověku do moderní doby, s těžištěm v 18. a 19. století. Prosazuje využití kartografické metody, geografických informačních systémů (GIS) a kartografických pramenů v historické práci. Nezapomeňme ani na odborné vyzařování – v prostředí kolegů-spolupracovníků v oboru historické geografie, ale i nejmladší generace, tedy studentů (v rámci své pedagogické činnosti Eva Semotanová přednáší historickou geografii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové). A pokud bychom směli připomenout jen trojici nejvýznamnějších projektů, byl by to nepochybně *Historický atlas měst České republiky*, u jehož zrodu v první polovině devadesátých let Eva Semotanová stála, autorský podíl na historickém atlasu Kladska (jednom z mezníků intenzivního zájmu o dějiny a historickou geografii tohoto regionu), a zcela aktuálně je to *Akademický atlas českých dějin*, vydávaný v roce 2013, jehož je vedoucí redaktorkou. Vedle prací pro školy, které představují další pole zájmu E. Semotanové, je ještě vhodné zmínit popularizaci vědy, již věnuje hodně energie. Dokladem je tu nejen její bibliografie, ale neméně i Dny otevřených dveří, Akademická kavárna aj. projekty přibližující vědu široké veřejnosti.

Paralelně s rovinou osobní, příležitostí – jak jubilatka sama říká – zastavit se na chvíli, popovídat si, zavzpomínat, se životní výročí Evy Semotanové stalo i podnětem k bilancování. Nikoli jejího životního díla, jehož hlavní linie jsou dány, ale jako celek připouští maximálně dílčí bilanci, ale aktuálního stavu a perspektiv studia oboru, jenž se Evě Semotanové stal bez nadsázky řečeno životním osudem a na jehož směřování se již několik desetiletí podílí. Bilanční podtext mají zhruba dvě desítky statí soustředěných v knize nazvané *Krajina jako historické jeviště* – Evě Semotanové věnované. Charakterizuje je široký chronologický, tematický i metodický rozptyl, odrážejí mnohostrannost přístupů a badatelských možností dnešní historické geografie, a tím současně i vědecké práce Evy Semotanové. Dle našeho přesvědčení již samotný název knihy vystihuje jubilantčino pojetí krajiny (prostoru) jakožto místa, v němž se odehrával historický vývoj, a současně naznačuje mnohohrstevnatý vztah interakce krajiny / přírody a člověka.¹

Do dalších let přejeme Evě Semotanové mnoho zdraví, životního i pracovního elánu a radosti z výsledků na poli její oblíbené disciplíny – historické geografie.

Redakce

¹ *Krajina jako historické jeviště*. K poctě Evy Semotanové, red. Eva Chodějovská – Robert Šimůnek, Praha 2012 (s výběrovou bibliografií prací Evy Semotanové, s. 16–22).

OBSAH

STUDIE

Jitka MOČIČKOVÁ

Zemský měřič Johann Glocksperger a jeho mapy krajů 7
Land surveyor Johann Glocksperger and his maps of regions

Peter CHRASTINA

Krajina v bitce – bitka v krajině: Vojenské a historickogeografické aspekty
bitky pri Hámroch (1708) a ich rekonštrukcia na digitálnom modeli reliéfu 21
*Landscape in battle – battle in landscape: Military and historical-geo-
graphical aspects of the battle by Hámry (1708) and their reconstruction
using a digital model of the relief*

Petr POPELKA – Renata POPELKOVÁ – Monika MULKOVÁ

Vliv industrializace na změnu krajiny ostravsko-karvinského revíru.
Příklad Slezské Ostravy a její proměny v 19. a 20. století 49
*The effect of industrialization on the transformation of landscape in the
Ostrava-Karvina mining district. The case study of Slezská Ostrava and
its evolution in the 19th and 20th centuries*

Robert ŠIMŮNEK

August Sedláček a historická geografie. Historické mapy Orlicka
a Zvíkovska z roku 1893 85
*August Sedláček and historical geography. Historical maps of Orлік
and Zvíkov region from 1893*

Jiří MARTÍNEK

Wilhelm Friedrich – zakladatel české historické geografie? 113
Wilhelm Friedrich – the founder of Czech historical geography?

RECENZE A ZPRÁVY

Pavol MALINIAK – Marta MÁCELOVÁ – Oto TOMEČEK – Ján ŽILÁK
– Pavel HRONČEK, Lesy v dejinách Zvolenskej stolice. Lesné remeslá
v kultúre a zamestnaní obyvateľstva v stredoveku a ranom novoveku,
Banská Bystrica – Kraków 2011129
Robert Šimůnek

Životní jubileum Evy Semotanové131
Redakce

POKYNY PRO AUTORY

Otištěním svého příspěvku (studie, recenze, zprávy, diskusního příspěvku) v časopisu Historická geografie dává autor souhlas rovněž k jeho elektronické publikaci.

Metadata a texty budou zpřístupněny

- a) na internetových stránkách projektu Digitální knihovny AV ČR (<http://www.lib.cas.cz/cs/digitalni-knihovna-av-cr>). Digitalizované plnotextové dokumenty, podléhající ochranné lhůtě autorského zákona, jsou dostupné pouze v Knihovně Akademie věd ČR
- b) na internetové stránce Historického ústavu AV ČR v ikoně Nakladatelství ve formátu pdf, a to od ročníku 2012 vždy po uplynutí 1,5 roku od vydání příslušného čísla
- c) recenze a anotace budou od ročníku 2012 zasílány v elektronické podobě na internetový portál recensio.net
<http://www.recensio.net/front-page>

Reprodukční práva k obrazovým přílohám se řídí ustanoveními v „Licenční nakladatelské smlouvě“.

- Žádáme autory, aby dodržovali následující pravidla citačního úzu:
 - Citace monografií podle vzoru: Adolf KUBEŠ, Dějepis města Třebíče, Třebíč 1874; v případě dvou a více autorů podle vzoru: Rudolf FIŠER – Libor TEPLÝ – Emanuel RANNÝ, Třebíč. Město a čas, Třebíč 1996. Titul a podtitul(y) je vhodné oddělovat tečkou.
 - Citace časopiseckých článků podle vzoru: Pavel ŠTĚPÁN, K výskytu označení barev v místních a pomístních jménech v Čechách, Acta onomastica 43, 2002, s. 101–115.
 - Citace článků ve sbornících podle vzoru: Jiří DVOŘÁK, K metodologii sociální historiografie v díle doc. dr. Milana Krýdla (1941–1991), in: Studie k sociálním dějinám 8, red. Jana Macháčová – Jiří Matějček, Opava 2001, s. 92–100 (analogicky i v případě cizojazyčných sborníků – po názvu článku následuje „in:“, poté název sborníku, jeho editoři (hg./ed.), místo a rok vydání, a stránky citované studie).
 - V souladu s běžným – a pro čtenáře užitečným – zvykem zahraničním byl pro opakované citace zaveden tento systém: první citace titulu v plném znění (např. Adolf KUBEŠ, Dějepis města Třebíče, Třebíč 1874), druhá a další zkráceně podle vzoru: A. KUBEŠ, Dějepis (jako pozn. ...) – tj. odkaz na poznámku s plnou citací.
 - Periodika a sborníky s ustálenými zkratkami (např. ČČH, ČMM, ČSPS, HG, MHB, PHS, VVM ad.) je vhodné citovat těmito zkratkami; v případech, kdy

neexistuje ustálená a v odborné literatuře jednotně užívaná zkratka (např. HT i HusT pro *Husitský Tábor*, ad.), a přirozeně v případě časopisů méně známých (zvláště regionálních) je vhodné citovat titul časopisu/sborníku v plném znění (tj. včetně podtitulu). Analogicky i v případě cizojazyčné produkce.

- Žádáme současně autory, aby ke svému příspěvku připojili:
 - Resumé (v rozsahu 1 normostrana)
 - Abstrakt (v rozsahu 5 – 8 řádků)
 - Klíčová slova (4 – 8)
- Studie nabídnuté k otištění v *Historické geografii* je možno zasílat na adresu redakce (r_simunek@lycos.com).

Historická geografie 39/1. Výkonný redaktor Robert Šimůnek. – Praha: Historický ústav, 2013. – 134 s. (Historická geografie, ISSN 0323–0988). Technická redakce: Miroslava Paulová. Grafická úprava obrazových a mapových příloh: Blanka Šubecová. Překlady resumé: Marcela K. Perett, PhD.

Hlavní distributor Kosmas.cz, Lublaňská 34, 120 00 Praha 2 (www.kosmas.cz).
Jednotlivá čísla lze zakoupit rovněž v internetovém obchodě vydavatele: <http://obchod.hiu.cas.cz> nebo v prodejnách Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; www.academia.cz; www.academia-books.com).

Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

HG vychází dvakrát ročně / HG is published twice a year.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS, AMERICA: HISTORY AND LIFE and <http://www.recensio.net/front-page>

